

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

İBN HİŞÂM'A GÖRE CÜMLE İ'RÂBİ

Yüksek Lisans Tezi

CANAN KAÇAR

İZMİR-2022

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBN HİŞÂM'A GÖRE CÜMLE İ'RÂBİ

Yüksek Lisans Tezi

CANAN KAÇAR

DANIŞMAN: DOÇ. DR. NECLA YASDIMAN DEMİRDÖVEN

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İbn Hişâm’a Göre Cümle İ’râbı” adlı çalışmanın; tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/11/2022

Canan KAÇAR

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İBN HİŞÂM'A GÖRE CÜMLE İ'RÂBİ

Canan KAÇAR

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Arapça dil çalışmaları İslamın ilk yıllarında başlayıp günümüze kadar uzanan oldukça köklü bir tarihe sahiptir. İlk zamanlarda Kur'ân-ı Kerim'i hatalardan korumak maksadıyla başlamıştır. Sonrasında İslamiyetin geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte toplumsal ihtiyaçlar ve dili bozulmaktan koruma gibi sebepler bu alanda çalışma yapılmasının gerekliliği hakkında dilcileri güdülemiştir. İslam coğrafyasında önemli şehir merkezlerinden olan Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır'da dil okulları oluşmuştur. Kurulan ilim halkalarında dönemin tüm zorlu koşullarına rağmen çok sayıda âlim yetişmiş ve bu alanda temel taşı denilecek birçok esere ve ilmi tartışmalara imza atmışlardır.

İbn Hişâm, Mısır dil ekolünün önemli temsilcilerinden biridir. İbn Hişâm günümüze ulaşan veya ulaşmayan birçok konuda eser kaleme almış olup bunların önemli bir kısmını nahiv konusu oluşturmaktadır. O önceki yazılan eserleri incelemiş bazı konuları tartışarak bunları kendi çalışmalarında dile getirmiştir. İbn Hişâm kendisine kadar bir disiplin içinde bahsedilmeyen cümle konusunu ilk defa geniş bir çerçevede ve sistematik olarak ele almıştır. İbn Hişâm eserlerinde ve özellikle çalışmamıza önemli ölçüde katkı sağlayan *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb* adlı eserinde ayet, hadis, şiir ve diğer örneklerden deliller getirerek meseleleri aydınlığa kavuşturmuştur. Ayrıca tartışmalı konuları izah ettikten sonra bazı görüşlere reddiyelerde bulunarak, bazılarını da onaylayarak kendi fikirlerine yer vermiş ve deliller getirerek ispatlama gayretinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, Cümle, Dil, Nahiv.

ABSTRACT

Master's Thesis

According to Ibn Hisham Sentence İ'râb

Canan KAÇAR

Izmir Kâtip Çelebi University

Institute of Social Sciences Department of

Basic Islamic Sciences

Arabic language studies have a very deep-rooted history that begins in the first years of Islam and extends to the present day. In the early days, it started with the aim of protecting the Holy Qur'an from mistakes. Later, with the spread of Islam over a wide geography, social needs and reasons such as protecting the language from deterioration motivated linguists about the necessity of working in this field. Language schools have been established in Basra, Kufa, Baghdad, Andalusia and Egypt, which are important city centers in the Islamic geography. Despite all the difficult conditions of the period, many scholars were raised in the circles of knowledge established and they signed many works and scientific discussions that will be called the cornerstone in this field.

Ibn Hisham is one of the important representatives of the Egyptian language school. Ibn Hisham wrote works on many subjects that have survived or have not survived to the present day, and an important part of them is the subject of nahiv. He examined the previous works and discussed some issues and expressed them in his own works. For the first time, he dealt with the subject of sentences, which were not mentioned in a discipline until Ibn Hisham, in a broad framework and systematically. Ibn Hisham clarified the issues by bringing evidence from verses, hadiths, poems and other examples in his work Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb, which contributed significantly to our work. In addition, after explaining the controversial issues, he rejected some of the views and approved others, included his own ideas and tried to prove them by bringing evidence.

Keywords: Ibn Hisham, Muğni'l-lebîb, Sentence, Language, Nahiv

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	viii
ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	3
II. Yöntem ve Kaynaklar	4
BİRİNCİ BÖLÜM:	7
İBN HİŞÂM'A GÖRE CÜMLENİN YAPISI	7
1.1. DİL VE CÜMLE	7
1.2. KELİME VE KELAM	9
1.3. CÜMLENİN ÖGELERİ.....	14
1.4. SÖZ DİZİMİ VE CÜMLE ÇEŞİTLERİ	17
1.4.1. Ögelerine Göre Cümle Çeşitleri	18
1.4.1.1. Fiil Cümlesi.....	18
1.4.1.2. İsim Cümlesi	19
1.4.1.3. İsim veya Fiil Cümlesi Olduğu Tartışmalı Olan Cümleler	19
1.4.1.4. Zarf Cümlesi.....	22
1.4.2. Yapısına Göre Cümle Çeşitleri	23
1.4.2.1. Cümle-i Kübrâ.....	23
1.4.2.2. Cümle-i Suğrâ	23
1.4.2.3. Cümle-i Kübrâ ve Cümle-i Suğrâ Olduğu Tartışmalı Olan Cümleler	24
İKİNCİ BÖLÜM:	27
İBN HİŞÂM'A GÖRE CÜMLENİN İ'RÂBİ	27
2.1. İ'RÂB	27
2.1.1. İ'râb Çeşitleri	32

2.2. İ'RÂBDA MAHALLİ OLMAYAN CÜMLELER.....	32
2.2.1. İbtidâiyye Cümlesi.....	32
2.2.2. İ'tirâziyye Cümlesi	40
2.2.2.1. Fiil ve Fail Arasında Gelmesi	40
2.2.2.2. Fiil ile Mef'ul Arasında Gelmesi	40
2.2.2.3. Mübteda ve Haber Arasında Gelmesi	41
2.2.2.4. Aslı Mübteda ve Haber Olan İki Unsur Arasında Gelmesi	41
2.2.2.5. Şart ve Cevabı Arasında Gelmesi	44
2.2.2.6. Kasem ve Cevabı Arasında Gelmesi.....	44
2.2.2.7. Mevsuf ve Sıfat Arasında Gelmesi	45
2.2.2.8. Sıla ve Mevsulu Arasında Gelmesi	46
2.2.2.9. Sılanın Cüzleri Arasında Gelmesi.....	46
2.2.2.10. Muzaf ile Muzafun İleyh Arasında Gelmesi.....	47
2.2.2.11. Car ve Mecruru Arasında Gelmesi.....	48
2.2.2.12. Nasih Harf ve Cümlesi Arasında Gelmesi	48
2.2.2.13. Harf ile Te'kidi Arasında Gelmesi.....	49
2.2.2.14. Tenfis Harfleri İle Fiil Arasında Gelmesi	49
2.2.2.15. Kad ve Fiil Arasında Gelmesi	50
2.2.2.16. Nefiy Harfî ile Nefyettiği Fiil Arasında Gelmesi.....	50
2.2.2.17. İki Bağımsız (Aralarında Atıf Olmayan) Cümle Arasında Gelmesi	51
2.2.2.18. İkidenden Fazla Cümleyle İtiraziyye Cümlesinin Gelmesi	51
2.2.2.1.1. İtirâziyye ve Haliyye Cümlesinin Benzer ve Farklı Yönleri.....	53
2.2.2.1.1.1. Hal Cümlesi Sadece İhbarî Olurken İ'tiraziyye Cümlesi İnşâî	
de Gelmesi	53
2.2.2.1.1.2. İtiraziyye Cümlesinin Başında İstikbal Harflerinin Gelmesi	54
2.2.2.1.1.3. İ'tirâziyye Cümlesinin Başında Fa Harfinin Gelmesi.....	55
2.2.2.1.1.4. Müsbet Muzari ile Başlayan İ'tiraziyye Cümlesinin Başında	
Vav Harfinin Gelmesi.....	55
2.2.3. Tefsiriyye Cümlesi.....	56

2.2.3.1. Tefsiriyye Cümlesinin İ'rabda Mahalline Dair Tartışmalar.....	60
2.2.4. Kasemin Cevabı Olan Cümle	62
2.2.4.1. Kasemin Cevabı Olması Tartışmalı Olan Cümleler.....	63
2.2.5. Cezm Etmeyen Şarta Cevap Olan Cümle	67
2.2.6. Sıla Olarak Gelen Cümle	68
2.2.7. İrabda Mahalli Olmayan Cümleye Tabi Olan Cümle.....	69
2.3. İ'RÂBDA MAHALLİ OLAN CÜMLELER	70
2.3.1. Haber Olan Cümle	70
2.3.2. Hal Olan Cümle	71
2.3.3. Mef'ul Olan Cümle.....	72
2.3.4. Muzafun İleyh Olan Cümle	76
2.3.5. Cezm Eden Şarta Cevap Olup “Fâ” veya “İzâ” dan Sonra Gelen Cümle	81
2.3.6. Müfrede Tabi Olan Cümle.....	83
2.3.7. İ'rabda Mahalli Olan Cümleye Tabi Olan Cümle	87
2.3.8. Müstesnâ Olan Cümle.....	88
2.3.9. Müsnedün İleyh Olan Cümle.....	89
2.4. NEKRE VE MARİFEDEN SONRA CÜMLERİN HÜKMÜ	90
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	95

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.s.	: Aleyhi's-Selam
bkz.	: Bakınız
bsy	: Basım yeri yok
b.	: Bin/Bint
C.	: Cilt
vr.	: Çeviren
Dan	: Danışman
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sn	: Sayın
şrh	: Şerh eden
tlf	: Telif eden
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd	: Ve diğeri
y.y	: Yayın evi yok
yay	: Yayınları

ÖN SÖZ

Toplumların en önemli ve en güçlü iletişim aracı olan dil, ait olduğu toplumun kültürünü en iyi şekilde yansıtan bir unsurdur. Çalışmamızın konusunu oluşturan cümleyi bir kelimeler dizgesi şeklinde tarif edebiliriz. Fakat bu kelimelerin gelişimi güzel dizilişi bizi hataya sürükleyen en önemli faktör olabilir. Arapça gramer bilgisi işte bu hataya düşmemek için vardır. Cümle içindeki bir kelimenin, cümlede bulunduğu yere, konuma ve buna uygun olarak aldığı i'râb'a göre anlamda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Aynı durum cümlenin kendisi için de geçerlidir. Cümleyi oluşturan kelimelerin bir kısmında o kelimenin yapısına göre i'râb görünürde olsa da cümle için aynı durum söz konusu değildir. Cümlelerde i'râb açıkça görünmez. Öyleyse cümleleri doğru bir şekilde anlamlandırmak için buldukları konumu ve o konum sebebiyle aldıkları i'râb'ı iyi analiz etmek gerekmektedir.

Bu konunun öneminden yola çıkarak cümleye *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb* isimli eserinde önemli bir bölüm ayırmış olan İbn Hişâm'ın görüşlerini ele aldık ve tezimizi "*İbn Hişâm'a göre cümle i'râb'ı*" başlığı çerçevesinde şekillendirdik.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Arap dili çalışmalarının tarihi serüveni ile İbn Hişâm'ın hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiş ve çalışmanın konusu ve önemine değinilmiştir. Ayrıca bu çalışmaya rehberlik eden kaynaklardan klasik ve modern döneme ait çalışmalardan bir kısmı zikredilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde dil ve cümle hakkında bilgiler verilerek bir başlangıç yapılmıştır. Sonrasında konumuzun ana unsuru olan cümle detaylandırılmış olup cümlenin öğeleri, söz dizimi ve cümle çeşitlerinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde i'râb ve i'râb çeşitlerine değinilmiş, bu bağlamda cümlenin i'râbı konusu, i'râbda mahalli olan cümleler ve i'râbda mahalli olmayan cümleler başlıkları altında incelenmiştir. Çalışmamızda fazlaca yer verilen ayet örneklerinin metin ve meâli Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân-ı Kerim internet sayfasından alınmıştır. Çalışmamızın hazırlanmasında sunduğu katkılardan dolayı danışman hocam sayın Doç. Dr. Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN'e, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocalarım Dr. Eyüp AKŞİT ve Dr. İzzet

MARANGOZOĞLU'na, bu süreçte maddi manevi her daim yanımda olan sevgili kızıma ve değerli arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Canan KAÇAR

İzmir-2022

GİRİŞ

Arap toplumunun tarihsel süreci göz önüne alındığında Arapçanın çok eski bir tarihinin olmasıyla birlikte, dil çalışmalarına dair yazılı belgelerin İslamî döneme ait olduğu görülmektedir. Şiir ve söz sanatlarıyla meşhur bir toplum olan Araplarda dil çalışmaları Kur'an'ın nüzulünden sonra Kur'an metni merkezinde sistematik olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Arap dil çalışmalarının başlamasının birçok nedeni olmakla birlikte bunlardan en önemlisi Kur'an-ı Kerim'in okunuşu ile ilgili ortaya çıkan hatalardır. İslamın doğuşu ve Arap yarımadasının dışına yayılmasıyla birlikte Araplar Arap olmayanlarla daha çok etkileşim içinde olmuşlardır. Bu durumun gerek sosyal gerekse ticari açıdan birçok faydası olduğu gibi bir takım olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Yabancı toplumlarla bir arada olunması ve etkileşimin artması sonucunda dilde bir takım bozulmalar ve hatalar meydana gelmeye başlamıştır. Gün geçtikçe bu hatalar hızla artmaya devam etmiş ve Kur'an-ı Kerim'in okunuşuna etki edene kadar ilerlemiştir. Durumun ciddiyeti fark edilir fark edilmez dil ile ilgili çalışmanın ve bir takım kurallar koymanın gerekliliği gün yüzüne çıkmıştır. Kur'an-ı Kerim'in okunuşu ile ilgili hataları düzeltmeye yönelik başlayan bu çalışmalar Arap gramerinin de temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmalar ilk olarak hicri birinci asırda Basra'da sonrasında ise hicri ikinci asırda Kûfe'de başlamıştır. Dil çalışmaları dahilinde çöllerde giderek dili bozulmamış fasih Arapça konuşan kabilelerden dil malzemelerini ve şiirleri toplayan dilciler nahiv kurallarını bu malzemeler üzerine bina etmeye başlamışlardır. Basra ekolü bu kuralları oluştururken semâ ve kıyas yöntemini kullanmıştır. Bu konuda oldukça titiz davranan Basra ekolü, koydukları kurallara uymayan şâz olan malzemeler üzerine ayrıca kurallar koymamışlardır. Daha çok semâ yöntemini kullanıp nadir olarak kıyas yöntemini kullanmışlar ve şâz olan malzemeler üzerine asla kıyas yapmamışlardır. Kûfe ekolü de semâ ve kıyas yöntemini kullanmış olsa da onların fasih dil malzemelerine uzak olmaları sebebiyle

duydıkları her malzemeyi bir elemeye tabi tutmadan almışlardır. Ayrıca kıyas yöntemini fazlaca kullanıp şaz olsun olmasın ellerindeki tüm örnekler üzerine kıyas yapmakta sakınca görmemişlerdir. Zamanla bu iki ekol arasında görüş farklılıkları çoğalıp aralarında ciddi münakaşalar ortaya çıkmıştır.

Basra ve Kûfe mekteplerinden bir grup dil âliminin Bağdat'ta bir araya gelmesiyle gramer çalışmaları ve tartışmalar bir müddet daha burada devam etmiştir. Hicri dördüncü asra gelindiğinde Bağdat'ta bulunan dilciler, Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini bir araya getirip sentezleyerek bir orta yol bulmuşlar ve yeniden bina etmişlerdir. 756 yılında Endülüs Emevi Devleti kurulduktan sonra burada da ilmi çalışmalar başlamış Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerinden faydalanılmıştır. Zamanla Endülüs müstakil bir ekol haline gelmiş ve nahiv ilmine birçok katkıda bulunmuştur. Mısırda başlayan gramer çalışmaları ise daha çok Basra ve Kûfe ekollerinin görüşleri etrafında toplanmış, onların görüşlerini kullanmış ve geliştirmiştir.¹ Mısır ekolünün öncü âlimlerinden biri olan İbn Hişâm da (ö. 761/1360), çalışma konumuzun temelini oluşturmaktadır.

İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) tam adı, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî'dir. Ebû Muhammed künyesidir. Soyu ise Medine'de bulunan Hazrec kabilesine dayandığından dolayı el-Ensârî şeklinde anılmıştır. Fakat meşhur olduğu ismi İbn Hişâm'dır. Zilkâde ayında hicri 708 (1309) tarihinde Kâhire'de doğmuş ve yine Zilkâde ayında 761 (1360) tarihinde Kâhire'de vefat edip, Nasr Kapısı yanında bulunan Sûfiye Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mısır ve Mekke'ye seferleri olmuşsa da ilmi hayatını ve yaşamının büyük bir kısmını Kahire'de geçirmiştir. İbn Hişâm, İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) gibi dönemin önemli âlimlerinden dersler almış, üstün zekası ve kuvvetli hafızasıyla adından çokça bahsettirmiştir. Şâfiî mezhebine mensup olan İbn Hişâm bu alanda iyi bir eğitim almış olmakla birlikte Kahire'de bulunan el-Kubbetü'l-Mansûriyye Medresesi'ne tefsir hocası olarak

¹ Bkz, Şevki Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, Kahire, Dâru'l-meârif, 1119; Said el-Efgânî, *Fî usûli'n-Nahv*, Beyrut, Mektebü'l-İslâmiyye, 1987, s. 159-235; Mahfuz Geylânî, "Arap Dili Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1, (Bahar-2020), s. 207; Şehmus Ülker, "İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 26, (Haziran 2021), s. 367-368.

görevlendirilmiştir. Fakat vefatından beş yıl kadar önce Hanbelî mezhebini benimsemiş ve Kahire'deki el-Medresetü'l-Hanbeliyye'ye müderris olmuştur.²

Çeşitli ilim dallarının yanı sıra Arap dili konusunda ün salmış olan İbn Hişâm, bu alanda birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerden bir kısmı günümüze ulaşmakla birlikte, diğerlerinin varlığı ancak literatürden öğrenilebilmektedir. Günümüze ulaşan eserlerden yayınlanmış olanlar ve hâlâ yazma eser olarak bulunanlar mevcuttur.³

Bu çalışmamızda İbn Hişâm'ın yayınlanmış olan eserlerinden, özellikle de cümle hakkında uzun bir bölüm ayırdığı *Muğni'l-Lebîb* adlı eserinden faydalanarak kendisinin cümle ve i'râbı konusuna dair yaklaşımını ele alacağız.

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerim, Arap dili çalışmalarının başlaması ve bu denli ilerlemesinin ilk ve en önemli kaynağıdır. İlk dönemlerde özellikle Arap olmayanların İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte Kur'ân-ı Kerim'i doğru okumayla ilgili ortaya çıkan bir takım problemler, kişileri bu alanda çalışmalara sevk etmiştir. Bu bağlamda ilk olarak birbirine benzeyen harflerin arasını ayırt etmek için noktalar, harekeler ve metnin içindeki kelimelerin bulunduğu yere göre fâil, mef'ul, mübtedâ, haber şeklinde isimler koyulması gibi çalışmalar yapılmıştır. Daha sonra bu çalışmalar, nahiv, sarf vd., isimler altında daha geniş çaplı incelemelere tâbi tutulmuştur. Zira bu ilimlerin başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere hadisler, Arap şiirleri ve Arap dilinin anlaşılmasında önemi büyüktür. Örneğin bir kelimenin bulunduğu konumda fâil veya mef'ul, hâl veya müstesnâ olmasının sonucunda meydana gelebilecek anlam farklılıkları ortadadır. Kelimenin sonlarında gelen i'râb ise, o kelimenin bulunduğu konumu ve cümledeki bağlamına göre içerdiği anlamı hakkında bize bilgi vermektedir. Böylece okuma veya anlam vermede birçok hatadan i'râb sayesinde kaçınılmış olur. Fakat cümle için aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir. Çünkü cümleye baktığımızda ilk olarak i'râbını göremeyiz. Bunu ancak o cümlemin metnin içindeki konumunu bularak anlayabiliriz.

² Dayf, *a.g.e.*, s. 346; Celâlüddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Cilt II, bsy, Daru'l-Fikr, 1979, s. 68; Muhammed Reşid Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, c. XX, İstanbul, 1999, s. 74-77.

³ Ayşe Meydanoğlu, "İbn Hişâm el-Ensari'nin Dilsel İstîşahlarında Kıraatlerin Yeri", *Doktora Tezi*, Dan: Yrd. Dç. Dr. Muzaffer Özli, Elazığ, 2018, s. 21.

Biz de bu çalışmada böylesine önemli bir işleve sahip olan i'râb konusunun özellikle cümleye kattığı anlamı İbn Hişâm çerçevesinde ele aldık. İstişhâd ettiği bazı ayet, şiir ve örneklerde zaman zaman tartışmalara yer vererek konunun farklı açılardan da görülmesini sağlamaya çalıştık.

II. Yöntem ve Kaynaklar

İbn Hişâm nahiv ilminin bir konusu olarak cümle yapısını geniş bir çerçevede sistematik bir şekilde ele alan ilk nahiv âlimidir. Tezin amacı ise İbn Hişâm'ın cümle yapısını ve i'râbını ortaya koymaktır. Bu nedenle biz betimleme ve karşılaştırma yöntemini izleyerek İbn Hişâm'ın Arapça cümle yapısını nasıl ele aldığını, i'râbın cümleye kattığı anlam konusunda vurgu yaptığı noktaları ortaya koymayı amaçladık. İbn Hişâm'ın görüşleri tasviri yönetime dayanarak ortaya konulmuş ve diğer nahiv âlimlerinin ilgili meseleye yaklaşımlarıyla karşılaştırılarak İbn Hişâm'ın orijinal yönüne dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmanın iki temel kaynak alanı olup bunlardan biri ilk dönem kaynakları, diğeri ise modern çalışmalardır. İlk dönem kaynaklarımızın en önemlisi İbn Hişâm'ın *el-Muğni'l-lebib* ve *Kavâidu'l-i'râb* başta olmak üzere günümüze gelen eserleridir. Ayrıca Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitab*'ı, Ebu Hayyân el-Endelüsi'nin (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-Muhit*'i, İbn Cinni'nin (ö. 392/1002) *Sırru Sinâati'l-i'râb* ve *el-Hasâis* gibi eserleri, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı vd. İbn Hişâm'ın cümle görüşünü ortaya koymak için karşılaştırma yapacağımız diğer klasik dönem eserleridir.

Modern dönem çalışmalara gelince arap dünyasında hazırlanan (التعليل النحوي)

الجملة النحوية عند ابن هشام من خلال كتابه, (عند ابن هشام الأنصاري
تحليل الجملة العربية عند ابن هشام), (مغني اللبيب عن كتب الأعراب
(أسس الاستدلال النقلي والعقلي عند ابن هشام الأنصاري), (الأنصاري - خصائص المبنى والمعنى -
ve (تطور الآراء النحوية عند ابن هشام الأنصاري "دراسة تحليلية نحوية")

bakımından önemlidir. Muhammet Rıza İyad tarafından kaleme alınan (الجملة النحوية) başlıklı yüksek lisans tezinde (عند ابن هشام من خلال كتابه مغني اللبيب عن كتب الأعراب) İbn Hişâm'ın cümle anlayışı ele alınmıştır. Bizim çalışmamızın konusu ise cümlenin i'râbı meselesidir. Bazı konuların ortak olması sebebiyle bu çalışmadan yararlanılmıştır.

Ülkemizde İbn Hişâm en-Nahvi'nin hayatı, çeşitli eserleri ve bazı konulara dair görüşlerini konu edinen doktora tezi, yüksek lisans tezi ve makale düzeyinde akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri Ayşe Meydanoğlu'nun "*İbn Hişâm el-Ensârî'nin Dilsel İstişadlarında Kırâatlerin Yeri*" başlıklı doktora tezidir. Yazar bu tezde İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb* eseri özelinde Kur'ân-ı Kerim kırâatlerini istişâd etme konusunu ele almıştır. Diğeri Ahmad Faiz tarafından kaleme alınan "*İbn Hişâm ve 'Evdahu'l-Mesâlik' Adlı Eserindeki Metodu*" başlıklı doktora tezidir. Bu tezde de isminden anlaşılacağı üzere *Evdahu'l-Mesâlik* isimli eserinde İbn Hişâm'ın metodu ele alınmıştır.

Yüksek lisans tezlerine geldiğimizde ise bunlardan ilki Abdullah Kuşçuoğlu tarafından yazılan "*İbn Hişâm'ın Arap dilcilerine yönelttiği tenkitler*" isimli yüksek lisans tezidir. Bu tezde Arap dilinin İbn Hişâm'ın yaşadığı döneme kadar olan seyri ve İbn Hişâm'ın dil felsefesi incelenmiştir. Bir diğeri Mehmet Hadin Tutkal tarafından hazırlanan "*İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ da istişâd ettiği ayetler*" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tezde Sn. Tutkal İbn Hişâm'ın "*Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ*" adlı eserinde Arap gramerinin konularını temellendirdiği ayet örneklerini ele almıştır. Seyfullah Coruh tarafından kaleme alınan "*İbn Hişâm'ın hayatı ve tarihçiliği*" isimli yüksek lisans tezi de bunlar arasında yer alır. Ayrıca İbn Hişâm'ın bazı eserlerinin metodolojik açıdan incelendiği ve eserlerinde istişâd ettiği ayetlerin ve beyitlerin ele alındığı yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır.

İbn Hişâm'ı konu alan çok sayıda makaleler de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Yusuf Sancak'ın "*İbn Hişâm el Ensârî: Hayatı, şahsiyeti, eserleri ve gramerle ilgili bazı görüş ve tercihleri üzerine bir deneme*", Ayşe Meydanoğlu-Muzaffer Özli'nin "*İbn Hişâm el-Ensârî'nin Kur'ânî Delillerle İstişâd Yöntemi*"

isimli türkçe yazılan makaleleri ve Fikret Arslan'ın (من رواد اللغة العربية ابن هشام)
(الأنصاري ومؤلفاته) başlıklı yazdığı Arapça makalesidir.

Diyanet İslam Ansiklopedisinde Muhammed Reşid Özbalıkçı tarafından yazılan “İbn Hişam en-Nahvi” ve “Mugni'l-Lebib” maddeleri de İbn Hişam'ın genel kültür düzeyinde tanınmasına katkı sağlamıştır.

Ülkemizde Arapçanın cümle yapısını konu edinen, cümlenin öğelerini ele alan bazı doktora ve yüksek lisans çalışmaları da bulunmaktadır. Yusuf Akçakoca tarafından hazırlanan “*Arap Dili Söz diziminin Anlambilim Boyutu -Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam-*”, R.Resul Sevinç tarafından hazırlanan “*Arap Dilinde Cümle Yapısı ve Biçimi*” başlıklı doktora tezleri; Şahin Şimşek tarafından ele alınan “*Arap Gramerinde İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*” başlıklı yüksek lisans tezi ve aynı başlıklı makalesi bu çalışmalara birer örnektir. Bunlar arasında Şahin Şimşek tarafından hazırlanan “*Arap Gramerinde İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*” başlıklı yüksek lisans tezi bizim önümüzü açmıştır. Zira Sn. Şimşek bu çalışmasında İbn Hişam'ı kaynakçasında yoğun biçimde kullanmıştır.

Yukarıda söz edilen Arapça ve Türkçe akademik çalışmalar tezimizin içeriğiyle doğrudan ilgili değildir. İbn Hişâm'ın cümlenin i'râbı konusunu açıklığa kavuşturmak adına bu akademik çalışmaların bir kısmından yararlanılmıştır. Öte yandan adı anılan bu çalışmalar tez çalışmamızın konusunun orijinalliğine bir hanel getirmemektedir. İbn Hişâm'ın şahsiyeti, ilmi hayatı, günümüze ulaşan eserleri ve ayrıca cümle hakkında birçok çalışmalar vardır. Ancak cümle deyince ilk akla gelen isimlerden olan İbn Hişâm ekseninde i'râb'ın cümleye kattığı önemi vurgulayan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu alandaki açıklık, konunun da önemine binâen bizi bu çalışmaya sevk etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM:

İBN HİŞÂM'A GÖRE CÜMLENİN YAPISI

1.1. DİL VE CÜMLE

Bir toplumu güçlü kılan unsurlardan biri olan dil, insanlar arasında karşılıklı iletişimi sağlayan güçlü ve işlevsel bir araçtır. Ergin dili, “*Dil veya lisan, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir araç, kendisine özgü kuralları olan ve ancak bu kurallar içerisinde gelişen canlı bir varlık, temeli tarihin bilinmeyen dönemlerinde atılmış bir gizli anlaşmalar düzeni, seslerden örülmüş toplumsal bir kurumdur*”⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Karşılıklı iletişimi sağlayan sözlerden, dil olmadan bahsetmek mümkün olmayacağı gibi, söz olmadan da dilden bahsedilemez. Hal böyle iken dil söz için bir araç durumundadır. Aynı zamanda dil, sözün bir ürünüdür.⁵ Dilin iletişimin yanı sıra birçok işlevsel özelliği de bulunmaktadır.⁶ Ayrıca dil, anlamını, kullanıldığı bağlam çerçevesinde kazanır.⁷

Her devirde bir toplumun kültürü, tarihi, inancı gibi o toplumu oluşturan temel unsurların toplumun dilini etkilemesinin yanı sıra, dilde meydana gelen değişimler de topluma ve o toplumun kültürüne mutlak surette yansımıştır. Toplum ile dil arasında güçlü ve değişken bir ilişkinin var olduğu âşikardır. Şu durumda dilin, ait olduğu toplum için ayna görevini üstlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dil hakkındaki ilk çalışmalar da dilin yazılı bir metin olarak ortaya çıkmasından sonra başlamıştır. Zaman içerisinde toplumların gelişip birbiri ile etkileşimi, yazılı edebiyatın yaygınlaşması gibi birçok etken sebebiyle dil alanındaki bu çalışmalar hız

⁴ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım, 2008, s. 3.

⁵ Roland Barthes, *Gösterge Bilim İlkeleri* (çev. Berke Vardar, Mehmet Rifat), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s. 6-7.

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Veysel Kılıç, *Dilin İşlevleri Ve İletişim*, İstanbul, Papatya Yayıncılık, 2002.

⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Cilt III, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982, s. 141.

kazanmıştır. Bu çalışmaların neticesinde dil bilimciler bu alanı ses bilgisi, anlam bilgisi, gramer bilgisi ve filoloji gibi birçok dala ayırarak daha detaylı inceleme fırsatı bulmuşlardır.

Neticede bir dili ve o dile ait özellikle edebî metinleri tam anlamıyla anlayabilmek ve inceliklerine vâkıf olabilmek için dil bilimlerini bilmenin gerekliliği kaçınılmazdır. Söz konusu Arapça olduğunda İbn Hişâm en-Nahvi (ö. 761/1360), dil âlimleri arasında oldukça önemli bir yere sahip olmakla birlikte bu dile dair özgün fikirler ortaya koymuştur. Onun çalışmalarının merkezini teşkil eden konulardan biri de cümle ve i'râbıdır. Hatta cümleye dair konuları sistematik olarak ele alan ilk müelliftir.

Cümle bir metni veya kişilerin söylemlerini oluşturan en temel olgulardan biridir.⁸ Başka bir ifadeyle cümle, kişinin duygularını, düşüncelerini ve isteklerini yansıttığı bir söz dizisidir. Sadece bir fiilden meydana gelebileceği gibi, iki veya birçok kelimedenden de meydana gelebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, kişinin konuşmasının başlangıcından bitimine kadar olan tüm sözcüklerin cümle olarak adlandırılmasının doğru olmayacağı gerçeğidir. Zira konuşmacının iki suskunluk arasında ürettiği tüm sözcüklerini içeren konuşması sözce olarak ifade edilir. Cümlenin bir sınırı vardır. Sözcüklerin sayısı her ne kadar sonsuz olsa da cümle bir paragraf uzunluğunu geçmez. Çünkü bir cümlede öğelerin çok fazla olması o cümleyi anlaşılabilir kılar. Ancak sözcenin sınırlarını belirlemek oldukça güçtür. Onun sınırları iletişimin gerçekleştiği sırada ortaya çıkar.⁹ Kahraman ise cümleyi, “*Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir.*” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁰

Arap diline geldiğimizde nahiv âlimleri cümlenin istilâhî bir tanımını yapmaktan çok, onu kelimelerle karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi cümle ve kelâmı eş anlamlı sayanların yanı sıra, İbn Hişâm gibi cümle ve kelâmı birbirinden ayıran nahivciler de

⁸ Zeynel Kıran, *Dil Bilim Akımları*, Ankara, Onur Yay., 1996, s. 40.

⁹ Caner Kerimoğlu, *Genel Dil Bilime Giriş*, bsy., Pegem Akademi, t.y., s. 139-140; <https://tr.wikipedia.org/wiki/C%C3%BCmle>, (erişim tarihi 17.05.2022).

¹⁰ Leyla Kahraman, *Türkçe’de Söz Dizimi*, Ankara, Akçağ Yay., 2010, s. 9.

olmuştur.¹¹ Bundan dolayı çalışmamızın esas konusu olan cümleye geçmeden önce kelam ve bunları oluşturan kelime kavramlarından söz etmek yerinde olacaktır.

1.2. KELİME VE KELAM

Kelime: (الكلمة) müfred bir söz/ müfred manaya işaret eden bir lafızdır.

Burada müfred ile kastedilen anlamı şimdi bahsedeceğimiz İbn Hişâm'ın söylemiyle daha iyi anlayacağız. İbn Hişâm kelimeyi (الكلمة قول مفرد / kelime müfred bir sözdür) şeklinde tarif etmiştir.¹² Buradaki *kavl* (söz) ile maksat bir anlam ifade eden lafızdır. Lafız ise anlamlı ya da anlamsız ağızımızdan çıkan her bir sestir. Örneğin (زيد) kelimesi bir *lafız*dır. Çünkü ağızımızdan çıkan bir sestir. Aynı zamanda da *kavl* (söz) dir. Çünkü Zeyd kişisini işaret etmiştir. Fakat yine aynı harfler kullanılarak (ديز) şeklinde söylendiğinde ise bir anlam ifade etmez. *Deyz* kelimesi ağızdan çıktığı için lafızdır, fakat bir anlam ifade etmediği için *kavl* değildir. Her *kavl* lafızdır fakat her lafız *kavl* değildir. *Kavl* hususi, lafız umumidir. Yine tanımdaki *müfred* kelimesinden maksat ise bir kelimeyi harf veya hecelerine ayırdığımızda mananın ortadan kalktığı kısımlar kastedilmiş olur. Örneğin (زيد) kelimesini (ز ي دال) diye harflerine ayırdığımızda harfler tek başına *zeyd* kişisini ifade etmez. Bu sebeple müfred bir bütün olarak manayı veren kelimenin bir sıfatıdır. *Zeyd* kelimesi de bütün olarak bir anlam ifade ettiğinden dolayı müfrettir.¹³

¹¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Hem'u'l-Hevâmî fi Şerhi Cem'u'l-Cevâmî*, c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, s. 49; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001 s. 75; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), c. I, bsy., Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, t.y., s. 17.

¹² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısri, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, (thk. Ahmed Mahmûd el-Hermîl), Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1980, s. 9; *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, s. 27; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, (tlf. Berekât Yusuf Hebbûr), Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2013, s. 16; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, c. I, s. 70; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdurrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn 'Akîl'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), c. I, Dimeşk, Müessesetü'r-Risaleti Naşirun, 2015, s. 22.

¹³ İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, s. 9; *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 27; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 16; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, c. I, s. 70; İbn Âkil, *a.g.e.*, c. I, s. 22.

Netice itibariyle her bir kelime mutlak bir mana vermektedir. İşte bu mana veren kelimeler de üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar isim, fiil ve harftir.

İsim: Üç zamandan birine işaret etmeyen ve kendi başına bir anlam ifade eden lafızdır. İsmın beş göstergesi vardır. Bunlardan ilki, başında (ال) takısı gelmesidir.

Örneğin (الفرس), (الغلام) gibi. Bunlar birer isimdir.¹⁴ İkincisi, sonunda tenvin

olmasıdır. Örneğin (زيد), (مسلمات) gibi.¹⁵ Üçüncüsü, kendisinden haber verilebilen

yani müsnedü ileyh olmasıdır. (ضربت) cümlesindeki (ت) fail olup müsnedü

ileyhtir ve isimdir.¹⁶ Dördüncüsü, nida harfinin gelmesidir. Yani burada önemli olan

nida harfinin kendisi değil, onun dâhil olduğu münâdâdır. Zîrâ nida harfi görünürde

isim olmayan bir lafza da dahil olabilir. Örneğin (يا زيد) gibi.¹⁷ Beşincisi, cer

harekesini kabul etmesidir. Örneğin (باسم الله) gibi. Burada (اسم) ismi kelimesi harfi

cerin mecrûru olmakla, (الله) *Allahi* kelimesi de muzafun ileyh olmakla cer harekesini

kabul etmişlerdir ve isimdir.¹⁸

Fiil: Üç zamandan birine işaret eden lafızdır. Arapça'da fiil, tam fiil veya şibih fiil olarak gelir. Şibih fiiller ise; ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, isim fiil, zarf, car ve mecrur, masdar ve ism-i tafdil şeklinde tasnif edilir. Fiilin alametleri de üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi mâzidir. Mâzi fiile ister mütekellim ister muhâtap olsun fail olan (ت) harfi bitişir. Örneğin; (فُئْتُ) ve (تَبَارَكْتُ) gibi.

¹⁴ el-Üşmûnî Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Îsâ b. Yûsuf, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, s. 34.

¹⁵ el-Üşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 31; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, s. 88.

¹⁶ İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sagîr fi'n-Nahv*, s. 9; *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 29; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 19; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, s. 86.

¹⁷ el-Üşmûnî, *a.g.e.*, s. 31; İbn Âkil, *a.g.e.*, c. I, s. 29; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, (tlf. Muhammed Muhittin Abdu'l-Hamit), Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, t.y.,s. 19; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 22.

¹⁸ el-Üşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 27; İbn Âkil, *a.g.e.*, c. I, s. 29; ez-Zemahşerî, *Şerhu Mufassal*, s. 87; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, s. 13; Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *et-Tasrîh bi-Mazmûni't-Tavdîh*, (thk. Abdu'l-Fettah Bihayri İbrahim), c. I, bsy, t.y., s. 135-163.

Sakin olan müennes (ت) si bitişir. Örneğin; (قامت) ve (قعدت) gibi.¹⁹ İkincisi emirdir. Emir, talep anlamı içerip muhataba (ي) sini kabul edendir. (كُلي) gibi. Fiili muzârî de muhataba (ي) sini kabul edebilir. Örneğin: (تضربين) gibi.²⁰ Üçüncüsü ise muzari fiildir. Muzârî, başında (أتين) harflerinden biri olan fiildir. Örneğin: (أكل), (نأكل), (سوف), (س) gibi. Yine başında (لم), (سوف), (س) olabilir. Örneğin: (ليسجنن) gibi.²¹ Bunlar ancak fiile dahil olan alametlerdir. İsme dahil olmazlar.

Harf: Tek başına bir anlam ifade etmeyen, isim veya fiilin alametlerinden herhangi bir şeyi kabul etmeyen lafızdır. Buna göre harf üç kısımdan oluşmaktadır. Birincisi, isme mahsus olan harflerdir. Örneğin (في السماء) gibi cer eden harfler, (ان الله سميعٌ عليم)²³ gibi hem nasb hem de raf' eden harfler, (إن)²² ve (رزقكم) gibi hem nasb hem de raf' eden harfler, (لم) gibi fiili cezmeden harfler, (لم يولد) gibi fiili nasb eden harflerdir. (لن ينال الله لحومها)²⁴ “Onların etleri ve kanları asla Allah'a

¹⁹ İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el Usûl fi'n-Nahv*, (thk. Abdülhüseyn el-Fetlî), c. I, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1996, s. 39; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, c. I, s. 30; İbni Âkil, *a.g.e.*, c. I, s. 31; İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-sağîr fi'n-nahv*, s. 9; *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 41; *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*, s. 28; *Evdahu'l-Mesâlik*, c. I s. 22; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. I, s. 164.

²⁰ İbn Serrâc *a.g.e.*, c. I, s. 39; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, c. 1, s. 30; İbni Âkil, *a.g.e.*, c. I, s. 31-32; İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, s. 9; *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 41; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 28; *Evdahu'l-Mesâlik*, c. I s. 22; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. I, s. 166-167.

²¹ İbn Serrâc *a.g.e.*, c. I, s. 39; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, c. I, s. 30; İbni Âkil, *a.g.e.*, c. I, s. 32; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. I, s. 167; İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, s. 9; *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 41; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 28; *Evdahu'l-Mesâlik*, c. I, s. 22.

²² Zâriyât, 51/22.

²³ Hücürât, 49/1.

²⁴ İhlâs, 112/3.

ulaşmaz”²⁵ gibi. Üçüncüsü hem isim hem de fiile mahsus olanlardır. (هل) gibi.

Bunlar amel etmez. Örneğin. (هل زيد أخوك) “Kardeşin Zeyd mi?” ve (هل قام زيد)

“Zeyd kalktı mı?” gibi.²⁶

Kelam (الكلام) kasıt ile söylenmiş anlamlı bir lafız demektir. Yani söylendiğinde başka bir şeye ihtiyaç duyulmayan, onunla anlam tamam olan lafızdır. Başka bir ifadeyle; herhangi bir anlam ifade eden lafızlardır denilebilir.²⁷ Bir anlam ifade eden bu lafızlar cümle veya kelam diye isimlendirilir.²⁸ Fakat İbn Hişâm cümle ve kelamı birbirinden ayırarak cümlenin umûmî/genel, kelamın ise husûsî/özel olduğunu ve eş anlamlı olmadığını ifade etmiştir. Her kelam cümledir fakat her cümle kelam değildir.²⁹ Örneğin; (قام أبوه) “Onun babası kalktı” bu cümle bir anlam ifade ettiği, başka bir şeye muhtaç olmadığı için kelamdır ve aynı zamanda cümledir. (الذي قام أبوه) “Babası kalkan” cümlesi ise tam bir anlam ifade etmeyip başka bir kelimeye muhtaç olduğundan dolayı cümledir fakat kelam değildir.³⁰ Ayrıca (إن قام)

(زيد قام عمرو) “Eğer Zeyd kalkarsa Amır da kalkar” örneğimize baktığımızda da cümle bütün olarak kelamdır. Yine şart cümlesine bakıldığında ise durum aynı

²⁵ Hac, 22/37.

²⁶ İbn Serrâc a.g.e., c. I, s. 42; es-Süyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, c. 1, s. 40; İbni Âkil, a.g.e., c. I, s. 34; İbn Hişâm, *el-Câmi ‘u’s-Sağîr fi’n-Nahv*, s. 9; *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 49-53; *Şerhu Şüzûri’z-Zeheb*, s. 30; *Evdahu’l-Mesâlik*, c. I, s. 25-27; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, c. I, bsy, Dâru’l-Meârif, t.y., s. 66; el-Ezherî, a.g.e., c. I, s. 170.

²⁷ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *Hâşiye ‘alâ Muğni’l-lebîb*, c. II, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000, s. 379; Muhammed b. Mustafa el-Kocavî, *Şerhu Kavâ’idi’l-İ’râb*, (nşr. İsmâil İsmâil Merve), Dimaşk, Dâru’l-Fikr, t.y., s. 13; İbn Mâlik et-Tâi, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*, (nşr. Abdülmün‘im Ahmed Herîdî), Mekke, Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 1982, s. 157; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, (nşr. Abdurrahman es-Seyyid, Muhammed el-Mahtûn), c. I, bsy, t.y., s. 5; İbn Hişâm, *el-Câmi ‘u’s-Sağîr fi’n-Nahv*, s. 10; *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 54; *Şerhu Şüzûri’z-Zeheb*, s. 32; *Evdahu’l-Mesâlik*, c. I s. 11.

²⁸ ez-Zemahşerî, *Şerhu’l-Mufassal*, s. 72.

²⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb ‘an Kütübi’l-E‘ârib*, (thk., Abdu’l-Latif Muhammed el-Hatip), c. V, Kuveyt, Silsiletü’t-türâsiyye, 2000, s. 7; el-Kocavî, *Şerhu Kavâ’idi’l-İ’râb*, s. 12 13.

³⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri’z-Zeheb*, s. 32.

değildir. Şart olan (إن قام زيد) “Eğer Zeyd kalkarsa” bir cümledir fakat anlamı tam ifade etmediği, eksik kaldığı için kelam değildir.³¹

Kelam biri diğerine isnâd olunan yani müsned ve müsnedün ileyh'ten oluşan iki kelimeden ibarettir.³² Bu iki kelime cümleyi oluşturan asıl unsurlardır. Cümlelerin diğer unsurları ise yan unsurlar olarak adlandırılır Nasılki müsned ve müsnedün ileyh'i cümleden çıkarmak doğru değilse, yan unsurları da çıkarmak, gelişi güzel hazfetmek doğru değildir.³³

Kelam iki kısımdır: ihbârî ve inşâîdir. İhbârî, doğru ve yalana ihtimali olan cümledir. Örneğin (قام زيد) “Zeyd ayağa kalktı” burada Zeyd ayağa kalkmış da olabilir kalkmamış da olabilir. Her ikisine de ihtimali olduğundan dolayı ihbârî bir cümledir.³⁴ İnşâî, doğru ve yalana ihtimali olmayan cümledir. Örneğin (هل قام زيد) “Zeyd ayağa kalktı mı?” cümlesi soru cümlesidir ve doğru ya da yalan olma ihtimali yoktur. Bu cümle de inşâî bir cümledir.³⁵

Bir cümle ister ihbarî ister inşâî olsun en az iki isim veya bir isim ve bir fiilin bulunmasıyla oluşur.³⁶ Cümle kuruluşları şu şekilde ele alınabilir:

a) İki isimden oluşur. Mübtedâ ve haberden meydana gelir; (زيد قائم) “Zeyd kalktı”. Mübtedâ ve haber yerine geçen failden (*sedde mesedde'l-haber*) olur; (أقائم)

³¹ el-Kocavî, *a.g.e.*, s. 13.

³² Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, (thk., Abdu's-Selam Muhammet Harun), c. I, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1988, s. 23; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, s. 72; Seyyit Ahmet el-Hâşimî, *Cevahiru'l-Belâğa*, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, t.y., s. 49.

³³ Fâdıl Sâlih es-Sâmîrî, *el-Cümletü'l-Arabiyye Te'lîfuhe ve Aksâmühe*, bsy, Dâru'l-Fikr, 2007, s. 13; *Meâni'n-Nahv*, c. I, Kahire, Şirketü'l-Âtik, t.y., s. 14.

³⁴ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğatî'l-Arabiyye ve Mesâ'ilihâ ve Süneni'l-Arab fî Kelâmihâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, s. 133.

³⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zehab*, s. 35; el-Hâşimî, *Cevahiru'l-Belâğa*, s. 55.*İnşâî cümle, talebî ve gayrî talebî olmak üzere iki kısma ayrılır. İnşâî talebî: istek ifade eden cümlelerdir. Bunlar; emir, nehy, istifham, temenni ve nidadır. İnşâî gayrî talebî: herhangi bir istek ifade etmeyen cümlelerdir. Bunlar; taaccub, kasem, medih, zem ve teraccidir. Bkz. el-Hâşimî, *Cevahiru'l-Belâğa*, s. 55-97; Abdulaziz Atik, *İlmu'l-Meani*, Beyrut, Dâru'n-Nehzati'l-Arabiyye, 2009.

³⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s 54; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. I, s. 120.

(الزیدان) “İki Zeyd ayaktamıdır?” Mübtedâ ve haber yerine geçen nâib-i failden (*sedde mesedde'l-haber*) olur; (أمضروبُ الزیدان) “İki Zeyd dövüldü mü?”. İsim fiil ve fâilden olur; (هیئات العقیقُ) “Akîk³⁷ uzaklaştı”.

b) Bir isim bir fiilden oluşur. İsim fâil olur; (قام زیدُ) “Zeyd kalktı.”. İsim nâib-i failden olur; (ضُربَ زیدُ) “Zeyd dövüldü”.

c) İki cümleden oluşur. Şart ve cezâ cümlelerinden olur; (إن قام زیدُ قُمتُ) “Zeyd kalkarsa ben de kalkarım”. Kasem ve cevabı cümlelerinden olur; (أخلِفُ باللهِ) “Allah’a yemin olsun ki Zeyd ayaktadır”. (لزيدُ قائم

d) Bir fiil iki isim;(كان زیدُ قائماً) “Zeyd ayaktaydı”.

e) Bir fiil üç isim; (علمتُ زیداً فاضلاً) “Zeyd’in faziletli olduğunu bildim”.

f) Bir fiil dört isim; (أعلمتُ زیداً عمراً فاضلاً) “Zeyd’e Amr’ın faziletli olduğunu bildirdim”.³⁸

1.3. CÜMLENİN ÖGELERİ

Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de cümle içerisinde yer alan kelimelerin konumu son derece önemlidir. Kelimenin geldiği sıralama cümlenin çeşidini belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapçada başlıca iki cümle vardır. Bunlar isim ve fiil cümlesidir. Cümlenin hangi cümle olduğunu anlamak için ilk kelimesine bakmak gerekir. Eğer ilk kelime isim ile başlıyorsa isim cümlesi, fiil ile başlıyorsa fiil cümlesidir. Cümlede bulunan fiil, fâil, nâib-i fâil, mef’ûl, mübtedâ, haber, şibih cümle ve harf ise cümleyi oluşturan öğelerdir. Bunlardan fiil ve harfi

³⁷ Akîk: bir vadi, bir mekan ismi.

³⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 7. *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 55.

kelimenin çeşitleri başlığı altında bahsetmiştik. Tekrara düşmemek adına burada diğer öğelerimize değineceğiz.

Fâil: Fiil cümlesindeki özne konumundadır. Yani işi yapan kişiyi gösterir.³⁹ Gerçekleştirilen eylemin kendisine isnâd edildiği/dayandırdığı isimdir. Fiil cümlesinin içerisinde fâil, müsnedün ileyh şeklinde isimlendirilir. Failler cümlede merfu' konumunda olup onu raf' eden âmil fiildir. Örneğin: (ضرب زيدٌ) “Zeyd dövdü” ve (حسنٌ وجهُهُ) “Onun yüzü güzeldir.”⁴⁰ Burada (ضرب زيدٌ) örneğinde (زيد) fiil olan *darb* işi kendisine isnâd edildiğinden dolayı cümlede fâil konumundadır.

Nâib-i fâil: Bir sebepten dolayı fâil hazf olunup mef'ûlün failin yerine geçmesiyle o mef'ûl nâib-i fail olur. Yani fâilin yerine geçen isim olur. Meçhûl veya meçhûl manasında (ism-i mef'ûl) olan fiil kendisine isnâd edilen isimdir. Nâib-i fâil de tıpkı fâil gibi müsnedün ileyh'tir ve cümlede merfû konumundadır. Nâib-i fâili raf' eden âmil ise meçhûl fiildir. Örneğin (يُشربُ اللبنُ) “süt içiliyor” cümlesi aslında (يَشربُ الطفلُ اللبنَ) “çocuk sütü içiyor” şeklindedir. Fiil olan (يَشربُ) meçhûl yapılıncâ fâil hazfedilip mef'ûl olan (اللبن) fâilin yerine geçmiştir ve böylece mef'ûl, nâib-i fail olmuştur.⁴¹

Mef'ûl: Fiil ve fâilin dışında fiil cümlesinin öğelerinden bir diğeri de mef'ûl'dür. Mef'ûl'ün her fiil cümlesinde yer alması zorunlu değildir. Bazen fâil ile anlam tamam olduğundan mef'ûle ihtiyaç duyulmamaktadır. Mef'ûl tek çeşit olmayıp, cümledeki anlamına ve işlevine göre çeşitlere ayrılır. Örneğin, fâilin fiilinin etkisi kendisinde görüldüğü mef'ûl mef'ûlü bih, fiili te'kîd için gelen, fiilin çeşidi ve sayısını bildiren mef'ûl-ü mutlak, fiilin niçin olduğunu haber veren mef'ûlü leh, fiilin

³⁹ M. Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay.,1998, s. 94.

⁴⁰ el-Üşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 386; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufasssal*, s. 200; *el-Mufasssal fî İlmi'l-Arabiyye*, (thk, Fahr Salih Kadâra), Umman, Dâru'l-İmâra, 2004, s. 44; İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, s. 75; *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*, s. 149; İbn Âkil, *a.g.e.*, c. II, s. 60; İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, s. 576.

⁴¹ İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, s. 79; *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 179; *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*, s. 150; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, c. I, s. 519; İbni Âkil, *a.g.e.*, c. II, s. 900; İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, s. 602; Çörtü, *a.g.e.*, s. 110.

nerede veya ne zaman gerçekleştiğini bildiren mef'ûlü fih (zarf) ve eğer birliktelik ifade ediliyorsa mef'ûlü meah şeklinde isimlendirilir.

Fâil dâimâ raf' konumunda olduğu gibi mef'ûl de dâimâ nasb konumundadır. Fâil cümlede sadece bir tane olur. Çünkü raf' harekesi ağır bir harekedir. Mef'ûl ise birden fazla olabilir. Zîrâ mef'ûlün aldığı nasb harekesi hafif bir harekedir. Bahsedilen mef'ûl çeşitlerini örnekler üzerinden ortaya koyabilmek mümkündür. Buna göre;

Mef'ûlü bih: (ضَرَبْتُ زَيْدًا) “Zeydi dövdim.”

Mef'ûl-ü mutlak: (ضَرَبْتُ ضَرْبًا) “Ben dövdim.”

Mef'ûl-ü leh: (قُئِمْتُ إِجْلَالًا لَكَ) “Sana saygı için kalktım.”

Mef'ûl-ü fih (zarf): (جَلَسْتُ أَمَامَكَ) “Önünde oturdum”, (صُئِمْتُ يَوْمَ الْخَمِيسِ)
“Perşembe günü oruç tuttum.”

Mef'ûl-ü meah: (سِرْتُ وَالنَّيْلَ) “Nil ile beraber yürüdüm.”⁴²

Mübtedâ: İsnâd ile lafzî amillerden arınmış (fiil ve harf-i cer gibi amillerden arındırılmış) isim veya isim te'vilinde (masdar gibi) olan şeylerdir. Genellikle cümlenin başında gelir ve kendisinden haber verilir. Mübtedâ cümlede müsnedün ileyhtir. Manevi bir âmil tarafından raf' okunur. Âmilin lafzî bir âmil olmaması ise mübtedâ ve haber arasındaki isnâddan dolayıdır. İsme örnek (زَيْدٌ قَائِمٌ), isim te'vilinde (masdar) olana örnek ise (وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ) “Oruç tutmanız sizin için hayırlıdır.” cümlesidir.⁴³ (زَيْدٌ قَائِمٌ) Burada zeyd mübtedâdır ve müsnedün ileyhtir.

⁴² en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî, *Kitâbü't-Tüffâha fi'n-Nahv*, (nşr. Korkîs Avvâd), Bağdat, Matbaatu'l-Ânî, 1965, s. 17; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 188.

⁴³ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1998, s. 1079; el-Üşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 177; Çörtü, *a.g.e.*, s. 114; İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, s. 41; *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 114; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 166; *Evdahu'l-Mesâlik*, c. I, s. 184; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, s. 221; *Mufassal*, s. 47; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, c. I, s. 267; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. I, s. 503.

Haber olan *kaimun* ise müsneddir. Aralarındaki isnâddan dolayı âmil lafzî değil manevidir. (وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ) burada masdar olan (وَأَنْ تَصُومُوا), yani (صومكم) kelimesi mübteda konumundadır. Diğer bir deyişle fiilden isimleştirilmiş olan bu kelime (masdar) mübteda konumundadır.

Haber: Mübtedâ ile beraber olduğunda anlamı ortaya çıkan ve cümlede mübtedâyâ isnâd edilen yani müsned konumunda olan isimdir. Haber de mübtedâ gibi lafzî amillerden arınmış olup manevî bir âmil tarafından raf' okunur. Örneğin: (زَيْدٌ قَائِمٌ) “Zeyd ayakta”.⁴⁴ Bu örnekte (قَائِمٌ) haberdir. Müsned olan ayakta olmak, müsnedün ileyh olan Zeyd'e atfedilmiştir.

Şibih cümle: Tam bir cümle ve tek bir kelime olmayan, cümleye benzeyen cümleciklerdir. En az iki kelimededen oluşur. Şibih cümleler; zarf ve sonrasında gelen lafızlardan ve harf-i cer ile mecrûrundan meydana gelir. Cümlede haber, hal, sıfat ve sıla cümlesi konumlarında yer alır.⁴⁵ Bu cümleler görünürde cer harekesini alsalar da cümledeki konumlarına göre alacakları îrâbı mahallen kabul ederler. Örneğin: (زَيْدٌ فِي الدَّارِ) burada (فِي الدَّارِ) şibih cümledir. Cümledeki konumu haber olup mahallen merfûdur.

1.4. SÖZ DİZİMİ VE CÜMLE ÇEŞİTLERİ

İbn Hişâm'a (ö. 761/1360) göre cümle, iki unsurdan yani müsned ve müsnedün ileyhten, önce gelen kelimenin türüne göre isimlendirilir.⁴⁶ Buna göre cümle isim ile başlıyorsa isim cümlesi, fiil ile başlıyorsa fiil cümlesi, zarf ile başlıyorsa zarf cümlesi olur.⁴⁷ Yine o, cümlenin başına gelen edatların, cümlenin ilk unsuru olarak

⁴⁴ İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, s. 43-44; *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 114; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 170; *Evdahu'l-Mesâlik*, c. I, s. 194; ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, s. 221; *Mufassal*, s. 47; Çörtü, *a.g.e.*, s. 114; İbn Âkil, *a.g.e.*, c. I, s. 196; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. I, s. 520.

⁴⁵ Fahrettin Kabâva, *Îrâbu'l-Cümel ve Eşbahu'l-Cümel*, Halep, Dâru'l-Kalemi'l-Arabiyye, 1989, s. 271; Çörtü, *a.g.e.*, s. 360-361.

⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 15.

⁴⁷ Muhammet Rıza İyad, (الجملة النحوية عند ابن هشام من خلال كتابه مغني اللبيب عن كتب الاعراب), Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Üniversitesi, Cezayir, 2004, s. 77.

görülemeyeceğini bu nedenle cümle türlerini belirlemede bunların bir değerinin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁸

Ayrıca İbn Hişâm, cümlede görünürde değil aslında ilk unsurun ne olduğuna göre cümlenin sınıflandırılması gerektiğini de belirtmiştir. Örneğin cümleyi vurgulamak için takdim te'hir yapılması durumunda da o cümlenin normal dizilişine göre değerlendirme yapılması gerektiğini söylemiştir. Bu çerçevede (ففريقاً كذبتهم) cümlesi, ona göre isim değil fiil cümlesidir. Bu cümle görünürde isimle başlamış gözükse de bağlamında bu cümleye vurgu yapılmak için aslında (كذبتهم ففريقاً) şeklinde olan cümlenin dizilişi, (ففريقاً كذبتهم) şeklinde değiştirilmiştir.⁴⁹ Sonuçta İbn Hişâm cümlenin görünüşüne göre değil, aslına göre sınıflandırmasını yapmıştır. Buna göre cümle çeşitlerini, öğelerine ve yapısına göre iki ana başlık altında ele alabilmek mümkündür.

1.4.1. Öğelerine Göre Cümle Çeşitleri

1.4.1.1. Fiil Cümlesi

Fiil cümlesi, (قام زيد) örneğinde olduğu gibi ilk unsuru yani başlangıcı fiil olan cümledir. Yine (ضُرب اللص) “Hırsız dövüldü”, (كان زيد قائماً) “Zeyd ayakta idi”, (ظننته قائماً) “Onu ayakta sandım” cümleleri de fiil cümlesine birer örnektir. Zira cümleler fiil ile başlamıştır.⁵⁰

⁴⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 15.

⁴⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 15.

⁵⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 13.

1.4.1.2. İsim Cümlesi

İsim cümlesi, (زيد قائم) örneğinde olduğu gibi ilk unsuru yani başlangıcı isim olan cümledir. (هيهات العقيق) “Akîk uzaklaştı”, (قائم الزيدان) “İki Zeyd ayakta.” cümleleri de isim cümlesine birer örnektir. Ayrıca (هيهات العقيق), örneğinde olduğu gibi *isim fiil* ile başlayan cümleler çoğu nahiv alimlerine göre isim cümlesi sayılsa da bu tür cümlelere fiil cümlesi diyen nahivciler de vardır.⁵¹ İbn Hişâm da buna benzer şekilde zarf ile başlayan cümlelerin zarf cümlesi olduğunu savunmuştur. Ancak Emir ve Desûkî (ö. 1230/1815) gibi İbn Hişâm’ın eserlerine şerh yazan lügat alimleri, zarfın da bir isim türü olduğunu göz önünde bulundurarak İbn Hişâm’ın bu yaklaşımını eleştirmişlerdir. Zîra, zarf da bir isimdir ve eğer İbn Hişâm cümlelerin ilk unsuruna bakarak sınıflandırma yapıyorsa, zarf cümlesini de esasen isim cümlesi sayması gerektiğini dile getirmişlerdir.⁵²

1.4.1.3. İsim veya Fiil Cümlesi Olduğu Tartışmalı Olan Cümleler

1. (إذا/iza) şart ya da cevap cümlesine gelebilir (إذا قام زيد فأنا أكرمه) “Zeyd kalktığı zaman ona ikram ederim” burada “iza”nın amiline, cevap cümlesi dediğimizde anlam (أنا أكرم زيدا وقت مجيئه) “Geldiği vakit Zeyd’e ikram ederim” olur ve buna göre (إذا)’nın yeri amil olan cevap cümlesinden sonradır. Bu durumda cümle isim cümlesi olmuş ve (إذا) edatı da cümlelerin başına geçmiş olur. (إذا)’dan sonra olan şart cümlesi (قام زيد) ise muzâfün ileyih’tir ve cümleyi tamamlar. Burada (إذا) fiil cümlesine muzaf olduğundan dolayı her ne kadar şekilsel olarak fiil cümlesi gibi görünse de bütünüyle bu cümle isim cümlesi kabul edilir.⁵³

⁵¹ es-Süyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, c. IV, s. 81; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 13.

⁵² İyad, *a.g.t.*, s. 77.

⁵³ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 17.

Eğer “*iza*” zarfının amili şart cümlesi olursa ozaman izafet olmaz. Cümlelerin başı fiil cümlesidir ve zarf öne geçer. (إذا قام زيد فأنا أكرمه) örneğinde şart cümlesi olan (قام زيد) “*iza*” zarfının amili olup burada izafet söz konusu değildir. Cümle ise fiil cümlesidir.

Zarf, yukarıda olduğu gibi fiil cümlesine muzaf olmanın yanısıra isim cümlesine de muzaf olabilir. Kays b. Aylân’a nisbet edilen şu şiirde olduğu gibi:

(فبيننا نحن نرقبه أتاناً معلقّ وفضة وزناد راع)

“Biz onu beklerken, O bize bir heybe ve çobanın (ateş yakmak için kullandığı iki tahtayı) takmış olarak geldi”

Bu örnekte (بين) zarfında bulunan *elif zâit* takdir edildiğinde zarf, isim cümlesine muzaf olmuştur. Her ne kadar görünüşte isim cümlesi ile başlamışsa da cümle bütünüyle fiil cümlesidir. Bu durumda cümlelerin takdiri (أتاناً بين نحن نرقبه) şeklindedir.⁵⁴

2. örnek (أفي الدار زيد) “Zeyd evde midir?”, (أعندك عمرو) “Amr yanında mıdır?” Burada (زيد) ve (عمرو) kelimelerini mübteda veya mahzûf mübtedanın faili olarak kabul edersek bu cümleler isim cümlesidir. Şöyleki ilk olarak (زيد) ve (عمرو) kelimelerine mübteda dediğimizde haberi zarfın muteallakı olan (مستقر) ve (كائن) kelimeleridir ve buna göre aslı (زيد مستقرّ في الدار) ve (عمرو كائن عندك) şeklinde olur. İkinci olarak ise (مستقر) ve (كائن) kelimelerinin mübteda olduğunu düşündüğümüzde ise bunların fâili olarak raf okunmuşlardır. Bu durumda aslı şöyledir: (أَمستقرّ في الدار) ise bunların fâili olarak raf okunmuşlardır. Bu durumda aslı şöyledir: (استقرّ) fiilinin (أكائن عمرو عندك) ve (زيد) Netice olarak ikiside isim cümlesidir. Şayet (استقرّ) fiilinin

⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 18.

faili olarak takdir edersek fiil cümlesinin aslı (أفي الدار استقرّ زيد) şeklindedir. İbn Hişâm (استقرّ) fiilinin mahzûf olmasından dolayı amel etme işinin zarfa geçtiğini, bu durumda da cümlenin zarf cümlesi olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵

3. örnek (ما رأيته مذ يومان) “İki gündür onu görmedim” bu örneğin Ahfeş (ö. 215/830) ve Zeccac’a (ö. 311/923) göre aslı (بين لقائته يومان) olup (مذ/مüz) haber konumundadır. Ebu Bekir b. Serrâc (ö. 316/929) ve Ebu Ali’ye göre aslında (أمد انتفاء) (الرؤية يومان) “görmemek iki günde bitti” şeklinde olup (مذ/مüz) mübteda konumundadır. Haber veya mübtedâ olarak bahsedilen bu iki görüşe göre de cümle isim cümlesidir. Kisâi (ö. 189/805), İbn Malik (ö. 672/1274) ve Kûfelilerin çoğuna göre bu cümlenin anlamı (مذ كان يومان) olup öncesi için zarf, sonrası için ise fiil cümlesidir. Ancak fiili hazfolunmuştur ve cümle cer mahallindedir.⁵⁶

4. örnek (ماذا صنعت) bu cümlenin iki anlama ihtimali vardır. Bunlardan ilki (ما الذي) manasındadır ve burada Ahfeş’e (ö. 215/830) göre (ما) haber (الذي) mübtedâdır. Sîbeveyh’e (ö. 180/796) göre ise (ما) mübtedâ olup (الذي) ise haberdir. Cümle her iki durumda da isim cümlesidir. Diğer anlam ise (شيء صنعت) şeklindedir. Mef’ûl olan (شيء) öne geçmiştir ve cümle fiil cümlesidir. Burada ilk takdire göre (ماذا صنعت) cümlesi yine isim cümlesidir. İkinci takdire göre ise hem isim hem de fiil cümlesi olma ihtimali vardır. Şöyle ki, (ماذا) mübtedâ, (صنعت) haber

⁵⁵ ed-Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 387; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 19.

⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 19-20; Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâ’ili’l-Hilâf*, (tlf. Muhammed Muhyiddin Abdu’l-Hamit), c. I, bsy, Dâru’l-Fikr, t.y., s. 382-393.

olup isim cümlesidir. Yahut (ماذا) hazfedilmiş bir fiil için mef'ûl takdir edildiğindeyse cümle fiil cümlesi olur. Fakat mahzûf olan fiilin (ماذا) edatından sonra gelmesi gerekir. Çünkü istifhâm edatı/soru edatı cümlelerin başında gelir. Cümlelerin aslı ise (ماذا صنعْتَ صنعْتَ) şeklindedir. Burada İbn Hişâm, Sîbeveyh'in görüşünü tercih etmiştir.⁵⁷

5.örnek (نِعْمَ الرجل زيدٌ) “Zeyd ne güzel adamdır” cümlesinde şayet (زيدٌ) mübtedâ, (نِعْمَ الرجل) haber takdir edilirse cümle isim cümlesi olur. Fakat (زيدٌ) kelimesine mahzûf bir mübtedânın haberi denildiğinde, burada iki cümle ortaya çıkmaktadır. (نِعْمَ الرجل) fiil cümlesi, (هو زيدٌ) isim cümlesidir.⁵⁸

1.4.1.4. Zarf Cümlesi

Zarf cümlesi (أعندك زيدٌ) örneğinde olduğu gibi ilk unsuru yani başlangıcı zarf olan cümledir.⁵⁹ Örneğin (أعندك زيدٌ), (أبي الدار زيدٌ). İbn Hişâm'a göre bu örneklerde Zeyd'i mahzûf (استقرَّ) ve (مستقرٌّ) için değil, zarf ve car mecrur için fâil kabul ettiğimizde cümle zarf cümlesidir.⁶⁰

Zemahşeri (ö. 538/1144), İbn Hişâm'a katılarak şöyle örnek vermiştir. (زيد في) bu cümlelerin aslı (زيد استقرَّ في الدار) olup fiil olan (استقرَّ) hazf olunmuş gizli zamir ise amilsiz kaldığından dolayı fiil zarfa geçmiştir ve âmili zarf olduğundan bu

⁵⁷ ed-Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 388; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 21.

⁵⁸ Ebû Hayyân, *İrtişâfû'd-Darab Minlisâni'l-'Arab*, s. 2054; ed-Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 389; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 23.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 13.

⁶⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 13; eş-Şemnî, Takyuddin Ahmet b. Muhammet, *el-Musannef mine'l-Kelâm 'alâ Mugni İbn Hişâm Hâşiyetü's-Şemnî*, c. II, Mısır, el-Matba'atu'l-Behiyye, t.y., s. 117.

cümle zarf cümlesidir.⁶¹ Daha önce aynı örnek üzerinden cümlenin isim ya da fiil cümlesi olma ihtimalinden bahsetmiştik. Fakat İbn Hişâm'ın da dediği gibi zarf cümlesi olarak adlandırmak daha uygun görünmektedir.

Ayrıca Zemahşeri cümle çeşitlerine şart cümlesini eklese de İbn Hişâm buna muhalefet ederek, şart cümlesinin fiil cümlesi olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶²

1.4.2. Yapısına Göre Cümle Çeşitleri

1.4.2.1. Cümle-i Kübrâ

Cümle-i Kübrâ, haberi cümle olan isim cümlesidir. (زيد قام أبوه) “Zeyd’in babası kalktı” ve (زيد أبوه قائم) “Zeyd’in babası kalkar” örneklerinde mübtedanın haberi, (قام أبوه) ve (أبوه قائم) şeklinde cümle olarak gelmiştir. Örnekler bütün olarak cümle-i kübrâdır.⁶³

Ayrıca İbn Hişâm cümle-i kübrânın isim cümlesi olarak başladığı gibi fiil cümlesi olarak da başlayabileceğini ifade etmiştir. Örneğin: (ظننت زيداً يقوم أبوه) cümlesi fiil cümlesi olup aynı zamanda cümle-i kübra’dır. Zira ikinci mef’ul olan (يقوم أبوه) cümle olarak gelmiştir.⁶⁴

1.4.2.2. Cümle-i Suğrâ

Cümle-i Suğrâ ise mübtedanın haberi olarak gelen cümledir. Diğer bir deyişle cümle-i kübra kısmında bahsettiğimiz gibi mübtedanın haberi olarak gelen cümleye, cümle-i suğrâ denir. (زيد قام أبوه) örneğindeki (قام أبوه) cümlesi ve (زيد أبوه قائم)

⁶¹ ed-Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 385; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 13; ez- Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufassal*, s. 232; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 117.

⁶² ed-Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 385; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 14.

⁶³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 29.

⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 31.

örneğindeki (أبوہ قائم) cümlesi mübtedanın haberi olarak gelmektedir. Neticede haber olan bu kısım cümle olarak gelmiştir ve bu cümleler cümle-i suğrâdır.⁶⁵

Cümle-i kübrâ ve cümle-i suğrâ aynı cümle içinde olabilir (زيد ابوہ غلامه منطلق) “Zeyd’in babasının kölesi azat edilmiştir” örneğinde olduğu gibi. Bu cümle bir bütün olarak cümle-i kübrâdır. Ancak bu cümlenin içinde bulunan (غلامه منطلق) cümlesi ise cümle-i suğrâdır.

Bir diğer örnek ise (لَكِنَّا هُوَ اللهُ رَبِّي) “Fakat O Allah benim Rabbimdir.”⁶⁶ cümlesidir ve bu cümlenin aslı (لَكِن اَنَا هُوَ اللهُ رَبِّي) şeklindedir. (أنا) de bulunan hemze tahfif için düşmüş ve nun harfî diğer nun harfine idgam edilmiştir.⁶⁷ Bu cümlenin hem cümle-i kübrâ hem de cümle-i suğrâ olma ihtimali vardır. (أنا) mübtedâ (هُوَ اللهُ) kısmını haber takdir ettiğimizde bu cümle-i kübrâdır. (الله) kelimesi (هُوَ)’den bedel veya atf-ı beyan takdir edildiğinde ise (هُوَ) ve (الله) aynı şey gibidir ve onun aslı (أنا اللهُ رَبِّي) şeklindedir. (أنا) mübtedâ (الله رَبِّي) haberdir. Bu durumda cümle, cümle-i suğrâdır.⁶⁸

1.4.2.3. Cümle-i Kübrâ ve Cümle-i Suğrâ Olduğu Tartışmalı Olan Cümleler

Örneğin (أنا آتیک به) cümlesinde (أنا) mübtedâ, (آتیک) haberdir. (آتیک) fiil-i muzari olup fiil cümlesidir. Ve buna göre cümle, cümle-i kübrâ olur. Diğer bir

⁶⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 29.

⁶⁶ Kehf, 18/38.

⁶⁷ Necla Yasdıman, *Kur’an Ufku*, c. I, İzmir, DDY Yay., 2018, s. 890.

⁶⁸ ed-Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 392; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 30; ez-Zemahşerî, *Şerhu’l-Mufasssal*, c. IV, s. 62.

ihtimale göre ise (أنا) mübteda, haber olan (أتيك) ise mef'ûlüne muzaf olan bir ism-i faildir.⁶⁹ Buna göre de cümle, cümle-i suğrâ olur.⁷⁰

Diğer bir örnek ise (زيد في الدار) cümlesidir. Burada (زيد) mübteda, (في الدار) haber olup şibih cümledir ve müteallakı (استقر) ile olduğunda (زيد استقر في الدار) şeklinde olur. Buna göre haber fiil cümlesi olan cümle-i kübrâdır. Ahfeş (ö. 215/830) ise şibih cümlelerin müteallakının (مستقر) olduğunu ifade ederek, haberde asıl olanın müfred olduğunu vurgulamakta ve cümlelerin de cümle-i suğrâ olduğunu belirtmektedir.⁷¹

3.örnek ise (إنما أنت سيراً) “*Sen ancak yürüyorsun*” cümlesidir. Burada (أنت) mübtedadır. Haberi ise (سيراً) masdarının mahzup amili olan (تسير) fiilidir. (سيراً) ise mef'ul-i mutlak konumundadır. Sonuçta da haber, fiil cümlesi olduğundan dolayı cümle-i kübrâdır. Fakat (أنت) mübteda, haber ise mahzup olan (سائر) ism-i fail olduğunda haber müfred olduğundan dolayı cümle, cümle-i suğrâ olur.⁷²

4.örnek (زيد قائم أبوه) cümlesidir. Bu örnekteki (زيد) mübteda, (قائم أبوه) haberdir. Haber, cümle olduğundan dolayı bu örnek bütünüyle cümle-i kübrâdır. (قائم أبوه) ism-i fâil olan (قائم) kelimesinin fâilidir denildiğinde ise haber, müfred olduğundan dolayı cümle, cümle-i suğrâ olur.⁷³

Ayrıca İbn Hişâm'ın cümle-i kübrâ konusunda dikkat çektiği diğer hususlar da şunlardır: (زيد يقوم أبوه).örneğinde olduğu gibi cümle-i kübrâ'nın başı isim cümlesi

⁶⁹ *Burada ismi failin mef'ûlüne olan izafeti lafzî bir izafettir. Yani bu izafet sebebiyle marife olmaz veya tahsis anlamı ifade etmez. Bkz. Eyüp Akşit, “Arap Dilinde İsm-i Fâilin Tamlanan Olarak Yer Aldığı Lafzî İsim Tamlamaları ve Türkçeye Çevirisi”, *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, sy. 5, (2017), s. 70.

⁷⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 35.

⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 35; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 118.

⁷² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 35; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 118.

⁷³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 35.

olarak gelip, sonu fiil cümlesi olarak bitebilir. O, bunun aksinin de mümkün olabileceğini ve başının fiil cümlesi olarak başlayıp isim cümlesi olarak da bitebileceğini belirtmektedir. Örneğin (ظننت زيداً أبوه قائم) “*Ben Zeyd’in babası ayakta sandım*”. Kaldı ki (زيد أبوه قائم) “*Zeyd’in babası ayaktadır*” örneğindeki gibi başı ve sonu isim cümlesi veya (ظننت زيداً يقوم أبوه) örneğindeki gibi başı ve sonu fiil cümlesi de olabilir.⁷⁴

⁷⁴ Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 396; İbn Hişâm, *Muğni ’l-lebîb*, c. V, s. 35.

İKİNCİ BÖLÜM:

İBN HİŞÂM'A GÖRE CÜMLENİN İ'RÂBİ

2.1. İ'RÂB

Âmillerin değişmesi neticesinde sözcüklerin sonlarında lafzî veya takdîrî olarak gerçekleşen değişime “i'râb” denir.⁷⁵ Başka bir ifade ile i'râb: Kelimenin cümledeki konumunu, görevini belirleyen ve kelimenin sonunda bulunan işaretlerdir. Bu işaretin sebebi ise âmildir. Kastedilen anlama göre kelimenin yeri değiştiğinde, amiller de değişir. Amillerin değişmesiyle de i'râb işaretleri değişir.⁷⁶ İbn Hişâm da i'râbı “*cümledeki âmilin kelimenin sonuna lafzan veya takdîran etki etmesi*” şeklinde tanımlamaktadır.⁷⁷

Bu tanımdan yola çıkarak bazı kavramları kısaca açıklamak yerinde olacaktır. Âmil, i'râb dediğimiz işaretin değişmesine sebep olan, lafza etki eden şeydir. Ma'mûl, i'râb işaretinin kendisinde görüldüğü veya âmilden etkilenen kelimedir. Mahal, kelimenin cümle içinde fâiliyet-mef'ûliyet gibi görevini belirleyen yerdir.⁷⁸

Ayrıca etkisinde kaldıkları âmillerin değişmesi neticesinde sonu değişime uğrayan sözcüklere de “mu'rab” denir. Amillerin değişmesi neticesinde sonu değişmeyen ve olduğu gibi kalan sözcüklere ise “mebnî” denir. İsim ya da harflerden hangilerinin mebnî olup olmadığını gösteren somut bir kriter yoktur. Bu iş tamamen kuralsız olup nakledildiği gibi değerlendirilir. Diğer bir deyişle “mebnilerde

⁷⁵ el-Enbârî, *Esrârü'l-Arabîyye*, Leiden-Hollanda, Brill Matbaası, 1886, s. 10.

⁷⁶ ; İbn Üsfür el-İşbîlî, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, s. 31; Hasan, *a.g.e.*, s. 74; Abduh Alî İbrâhîm er-Râcihî, *et-Tatbiku'n-Nahvi*, bsy., Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, t.y., s. 18.

⁷⁷ İbn Hişâm, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'n-Nahv*, s. 11; *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 56; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 37; *Evdahu'l-Mesâlik*, c. I s. 39.

⁷⁸ er-Râcihî, *et-Tatbiku'n-Nahvi*, s. 18; Hasan, *a.g.e.*, s. 75.

cümledeki mahalline/konumuna istinaden i'râbı mahallen kabul eder” denilir. Kimisi zamme, kimisi fetha, kimisi kesra ve kimisi de sükûn üzerine mebnî olur.⁷⁹

İbn Hişâm *Mugni 'l-lebib*'te i'râbdan bahsederken daha çok fonotik yönünü ele almış ve bazı örneklere dikkat çekmiştir. Bunlar şu şekilde tasnif edilebilir:

Eğer lafız tek harften oluşuyorsa, (ضربتُ) örneğindeki gibi fiil ile bittiğinde

(الناء) faildir veya “zamir” fâildir diye söylenir. (تُ) fâildir şeklinde söylenmez.

Çünkü tek bir harften isim olmaz.

(كَمِثْلِهِ).örneğindeki gibi isim yani (مثل) anlamında gelen (ك) harfi

bittiği kelimeye veya cümleye muzâf olarak gelir. Bu izafetten dolayı (الكاف)

faildir diye söylenir. (ك) faildir şeklinde ifade etmek doğru değildir. Bunun gibi tek

harflerde (الباء) harf-i cer veya (الواو) atıf harfi diye söylenirken, (ب) veya (و)

şeklinde söylemek uygun olmaz.

(شِ الثوبِ) “*elbiseyi işle*” örneklerinde olduğu

gibi hafiflik için birkaç harfi hazfedilmiş ve sadece tek harf kalan fiillerde yalnızca o

harfi söylemek caizdir. Bunları inceleyecek olursak (قِ) emir fiilidir. Koruma

anlamında olan (وقِي بقي) kökünden gelir. Aslı ise (إوقِي) şeklindedir. İ'râbını

söylerken ise (قِ) diye söylemek yeterli görülmüştür. (شِ) emir fiilidir. İşleme

anlamında olan (وشي يشي) kökünden gelir. Aslı ise (إوشي) şeklindedir. İ'râbını

söylerken (شِ) diye söylemek yeterlidir.

⁷⁹ Mustafa Galâyînî, *Câmi 'û'd-Dürûsi 'l-Arabiyye*, c. I, Beyrut, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2005, s. 18-19.

Eğer lafız iki harften oluşuyorsa sadece bir kelime olarak değil ismiyle söylenir. Örneğin: (قد) tahkik harfi, (هل) istifhâm harfi, (سوف) istikbâl harfi gibi denilir.

İsimlerde i'râbı söylerken mübtedâ, fâil, muzâfun ileyh diye belirtmek gerekir. Eğer cümlede mef'ûl varsa o mef'ûlü çeşidi ile beraber söylemek doğru olacaktır. Örneğin: mef'ûlu mutlak, mef'ûlü bih, mef'ûlu fih, mef'ûlu leh, mef'ûlu meah gibi söylenir.

Fiillerde i'râbı söylerken o fiilin çeşidini de söylemek gerekir. Örneğin fiili mazi, fiili muzari', emir gibi. Eğer fiil mebnî ise: mâzide fetha üzerine mebnî, emirde cezm üzerine mebnî, muzari'de ise (يترَبِّصَنَّ) cemi' müennes nunu bitiştiği için sükun üzerine mebnîdir. (يترَبِّصَنَّ) gibi mu'rab muzari'de ise nasb veya cezm eden olmadığı için merfûdur şeklinde söylenir.

Harflerde i'râbı söylerken harfin çeşidi, manası ve eğer âmil ise o harfin ameli söylenir. Örneğin (إِنَّ) te'kid harfidir, ismini nasb haberini raf' eder. (لَنْ) te'kid, nasb ve istikbâl harfidir. (لَمْ) nefy harfi, muzariyi cezmeden ve anlamını olumsuz maziye dönüştüren harftir denilir.

Bu söylemlerin yanı sıra İbn Hişâm örneklerle bazı i'lâl kurallarına da dikkat çekmektedir. Meselâ en başta bazı harfler kelimenin kendi harfi mi yoksa zâit bir harf mi bunu bilmek gerekir. (ال) ismin alametlerinden, (نَأَيْتُ) lafzında bulunan harfler muzâri'nin alameti, muhâtab (ت)'si fiil-i mazinin alameti, (و) ve (ف) atıf harfi, (ب) ve (ل) cer harfidir. Ancak (أَهْلِكُمْ التَّكَاثُرُ) ayetinde (ال) takısı zâid değil kelimenin kendi harfidir. Bu sebeple ismin alameti olarak söylenmez.

(فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ) “Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter.”⁸⁰

ayettinde bulunan (تَوَلَّوْا) kelimesi mazi bir fiildir. (وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ) “Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım.”⁸¹ ve (فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ) “Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir.”⁸² gibi bu iki ayetteki (تَوَلَّوْا) kelimesi ise muzari bir fiildir. Aslında (تَوَلَّوْنَ) idi.

Başına şart harfi gelince sondaki nûn hazfolunmuştur. Yine baştaki (ت) harfi de hafiflik için hazfedilmiştir.

(وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ) “zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir.”⁸³ ayetinde ise merfû olan (مُشْرِكٌ) kelimesi, mecrûr olan (زَانٍ) kelimesi üzerine atfetmiştir. Görünürde i'râbda bir uyum söz konusu değil gibidir. Fakat burada (زَانٍ) kelimesi raf' harekesini takdîren kabûl eder. (زَانٍ) aslında (زَانِيٌ) idi. Zamme harekesi ye üzerine ağır olduğu için hazfedilmiştir. İki sakin bir araya gelmiştir. Bunlar ye ve tenvidir. Ye hazfolunmuş, (زَانٍ) şeklinde kalmıştır. Bu ayette (زَانٍ) kelimesi ye üzerine takdir edilen zamme harekesi ile merfûdur.

(وَالْفَجْرِ * وَلِيَالٍ عَشْرٍ) “Yemin olsun şafak vaktine ve on geceye”⁸⁴ ayetinde (وَلِيَالٍ) ise atıf yoluyla o da kasem vav'ından sonra geldiği için mecrûrdur. (وَلِيَالٍ) ise atıf yoluyla o da

⁸⁰ Tevbe, 9/129.

⁸¹ Hud, 11/3.

⁸² Nur, 24/54.

⁸³ Nur, 24/3.

⁸⁴ Fecr, 89/1-2.

mecrûrdur. Fakat cer hali fetha iledir. Şöyleki (ولِيَالِ) aslında (لِيَالِي) takdirindedir ve (فعَالِل) vezninde müntehe'l-cumû sîgası olup gayri munsariftir. Gayri munsarifin raf hali zamme; nasb ve cer hali fetha iledir.

(رُوَيْدَا) kelimesini isim fiil takdir edersek (ك) hitap harfidir. Eğer masdar takdir edersek (ك) fail mahallinde olur. Zîrâ masdar fâiline muzâf olur ve (ك) ise mahallen merfu'dur.

Bir şeyin yalnız iken aldığı i'râb, yanına başka bir şey bitiştğinde değişebilir. Örneğin: (مَا أَنْتَ) gibi. Bunlar mübtedâ ve haberdir. Ancak devamında (زَيْدًا) geldiğinde mahzûf fiil, âmil olur. (مَا أَنْتَ زَيْدًا)' in aslı (مَا تَصْنَعُ أَنْتَ زَيْدًا) "Sen Zeyd'e ne yapıyorsun?" şeklindedir. (مَا أَنْتَ) mahzûf fiilin faili olup mahallen merfû', (زَيْدًا) ise mef'ûl olduğundan dolayı mansûbtûr.

Nakıs fiil taaccub fiilinden sonra gelirse başına masdar *mâ* sı getirmek gerekir. (مَا أَحْسَنَ مَا كَانَ زَيْدًا) "Zeyd ne güzel oldu!" burada (كَانَ) tam fiildir (زَيْدًا) ise fâildir. Ancak burada (كَانَ)'ye nâkıs fiil diyenler de olmuştur. (مَا) ise ismi mevsûl olarak takdir edilir. Bu durumda nâkıs fiilin ismi gizli zamir olan (هُوَ) olup mahallen merfû', haberi ise (مَا أَحْسَنَ الَّذِي كَانَ زَيْدًا) olup mensûbtûr. Buna göre aslı (مَا أَحْسَنَ الَّذِي كَانَ زَيْدًا) "Zeyd'e olan şey ne güzeldir!" şeklindedir.⁸⁵

⁸⁵.İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. VI, s. 593-624.

2.1.1. İ'râb Çeşitleri

İ'râb dört çeşittir: raf', nasb, cer ve cezmdir. Raf' ve nasb isimlerde ve fiilerde olur. Cer yalnızca isimlerde, cezm ise yalnızca fiilerde olur.⁸⁶ Ayrıca i'râb kelimeye üç farklı şekilde ortaya çıkar. Bunlar lafzi, takdiri, mahalli olarak isimlendirilir. Lafzan i'râbı kabul eden kelimelerin sonunda hareke, harf ve hazif gibi i'râb unsurları açık olarak gösterilir. Takdiri i'râb ise lafızda görünür olmayıp kelimenin aslına bakıldığında ortaya çıkar. Diğer bir deyişle sonu elif veya ya ile biten veya mütekellim ya'sına muzaf olan veya sonu tenvinli olan bazı kelimelerin sonundaki i'râb alametleri açık olarak görülmediğinden cümledeki yerine göre bu kelimelerin son harfine uygun takdiri bir i'râb verilir.⁸⁷ Cümlelerin ve mebni kelimelerin son harfinin harekesi lafzî olarak değişmediğinden dolayı açık olarak i'râbı belirtilmeyip, mahallen yani cümledeki konumuna göre i'râb verilmiş olur.

2.2. İ'RÂBDA MAHALLİ OLMAYAN CÜMLELER

Cümlede asıl olan i'râbda mahallinin olmamasıdır. İbn Hişâm bu açıdan bakarak kitabında bu konuyu *i'râbda mahalli olan cümleler* den daha önce ele almıştır.

2.2.1. İbtidâiyye Cümlesi

İbn Hişâm bu cümleye isti'nâfiyye cümlesi denilmesinin daha uygun olacağını dile getirmektedir. Çünkü mübteda ile başlayan cümleye *ibtidâiyye cümlesi* denir. Bu cümlelerin i'râbda mahalli vardır. Bu iki cümleyi birbirinden ayırmak için i'râbda mahalli olan cümleye *ibtidâiyye cümlesi*, i'râbda mahalli olmayan cümleye *isti'nâfiyye cümlesi* demek daha doğru olacaktır.⁸⁸ İsti'nâfiyye cümlesi iki çeşittir:

1. **Sözün kendisiyle başladığı cümledir.** Örneğin (زيدٌ قائمٌ). Ayrıca surelerin

başlangıcında bulunan ayetler de bu kısımda yer alır. (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) “Biz onu

⁸⁶ en-Nehhâs, *a.g.e.*, s. 14; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 56; *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, s. 39-40.

⁸⁷ Çörtü, *a.g.e.*, s. 418.

⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 39.

(Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik.”⁸⁹ ayeti isti'nâfiyye cümlesidir ve î'râbda mahalli yoktur.⁹⁰

2. **Kendinden önceki cümle ile görünürde bir alakası bulunmayan cümledir.** (مات فلانٌ رحمه الله) “Falan öldü Allah ona rahmet etsin.” örneğinde olduğu gibi (رحمه الله) cümlesinin (مات فلانٌ) cümlesiyle anlam açısından bir bağlantısı olsa da görünüşte sıfat, te'kîd, atıf vb. bir durum sebebiyle ilgisi yoktur. Sonuç olarak bu cümle isti'nâfiyye cümlesidir ve î'râbda mahalli yoktur.⁹¹

(زيدٌ قائمٌ أظنُّ) “Sanıyorum Zeyd ayaktadır.” örneğinde ise âmîl olan (أظنُّ) cümlesi, isim cümlesi olan (زيدٌ قائمٌ) cümlesinden sonra gelip amel etmemiştir. Çünkü (زيدٌ) ve (قائمٌ) kelimelerini mef'ûl olarak alıp nasbetmemiştir. Ayrıca (أظنُّ) cümlesi de i'tirâziyye cümlesidir. Amil ortaya geldiğinde de (زيدٌ أظنُّ قائمٌ) şeklinde olur ki isim cümlesinin öğeleri arasına giren î'tirâziyye cümlesidir. Dolayısıyla î'râbda mahalli yoktur. (زيدٌ قائمٌ) olan isim cümlesi ise her ne kadar mübtedâ ile başlasa da ibtidâiyye cümlesi olduğundan yine î'râbda mahalli yoktur.⁹²

Belagatçılar ise isti'nâfiyye cümlesini “takdir edilen suâlin cevabı olarak gelen cümle” şeklinde tanımlamışlardır. (هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِيِّ * إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ) “İbrâhim'in değerli konuklarıyla ilgili kıssa sana ulaştı mı? Onun yanına girdiklerinde “selâm” demişler, o da “selâm” demiş; (içinden) “Hiç de tanıdık kimseler değil” diye geçirmişti.”⁹³ Bu örnekteki iki cümle (قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) gizli olan (فَمَاذَا قَالَ لَهُمْ) sorusunun cevabıdır. Önceki cümle

⁸⁹ Kadr, 97/1.

⁹⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 39; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 397.

⁹¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 39; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 397.

⁹² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 40; *Evdahu'l-Mesâlik*, c. II s. 54; İbn Âkil, *Şerhu İbn 'Akîl*, c. II, s. 34.

⁹³ Zariyat, 51/24 25.

olan (فَقَالُوا سَلَامًا) cümlesinden ayrılmış ve bu cümleye atfedilmemiştir. Bu sebeple de belagatçılara göre buradaki cümle isti'nâfiyye cümlesidir. İbn Hişâm ise (سَلَامٌ قَوْمٌ) cümlesinin içinde iki cümle olduğundan bahsetmiştir. Birincisi (سَلَامٌ) kelimesidir ve mübtedâ olup haberi olan (عَلَيْكُمْ) hazfolunmuştur. İkincisi ise (قَوْمٌ) haberdir ve mübtedâsı olan (أَنْتُمْ) hazfolunmuştur. Buna göre aslı (سَلَامٌ قَوْمٌ عَلَيْكُمْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مِّنْكُمْ) şeklindedir.⁹⁴

Ayrıca İbn Hişâm bu cümlede diğer bazı noktalara da dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki, isti'nâfiyye cümlesinin hazfolunmasıdır. Diğer bir deyişle ilk bakışta cümlede görülmeyip, anlamı itibariyle bir isti'nâfiyye cümlesinin bulunmasıdır. Örnek verilecek olursa;

1. (وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَّارِدٍ * لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُفْذِقُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ)

“*Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk. Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır*”⁹⁵ (لَا يَسْمَعُونَ) cümlesi sıfatlanmış nekre olan (كُلِّ شَيْطَانٍ) kelimesinden sonra

geldiği için ilk bakışta bu kelimenin sıfat veya hal olduğu düşünülebilir. Bu takdirde âyetin anlamı “*duymayan şeytandan korunmak*” şeklinde olur fakat bu yanlıştır. Nahivcilere göre bu cümle isti'nâfiyye cümlesi olup önceki cümleden ayrılmıştır. Fakat belagatçıların dediği gibi bir isti'nâf değildir. Zîrâ bu şekilde olması için gizli bir soruya cevap olması gerekmektedir. Burada gizli bir soru takdir edildiğinde anlam, “*Niçin şeytanlardan korundu?*” cevap, “*onlar işitmezler*” şeklinde olur ancak bu da yanlıştır. Zemahşerî (ö. 538/1144) de bu cümlelerin sıfat veya belagatçıların dediği gibi isti'nâf olmasının yanlış olduğunu belirtmektedir.⁹⁶

⁹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 41; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 398.

⁹⁵ Saffat, 37/7 8.

⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 902; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 43-44; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 399; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, (thk. Şeyh Adil Ahmet Abdu'l-Mevcut vd.), c. VII, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010, s. 338; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 119-120.

2. (فَلَا يَخْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ) “O halde, onların sözleri sakın seni üzmesin. Şüphesiz biz, onların gizlemekte olduklarını da, açığa vurduklarını da biliyoruz”⁹⁷ ayetinde lafız îtibâriyle (إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ) cümlesinin, kendisinden önce gelen (قَوْلُهُمْ) kelimesinin bir açıklaması olduğu anlaşılabilir. Fakat ayetin anlamından anlaşılacağı üzere bu ayet inkarcıların değil, Allah’ın sözüdür. Netice itibariyle (إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ) cümlesi bir isti’nâfiyye cümlesidir ve î’râbda mahalli yoktur.⁹⁸

3. (وَلَا يَخْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا) “Onların sözleri seni üzmesin. Kuşkusuz güç tamamıyla Allah’ındır”⁹⁹ ayetinde de bir önceki örnekte olduğu gibi (إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا) cümlesi her ne kadar inkârcıların sözü gibi anlaşılabilir da ayetin anlamından bu cümlenin Allah’ın sözü olduğu görülmektedir. Sonuç olarak (إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا) cümlesi de isti’nâfiyye cümlesidir ve î’râbda mahalli yoktur.¹⁰⁰

4. (أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ) “Peki onlar, Allah’ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi?”¹⁰¹ ayetinde (يُعِيدُهُ) cümlesinin (يُبْدِئُ) cümlesine atfedilip isti’nâf olmadığı düşünülebilir. Ancak burada (ثُمَّ) atıf harfi değil isti’nâf harfidir. Çünkü henüz tekrar yaratma olmamıştır. Kaldı ki,

⁹⁷ Yasin, 36/76.

⁹⁸ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 46.

⁹⁹ Yunus, 10/65.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 46; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 401; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 120.

¹⁰¹ Ankebut, 29/19.

devamında gelen ayete¹⁰² bakıldığında da (ثُمَّ) edatının isti'nâf harfi olduğu açıkça görülmektedir.¹⁰³

5. قَالَ إِنَّهُ يُقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذُلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الرَّبُّ

(جِئْتُ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ

boyunduruk altına alınıp yer sürmemiş, ekin sulamamış, serbest dolaşan ve alacası bulunmayan bir inehtir.” “İşte şimdi doğrusunu anlattın” dediler ve ineği (bulup) kestiler, ama az daha (bunu) yapmayacaklardı.”¹⁰⁴ İbn Hişâm'ın belirttiğine göre,

Ebu Hâtim (ö. 327/938), söz konusu ayette geçen (ذُلُولٌ) kelimesinden sonra

durulması gerektiğini, devamında gelen bölümün de (تُثِيرُ الْأَرْضَ) isti'nâfiyye cümlesi

olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre biri (لَا ذُلُولٌ) ve diğeri (تُثِيرُ الْأَرْضَ) olmak

üzere iki ayrı cümle vardır. Ebu'l-Bekâ (ö. 616/1219) ise Ebu Hâtim'in bu görüşüne karşı çıkmaktadır ve olumsuz bir cümlenin başka bir olumsuz cümleye atfedilmesi

gerektiğini dile getirmektedir. Bu sebeple de ona göre (وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ) ifadesi, önce

gelen (لَا ذُلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ) ifadesine atfedilmiştir. İbn Hişâm (ö. 761/1360) ise hem

Ebu'l-Bekâ hem de Ebu Hâtim'in görüşlerine karşı çıkmaktadır. İlk olarak Ebu'l-Bekâ'nın, olumsuz bir cümlenin olumsuz bir cümleye atfedilebileceği görüşünü

çürütmeye çalışmıştır. (مررتُ برجلٍ يُصَلِّي ولا يلتفت) örneğinde, olumsuz bir cümlenin

olumlu bir cümleye atfedilebileceğini dile getirmiştir. Ebu Hâtim'in (لَا ذُلُولٌ تُثِيرُ

الْأَرْضَ) cümlesini, isti'nâfiyye cümlesi olarak değerlendirmesini ise; “Ebu Hâtim

burada sıra dışı bir anlatımın olduğunu iddia etmiştir. Fakat böyle bir durum söz

¹⁰² (قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ) “(Resulüm!) De ki: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir.”

¹⁰³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 46; Desükî, *a.g.e.*, c. II, s. 401.

¹⁰⁴ Bakara, 2/71.

konusu değildir. Aksine tam da ayette tanımlandığı gibi bir inek kesmişlerdir.” şeklinde eleştirmiştir.¹⁰⁵

Kaldı ki, isti'nâfiyye cümlesi olarak kabul edildiğinde de bir terslik görülmektedir. Çünkü isti'nâfiyye cümlesi olarak alındığında anlam;“*yer sürmüş yani boyunduruk altına alınmış zelil bir inek*” şeklinde olacaktır. Ancak metinde “*zelil olmayan*” anlamında bir ifade de yer almaktadır.¹⁰⁶

İbn Hişam'ın dikkati çektiği noktalardan ikincisi ise, bir kelimenin isti'nâf olup/olmama ihtimalidir. Bu ise iki şekilde olur.

1. Bir kelime isti'nâf olarak düşünüldüğünde, kendisiyle beraber bir anlam ifade edeceği başka bir kelimeye ihtiyaç duyar. Örneğin (نعم الرجل زيد) “*Zeyd ne güzel adamdır*” cümlesinde (زيد) kelimesi haber olarak kabul edildiğinde, mutlaka öncesinde hazfedilmiş bir mübtada vardır. Bu mübtada da (هُوَ) kelimesidir. Sonuç olarak (هُوَ زيد) cümlesi isti'nâfiyye cümlesi olur. Şayet *Zeyd* kelimesi mübtada olarak kabul edilirse, haberi olan (نعم الرجل) onun öncesinde geldiğinden *Zeyd* müfred bir kelime olacaktır. Bu sebeple de isti'nâf değildir.¹⁰⁷

2. Diğer bir görüşe göre ise bir lafız isti'nâf olarak düşünüldüğünde kendisiyle beraber bir anlam ifade edeceği başka bir lafza ihtiyaç duymaz. Bu şekilde geldiğine dair pek çok örnek vardır Buna göre (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ) حَبَالًا ط وَدُوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَعْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ ط قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ) “*Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından*

¹⁰⁵ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 47; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 401; Ukberî, Ebü'l-Bekâ' Abdullâh b. el-Huseyn, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, (thk. Sa'd Küreyyim el-Fakî), Kahire, Dâru'l-Yakîn, 2001, s. 62; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 121.

¹⁰⁶ Ukberî, *et-Tibyân*, s. 62; Muhammet b. Ebî Bekr ed-Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî alâ Muğni'l-lebîb*, c. II, Beyrut, Müessesetü Tarihu'l-Arabi, 2007, s. 288.

¹⁰⁷ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 48; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 402; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 289; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 121.

nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız!”¹⁰⁸ ayetindeki (لَا يَأْتُونَكُمُ) ve (وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ) cümleleri isti'nâftır. Zemahşeri (ö. 538/1144) bu cümlelerin hem isti'nâf hem de (بِطَانَةٍ) için sıfat olabileceğini söylemiştir. Ancak isti'nâf olarak kabul edilmelerinin daha doğru olacağını belirtmiştir.¹⁰⁹

İbn Hişam'ın dikkat çektiği noktalardan üçüncüsü ise isti'nâfiyye olduğu veya olmadığı tartışmalı olan cümlelerdir.

1. (إِنْ قَامَ زَيْدٌ أَقْوَمُ) “Zeyd kalkarsa kalkarım” örneğindeki (أَقْوَمُ) cümlesidir. İbn Hişam'ın aktardığına göre bu cümlenin isti'nâfiyye olup olmaması konusunda Müberred (ö. 286/900) ve Sibeveyhi (ö. 180/796) ihtilaf etmişlerdir. Müberred'e göre (أَقْوَمُ) cümlesi şartın cevabıdır. Orada gizli bir (ف/fâ) vardır. (فَأَنَا أَقْوَمُ) takdirinde olup şartın cevabı olmakla mahallen meczumdur. Bu sebeple de Müberred'e göre bu cümle isti'nâfiyye cümlesi olamaz. Sibeveyhi ise sonda gelen (أَقْوَمُ) cümlesinin aslında başta olması gerektiğini ve buna göre de aslının (إِنْ قَامَ زَيْدٌ) olduğunu belirtmektedir. (إِنْ) şartının cevabı ise mahzuftur. İbn Hişam'a göre iki ayrı cümle vardır ve (أَقْوَمُ) cümlesi isti'nâfiyye cümlesidir.¹¹⁰

2. (مَا رَأَيْتَهُ مُذْ يُومَانُ) “İki gündür ben onu görmedim” örneğindeki (مُذْ يُومَانُ) cümlesidir. İbn Hişam, es-Sîrâfi'nin (ö. 368/979) bu cümlede bir rabıt (bağ) olmadığından dolayı hal cümlesi olacağını ve i'râbda mahalli olup mahallen mansûb olduğunu belirttiğini zikretmektedir. Cumhur ise, bu cümlenin bir sorunun cevabı olarak geldiğini ve bu sebepten dolayı isti'nâfiyye olduğunu kabul etmektedir. Müberred, İbn Serrâc (ö. 316/929) ve Fârisî (ö. 377/987) (مُذْ/müz)'ün mübtedâ

¹⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/118.

¹⁰⁹ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 47; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 289; Desûkî, *a.g.e.*, s. 403; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 191; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 121.

¹¹⁰ Sibeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 83; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 52; Desûkî, *a.g.e.*, s. 404; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 289.

olduğunu söyleyip söz konusu sorunun (ما أمد ذلك) “*Bunun sonu nedir?*” takdirinde olduğunu ifade etmişlerdir. (مُد/müz)’ün haber olduğunu söyleyen Ahfeş (ö. 215/830), ve Zeccâc’a (ö. 311/923) göre ise sorunun aslı (ما بينك و بين لقائه) “*Görüşmenizin arası nedir?*” şeklindedir. Sonuç olarak her iki durumda da cumhura göre isti’nâfiyye cümlesidir ve i’râbda mahalli yoktur.¹¹¹

3. (ليس), (لا يكون), (خلا), (عدا) ve (حاشا) gibi istisna fiillerinin cümleleridir. es-Sîrâfi’ye (ö. 368/979) göre bunlar marifeden sonra geldiğinden dolayı hal cümlesidir. (قام القوم خلا زيداً) “*Zeyd hariç kavim kalktı*” cümlesinin manası (قام القوم خالين عن زيدٍ) şeklindedir.¹¹² İbn Üsfûr (ö. 669/1270) ise bu cümlenin hal cümlesi olması konusunda es-Sîrâfi ile aynı görüşte olup, isti’nâfiyye cümlesi de olabileceğini belirtmektedir. Ona göre her ikisi de caizdir. Ancak (خلا) ve (عدا) üzerine masdariye (ما)’sı bitiştiği zaman sadece hal olarak nasb konumunda olur.¹¹³

4. İbtidâiyye (حَتَّى)’sından sonra gelen cümledir. Cerîr’in şu şiirinde olduğu gibi:

(فما زالت القتلى تمجُّ دماءها
بِدجلة حتى ماء دجلة أشكل)

“Ölüler kanlarını Dicle’ye devamlı akıtır oldu.

Ta ki Dicle’nin suyu kırmızılaştı/kırmızı oldu.”

¹¹¹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 54; Desûkî, *a.g.e.*, s. 405; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 290.

¹¹² İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 54.

¹¹³ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 54; Desûkî, *a.g.e.*, s. 405; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 290; İbn Üsfûr, *a.g.e.*, c. II, s. 393-394.

Bu şiirde (ماءٌ دجلة أشكل) cümlesi cumhura göre isti'nâfiyye cümlesidir. Zeccâc (ö. 311/923) ve Dürüsteveyh'e (ö. 347/958)¹¹⁴ göre ise harf-i cerin mecrûru olmakla cer mahallindedir ve mahallen mecrûrdur. İbn Hişâm ise cumhurun görüşüne katılarak bu cümlenin isti'nâfiyye cümlesi olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵

2.2.2. İ'tirâziyye Cümlesi

İ'tirâziyye cümlesi, ifadeyi güçlendirmek ve güzelleştirmek için iki cümle veya iki kelime arasına giren cümledir. İ'tirâziyye cümlesinin geldiği birçok yer vardır.¹¹⁶ Şimdi bunları sırasıyla örnekleriyle birlikte zikredeceğiz.

2.2.2.1. Fiil ve Fail Arasında Gelmesi

(شجَاكَ - أَظُنُّ - زِنِعُ الطَّاعِنِينَ) ولم تَعْبَأْ بِعَدْلِ الْعَادِلِينَ)

“Zannediyorum göç edenlerin geride kalan evleri seni üzdü.

Ancak sen, seni kınayanların kınamalarına kulak asmadın.”

Burada fiil olan (شجَاكَ) ile faili olan (زِنِعُ) arasına (أَظُنُّ) cümlesi girmiştir. Bu cümle i'tirâziyye cümlesidir ve i'râbda mahalli yoktur.¹¹⁷

2.2.2.2. Fiil ile Mef'ul Arasında Gelmesi

Ebu'n-Necm el-İclî'nin şiiri buna örnektir:

(وَبُدِّلْتُ - وَالدهرُ دُو تَبْدُلٍ - هيفاً دبوراً بالصَّبَا والشَّمَالِ)

¹¹⁴ İbn Dürüsteveyh asıl adı Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Dürüsteveyh b. el-Merzübân el-Fârisî el-Fesevî (ö. 347/958)dir. İran'ın Fesâ kasabasında doğan Dürüsteveyh'in babası Ca'fer tanınmış bir hadiscidir. Dürüsteveyh'in kendisi de hadis ilmi ile meşgul olmuş bunun yanı sıra dil ve edebiyata yönelmişti. Bu alana yönelmesi İbn Kuteybe'den aldığı dersler sayesinde olmuştur. Ayrıca Müberred'den Sibeveyh'in el-Kitâb'ını okumuş, daha birçok alimden dersler almıştır. Tarzıyla uzlaşmacı bir tavır sergileyen Dürüsteveyh, hadis ve dile ait yazdığı eserlerine de bu tavrını yansıtmıştır. Reşit Özbekçi, “İbn Dürüsteveyh”, *DİA*, c. 19, (1999), s. 420.

¹¹⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 55; Desûkî, *a.g.e.*, s. 406; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 490.

¹¹⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 56; Desûkî, *a.g.e.*, s. 406; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 290.

¹¹⁷ el-Üşmûnî, c. I, s. 365; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 56; Desûkî, *a.g.e.*, s. 406; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 290.

“Saba ve kuzey rüzgârları -zaten zaman da değişkendir- yerini kavurucu rüzgâra bıraktı.”¹¹⁸

Fiil olan (وَبُدِّلَتْ) ile mef'ulü olan (هَيْفًا) arasına (وَالدهرُ دُو تَبْدُلُ) cümlesi girmiştir. Bu cümle i'tirâziyye cümlesidir ve i'râbda mahalli yoktur.¹¹⁹

2.2.2.3. Mübteda ve Haber Arasında Gelmesi

Ma'n b. Evs'in şiirinde olduğu gibi:

(وَفِيهِنَّ - وَالْأَيَّامُ يَعْتُرْنَ بِالْفَتَى - نَوَادِبُ لَا يَمْلِكُنَّ وَنَوَائِحُ)

“O kızlar arasında -ki günler de delikanlıların ayağını kaydırır- bıkmadan ağıt yakan ve ölünün arkasında bağırip çağırınlar vardır.”

Burada (وَفِيهِنَّ) öne geçen haber, (نَوَادِبُ) ise mübtedâdır. (وَالْأَيَّامُ يَعْتُرْنَ بِالْفَتَى) cümlesi ise mübtedâ ve haber arasına girmiştir. Bu cümle i'tirâziyye cümlesidir ve i'râbda mahalli yoktur.¹²⁰

Ameli iptal edilen fiil cümlesi de mübtedâ ve haber arasına gelip i'tirâziyye cümlesi olabilir. Örneğin (زَيْدٌ أَظُنُّ قَائِمٌ) burada (أَظُنُّ) fiili i'tirâziyye cümlesidir ve i'râbda mahalli yoktur.¹²¹

2.2.2.4. Aslı Mübteda ve Haber Olan İki Unsur Arasında Gelmesi

Ferazdak'ın şiirinde olduğu gibi:

(وَإِنِّي لَرَامٍ نَظْرَةً قَبْلَ التِّي لَعَلِي - وَإِنْ شَطَّتْ نَوَاهَا - أَزُورَهَا)

“Belki ziyaret edeceğim o yöne -o yön benden uzakta olsa bile- bir bakış/göz atacağım”

¹¹⁸ Şahin Şimşek, *Arap Gramerinde İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2014, s. 37. *Tezimizde ortak olan şiirlerin anlamlarını buradan aldık olmayanları biz tercüme ettik.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 58; Desûkî, *a.g.e.*, s. 408; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 291.

¹²⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 58; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 339-340.

¹²¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 59; Desûkî, *a.g.e.*, s. 408; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 291.

Bu şiir örneğinde (وَإِنْ شَطَّتْ نَوَاهَا) cümlesi itiraziye cümlesi olup aslında mübteda ve haber olan (لعل)'nin ismi olan (ي) ve haberi olan (أزورها) arasında gelmiştir. İ'tirâziyye cümlesi olup i'râbda mahalli yoktur. (التي) nin sıla cümlesi ise mahzûf (أقول) cümlesidir.¹²²

(ياليت شعري – والمنى لا تنفع – هل أعْدُونَ يوماً وأمرى مُجْمَع)

“Keşke bilseydim -Ümitler de fayda etmez-bir gün bütün işlerim yolunda sabahlayacak mıyım?”

(والمنى لا تنفع) arasına (هل أعْدُونَ) ile haberi olan (شعري) nin ismi olan (ليت) i'tirâziyye cümlesi girmiştir. Bu örnekteki (ليت) nin haberinin mahzûf olarak kabul edilmesi halinde (موجودٌ) kelimesi onun haberi olacaktır. Şayet böyle değilse haberi yok demektir. Çünkü (ليت) masdar olan (شعري)'ye dahil olduğu zaman anlam (ليتني) olup habere ihtiyacı yoktur. Bu durumda i'tirâziyye cümlesi mübteda haber arasına değil, masdar olan (شعري) ile ma'mulu olan (هل أعْدُونَ) arasına gelmiş olacaktır.¹²³

Diğer bir örneğimiz Avf b. el-Mühallim el-Huzâ'i'nin şu şiiridir:

(إِنَّ الثمانينَ – وبلَّغْتَهَا – قد أَحْوَجْتُ سَمْعِي إِلَى تَرْجُمَانِ)

“Seksen yaş –sen seksene ulaştın- duymamı tercümana muhtaç etti.”

¹²² el-Üşmûnî, c. I, s. 149; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 60; Desûkî, *a.g.e.*, s. 410; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 292.

¹²³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 62; Desûkî, *a.g.e.*, s. 410; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 292.

Bu örnekte i'tirâziyye cümlesi olan (وَبُلِّغْتَهَا) cümlesi (إِنَّ)'nin ismi olan (ثَمَانِينَ) ile haberi olan (قَدْ أَحْوَجَتْ) arasına gelmiştir.¹²⁴

Bir başka örneğimiz ise Küseyyir Azze'nin şu şiiiridir:

(وَإِنِّي - وَهَيَامِي بَعْرَةَ بَعْدَمَا تَخَلَّيْتُ مِمَّا بَيْنَنَا وَتَخَلَّتِ -)
(لَكَ الْمَرْتَجِي ظِلَّ الْعِمَامَةِ كُلَّمَا تَبَوَّأَ مِنْهَا لِلْمَقِيلِ أَضْمَحَلَّتِ)

“Ben -ve 'Azze'ye olan aşkımın durumu;

Aramızdaki aşkı braktım/terk ettim ve O'da (yani Azze) bıraktı/terk etti-

Bulutun gölgesini arayan ve uman biri gibiyim;

Ne zaman altında gölgelense gider ve kaybolur.”

Bu şiiir örneğimizde iki görüş vardır. Ebû Ali el-Fârîsi'ye (ö. 377/987) göre (وَإِنِّي - وَهَيَامِي بَعْرَةَ بَعْدَمَا تَخَلَّيْتُ مِمَّا بَيْنَنَا وَتَخَلَّتِ) cümlesi (إِنَّ)'nin ismi ile haberi arasına gelen bir i'tirâziyye cümlesidir. Fakat İbn Cinnî (ö. 392/1002) bu yoruma katılmakla beraber başka bir ihtimalden de söz etmektedir. Bu da cümlenin kasem cümlesi olma ihtimalidir. İbn Cinnî bu manada Arapların sözlerinden (وَإِنِّي - وَهَيَامِي بَعْرَةَ بَعْدَمَا تَخَلَّيْتُ مِمَّا بَيْنَنَا وَتَخَلَّتِ) örneğini de dile getirmektedir. Ona göre bu şiiirde (وَهَيَامِي) kelimesindeki (و/vav) harfi kasem olup sonrasında gelen (ب/be) harf-i ceri ise (وَهَيَامِي) ile müteallaktır. Ebû Ali ise İbn Cinnî'nin bu görüşünü reddetmemekle beraber böyle olduğu takdirde müteallakın mahzûf haber olduğunu belirtmektedir. Bu durumda (وَإِنِّي - وَهَيَامِي بَعْرَةَ بَعْدَمَا تَخَلَّيْتُ مِمَّا بَيْنَنَا وَتَخَلَّتِ) cümlesi itirâziyye değil kasem cümlesidir.¹²⁵

¹²⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 63; Desûkî, *a.g.e.*, s. 411; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 292.

¹²⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 64; Desûkî, *a.g.e.*, s. 412; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 293; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 340; *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, (thk. Muhammet Hasan Muhammet Hasan İsmail vd.), c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, s. 150.

2.2.2.5. Şart ve Cevabı Arasında Gelmesi

“Biz (وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ ۗ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ)” bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- “Sen sadece uyduruyorsun” dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler.”¹²⁶ ayetinde (وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ) ile cevap olan (قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ) arasına giren bir i'tirâziyye cümlesidir ve i'râbda mahalli yoktur. Yine (فَان لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَٰكِن تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ) (لِّلْكَافِرِينَ) “Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.”¹²⁷ Ayetinde ise şart olan (فَان) ile cevap olan (لَّمْ تَفْعَلُوا) arasına (وَكَانَ تَفْعَلُوا) i'tirâziyye cümlesi girmiştir.¹²⁸

2.2.2.6. Kasem ve Cevabı Arasında Gelmesi

“Allah buyurdu: (قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ * لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكَ وَمِمَّن تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ)” “O zaman gerçek -ki ben hep gerçeği söylerim- şudur: Kesinlikle ben cehennemini, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!”¹²⁹ ayetinde ise i'tirâziyye cümlesi (وَالْحَقُّ) (أَقُولُ)¹³⁰ cümlesidir. Bu cümlenin aslı (أَقُولُ بِالْحَقِّ لَأَمْلَأَنَّ) şeklindedir. İlk (الْحَقُّ) kelimesi cer eden (ب/be) harfinin düşmesiyle mahzuf (أقسم) fiili tarafından nasbedilmiştir. İkinci (الْحَقُّ) kelimesi de (أقول) fiili tarafından nasbedilmiştir.

¹²⁶ Nahl, 16/101.

¹²⁷ Bakara, 2/124.

¹²⁸ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, c. V, s. 65.

¹²⁹ Sâd, 38/84 85.

¹³⁰ İbn Hişâm burada İbn Kesîr, Nâfî' gibi bazı kıraat alimlerinden rivayet edilen (الْحَقُّ) kelimesinin fethalı okunuşunu ele almıştır. İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, c. V, s. 69.

İ'tirâziyye cümlesi olan (أقول الحق) cümlesinde ihtisas ifade etmesi için mef'ul öne geçip (والحق أقول) şeklinde gelmiştir.¹³¹

2.2.2.7. Mevsuf ve Sıfat Arasında Gelmesi

“Bakın! (فَالْأَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ * وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ * إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ)

Yıldızların yerlerine yemin ederim. Ki bilseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir. Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'an'dır.”¹³² Ayette iki i'tirâziyye cümlesi vardır.

Bunlardan ilki, sıfat olan (عَظِيمٌ) ile mevsûf olan (لَقَسَمٌ) arasına giren (لَوْ تَعْلَمُونَ)

cümlesidir. Diğer bir i'tirâziyye cümlesi ise bütün olarak (لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ)

cümlesidir. Zîra kasec cümlesi olan (فَالْأَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ) cümlesi ile cevabı olan (إِنَّهُ)

(إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ) cümlesi arasında gelmiştir. İbn Atiyye'ye (ö. 541/1147) göre (لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ)

cümlesi kasec edileni te'kid etmek için gelmiştir. Ona göre buradaki i'tirâziyye

cümlesi (لَوْ تَعْلَمُونَ) cümlesidir. Buna göre sadece bir tane i'tirâziyye cümlesi vardır

ve bu da (لَوْ تَعْلَمُونَ) cümlesi olup sıfat ve mevsuf arasında gelmiştir. Ancak es-Semîn

(ö. 756/1355), İbn Atiyye'ye itirazda bulunarak cümlecin te'kid cümlesi oluşunun

i'tirâziyye cümlesi de olmasına engel teşkil etmeyeceğini, bilakis te'kid ifade

etmesinin i'tirâzın anlamına uygun düşeceğini ifade etmiştir. İbn Hişâm (ö.

761/1360) ise es-Semîn'i destekler nitelikte bir yorumda bulunarak te'kid ve

i'tirâz'ın birbirine zıt olmadığını ve i'tirâziyye cümlesinin anlamı güçlendirmek için

geldiğini belirtmiştir.¹³³

¹³¹ el-Enbârî, *el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, (thk. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ), bsy, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitab, 1980, s. 319-320; Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*, (thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984, s. 629; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 69; Desûkî, *a.g.e.*, s. 414-415; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 932;; Abdu'l-Latif el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kırâat*, c. VIII, Dimeşk, Dârsa'dettin, 2000, s. 127.

¹³² Vâkıa, 56/75-76-77.

¹³³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 71-72; Desûkî, *a.g.e.*, s. 416; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 294;; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. VIII, s. 213; Ahmet b.Yusuf el-Ma'rûf bi's-Semîni'l-Halebî, *ed-*

2.2.2.8. Sıla ve Mevsulu Arasında Gelmesi

Cerir'in şu şiiri buna örnektir:

(ذاك الذي - وأبيك - يعرفُ مالِكاً والحقُّ يدمغُ تُرْهَاتِ الباطلِ)

“İşte bu -babana yemin olsun- Mâlik’i tanıyan kişidir.

Zaten hak da batılı yok ediyor.”

Burada kasem cümlesi olan (وأبيك) cümlesi, mevsul olan (الذي) ile sıla olan (يعرفُ مالِكاً) arasına i'tirâziyye cümlesi olarak gelmiştir.

2.2.2.9. Sılanın Cüzleri Arasında Gelmesi

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِّثْلَهَا وَتَرَهُمْ ذُلًّا مَا هُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ

(وَجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) “Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır; bunlar aşağılanmışlık içinde yaşarlar, kendilerini Allah’ın cezasından kurtaracak biri de yoktur. Yüzleri sanki kapkaranlık gecenin bir parçasıyla kaplanmış. İşte bunlar da cehennemliklerdir, kendileri orada devamlı kalıcıdırlar.”¹³⁴

İbn Üsfür, bu ayetteki (وَتَرَهُمْ ذُلًّا) cümlesini sıla cümlesi olan (كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ) üzerine atfeder. Sıla cümlesi ve ma'tuf olan cümle arasına (جَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِّثْلَهَا) cümlesi gelmiştir ve i'tirâziyye cümlesidir. Bu cümle ile cezaların miktarı açıklanmıştır.

İbn Cinnî (ö. 392/1002) (مَا هُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ) cümlesinin ise (الَّذِينَ) mübtedâsının haberi olduğunu dile getirmektedir. Fakat İbn Hişâm bunun uzak bir görüş olduğunu ifade ederek İbn Cinnî’ye itirazda bulunmuştur. Ona göre (وَتَرَهُمْ ذُلًّا)

Durru'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn, (thk. Ahmet Muhammet el-Harrât), c. X, Dimeşk, Dâru'l-Kâa, t.y.,s. 223-224

¹³⁴ Yunus, 10/27.

) cümlesi, sıla cümlesi olan (كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ) üzerine atfedilip, (الَّذِينَ)'yi açıklamak için değil, kötülük kazananların cezalarını bildirmek için gelmiştir. Diğer bir deyişle (وَتَرَاهُمْ ذَلَّةً) cümlesi (جَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِّثْلَهَا) cümlesine atfedilmiştir. Hal böyle iken (جَزَاءُ) cümlesinin i'tirâziyye cümlesi olmasından bahsedilemeyecektir.

Ayrıca (مَا هُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ) cümlesini (الَّذِينَ) mübtedasının haberi yaptığımızda önceki iki cümle i'tirâziyye cümlesi olarak karşımıza çıkar. (كَانَتْ) cümlesini haber tayin ettiğimizde üç tane i'tirâziyye cümlesi olur. Şayet haber (أُوَلِّكَ أَصْحَابَ النَّارِ) cümlesi olduğunda ise dört tane i'tirâziyye cümlesinden söz edilebilir. İbn Hişâm bu örnekte bir ihtimalden de bahsetmektedir. Âyetin başındaki (الَّذِينَ) mübtedâ olmayıp kendisinden önce gelen (لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ) ayetindeki (الَّذِينَ)'ye atıftır. Bu durumda asıl örneğimizdeki (جَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِّثْلَهَا) cümlesi bu ayetteki (وَزِيَادَةٌ) kelimesi konumundadır. Sonuç olarak burada atıf vardır, i'tirâziyye cümlesinden söz edilemez.¹³⁵

2.2.2.10. Muzaf ile Muzafun İleyh Arasında Gelmesi

(لا أخوا) “-Allah'a yemin olsun ki- Bu Zeyd'in kölesidir.” (هذا غلام - والله - زيد)
(غلام) “-Bil ki-Zeyd'in kardeşi yoktur.” (فأعلم - لزيد)
ile muzâfun ileyh olan (زيد) arasına, kasem cümlesi olan (والله) i'tirâziyye cümlesi

¹³⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 73-74; Desûkî, *a.g.e.*, s. 416-417; İbn Atıyye El-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammet), c. III, Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2001, s. 116; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 295; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. V, s. 149 150.

olarak gelmiştir ve i'râbda mahalli yoktur. İkinci örneğimizde ise, (لا) nefyeden lâ dır. (أخا) onun ismi ve aynı zamanda muzaftır. (فَاعِلِم) i'tirâziyye cümlesi, (ل) zait, (زَيْدٍ) ise muzafun ileyhtir. (لا)'nın haberi mahzûf olan (مَوْجُود) 'dür. Burada i'tirâziyye cümlesi olan (فَاعِلِم) muzâf ile muzâfun ileyh arasına gelmiştir ve i'râbda mahalli yoktur. İbn Hişâm gibi bu şekilde gelmesini caiz görenler olduğu gibi, bunun mümkün olmadığını iddia edenlerde olmuştur. Zira onlara göre (أخا) kelimesi mebnidir. İzafetten dolayı değil kasırdan dolayı bu şekilde gelmiştir. (لَزِيدٍ) ise (لا) 'nın mahzûf haberi olan (كَائِن) ile ilgilidir.¹³⁶ Dolayısıyla burada i'tirâziyye cümlesinin muzâf ve muzâfun ileyh arasına gelmesi gibi bir durum söz konusu olmayıp (لا)'nın ismi ve haberi arasına gelmiştir.

2.2.2.11. Car ve Meceruru Arasında Gelmesi

(إِشْتَرَيْتَهُ ب - أَرَى - أَلْفِ دِرْهَمٍ) “Görüyorum ki onu bin dirheme satın aldın”

harf-i cer olan (ب) ile mecrûru olan (أَلْفِ) arasına i'tirâziyye cümlesi olan (أَرَى) gelmiştir ve i'râbda mahalli yoktur.¹³⁷

2.2.2.12. Nasih Harf ve Cümlesi Arasında Gelmesi

Ebü'l-Gavl et-Tühavî'nin şiiri buna örnektir:

(كَأَنَّ - وَقَدْ أَتَى حَوْلَ كَمِيلٍ - أُنَافِيهَا حَمَامَاتٌ مُتَوَلُّةٌ)

“Bir yıl geçmesine rağmen, sanki oranın ocak taşları dikilmiş güvercindirler.”

¹³⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 78; Desûkî, *a.g.e.*, s. 419; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 296; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 124.

¹³⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 79; Desûkî, *a.g.e.*, s. 419; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 296.

Bu şiirde İbn Hişâm (وقد أتى حول كميل) cümlesinin İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) aksine (كَأَنَّ) ile ismi olan (أثنافيهَا) arasına giren i'tirâziyye cümlesi olduğunu söylemiştir. İbn Cinni ise bu cümleyi anlam bakımından değerlendirmiştir. İbn Hişâm'ın dediği gibi bir i'tirâziyye cümlesi değil hâl cümlesi olduğunu ve i'râbda da nasb mahallinde geldiğini ifade etmiştir.¹³⁸

2.2.2.13. Harf ile Te'kidi Arasında Gelmesi

Ru'be b. Accâc'ın şiirinde olduğu gibi:

(ليت - وهل ينفع شيئاً ليت - ليت شباباً بُوعَ فأشترت)

“Keşke -ki “keşkeler” de fayda etse!- ah keşke satılan bir gençlik olsaydı da onu satın alsaydım.”

Bu şiirde ise birinci (ليت) harfi ile te'kidi olan ikinci (هل) harfi arasına (وهل -) i'tirâziyye cümlesi girmiştir ve i'râbda mahalli yoktur.¹³⁹

2.2.2.14. Tenfis Harfleri İle Fiil Arasında Gelmesi

Züheyr'in şu şiiri buna örnektir:

(وما أدري - سوف - إخال - أدري - أقوم آل حصن أم نساء)

*“Hısn b. Ka'ab oğulları erkekler mi, yoksa kadınlar mı? bilmiyorum.
Fakat öyle sanıyorum ki yakında bileceğim”*

Bu şiirde tenfis harfi olan (سوف) ile fiili olan (أدري) arasına gelen (إخال) cümlesi (أظن) anlamında olup i'tirâziyye cümlesidir. Burada bir başka itiraziyye

¹³⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 79; Desûkî, *a.g.e.*, s. 419-420; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 296; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 337.

¹³⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 80; Desûkî, *a.g.e.*, s. 420; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 296; İbn Âkil, *a.g.e.*, c. II, s. 93.

cümlesi (سوف إخال أدري) daha vardır. Bu cümle fiil olan (أدري) ile mef'ûlü olan (أَقْوَمُ)
(أَل حِصْنِ) istifhâm cümlesinin arasına gelmiştir. İ'tirâziyye cümlesi olup i'râbda
mahalli yoktur.¹⁴⁰

2.2.2.15. Kad ve Fiil Arasında Gelmesi

(أخالدُ قد - والله - أوطأت عشوة وما قائل المعروف فينا يُعتف)

“*Ey Hâlit -vallahi- bu işte isabet etmedin.*

“*Doğruyu söyleyen ise bizde sıkıntı yaşamaz.*”

Burada (قد) ile fiili olan (أوطأت) arasına (والله) kasem cümlesi gelmiştir.
İ'tirâziyye cümlesi olup i'râbda mahalli yoktur.

2.2.2.16. Nefiy Harfi ile Nefyettiği Fiil Arasında Gelmesi

İbrahim b. Harma'nın şu şiirinde olduğu gibi:

(ولا - أراها - تزال ظالمة تُحدث لي فَرَحَةً وتَنكُها)

“*Onun bana hep zulmettiğini düşünüyorum.*

“*Bende bir yara açıyor ve onu deşiyor.*”

Bu örnekte (أراها) cümlesi nefiy harfi olan (لا) ile fiili olan (تزال) arasında gelmiş
bir i'tirâziyye cümlesidir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-lebîb* (nşr. Abdülazîz Rebâh, Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), c. I, Dımaşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1988, s. 196; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 80; Desûkî, *a.g.e.*, s. 420; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 296.

¹⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 81.

2.2.2.17. İki Bağımsız (Aralarında Atıf Olmayan) Cümle Arasında Gelmesi

(... فَأَتَوْهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ۖ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ * نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ)

“Allah’ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever. Kadınlar sizin ekeneğinizdir.”¹⁴² ayetinde (فَأَتَوْهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ) cümlesi ile onu tefsir anlamı taşıyan (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ) ayeti arasına (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ) cümlesi ve onun üzerine atıf olan (وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ) cümlesi i’tirâziyye cümlesi olarak gelmiştir. İ’râbda mahalli yoktur.¹⁴³ Burada iki ayrı i’tirâziyye cümlesi olduğunu söyleyenler olduğu gibi, ikinci cümle olan (وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ) cümlesinin önceki cümleye ma’tûf olduğundan dolayı ikisinin birlikte bir i’tirâziyye cümlesi olduğunu dile getirenler de olmuştur.¹⁴⁴

2.2.2.18. İki Fazla Cümleyle İtiraziyye Cümlesinin Gelmesi

(أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتُرُونَ الضَّلَالََةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ * وَاللَّهُ أَعْلَمُ)

(بَاعَدَائِكُمْ ۖ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا * مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ...)

“Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmüyor musun? Sapkınlığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar. Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir. Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar...”¹⁴⁵ Bu ayetteki (مِنَ الَّذِينَ هَادُوا) cümlesi (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ) ayetini açıklamak için gelmiştir. Bu ikisinin arasında gelen

¹⁴² Bakara, 2/222.

¹⁴³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 82; Desûkî, *a.g.e.* c. II., s. 421; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 297; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 125.

¹⁴⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 139-130; Bkz. Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. II, s. 458; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 125.

¹⁴⁵ Nisa, 4/44-45-46.

(وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا) ve (وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا), (وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ) cümleleri i'tirâziyye cümlesidir. Burada üç i'tirâz cümlesi peşpeşe gelmiştir.¹⁴⁶

Birden fazla cümlelerin peşpeşe i'tirâziyye cümlesi olarak gelmesini İbn Cinnî, İbn Mâlik ve İbn Hişâm caiz görmüşlerdir. Ebû Ali el-Fârîsi (ö. 377/987) ise birden fazla cümlelerin peşpeşe i'tirâziyye cümlesi olarak gelmesinin caiz olmadığını savunmuştur. Kendi görüşüne delil olarak şu şiiri örnek vermiştir.

(أَرَانِي - وَلَا كُفْرَانَ لِلَّهِ أَيْتٌ لِنَفْسِي - قَدْ طَالَبْتُ عَيْرَ مُنِيلٍ)

*“Kendimi -nefsime olan merhametimden dolayı Allah’a nankörlük etmem-
bağış yapmayan kişiden istediğimi gördüm.”*

(أَيْتٌ) kelimesi masdardır ve mahzûf fiili olan (أُوَيْتُ لَهُ) ile mansûb değildir.

Zira böyle olduğu takdirde iki i'tirâziyye cümlesi peşpeşe gelmiş olur. Burada (أَيْتٌ) kelimesi (لَا)nın ismi olan (كُفْرَانَ) ile mansûbtur. Ancak cumhur’a göre (أَيْتٌ) kelimesi mahzûf (أُوَيْتُ) fiili ile mansûbtur ve bu fiil ile birlikte ayrı bir cümledir. Bu takdirde şiirde (وَلَا كُفْرَانَ لِلَّهِ) ve (أُوَيْتُ أَيْتٌ) olmak üzere iki i'tirâziyye cümlesi olup peşpeşe gelmiştir.¹⁴⁷

Bu hususta İbn Malik, Ebû Ali'ye itirazda bulunarak şu ayeti örnek olarak getirmiştir: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ * ...)

(بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ) “Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun. O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik...”¹⁴⁸ Bu ayette (وَمَا أَرْسَلْنَا) kelimesindeki (ب/be) harf-i ceri ile müteallakı olan (وَمَا أَرْسَلْنَا) arasına iki

¹⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 85.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 86-87; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 424; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 298;.

¹⁴⁸ Nahl, 16/43-44.

i'tirâziyye cümlesi girmiştir. Bunların ise (فَسَلُّوا أَهْلَ الدِّكْرِ) ve (إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) cümleleri olduğu ifade edilmiştir. Fakat İbn Hişâm, İbn Mâlik'in bu itirazını yerinde bulmamıştır. İbn Hişâm, burada şart ve ceza cümlesi vardır ve ikisi bir cümle hükmündedir. Dolayısıyla bu ayette iki tane i'tirâziyye cümlesinden değil sadece bir i'tirâziyye cümlesinden bahsedilebileceği şeklinde bir cevap vermiştir.¹⁴⁹

2.2.2.1.1. İtirâziyye ve Haliyye Cümlesinin Benzer ve Farklı Yönleri

İ'tirâziyye ve hâl cümleleri pek çok yerde bir birine benzer, ancak bazı yerlerde birbirinden ayrılırlar. Bunlardan bir kısmını zikredeceğiz.

2.2.2.1.1.1. Hal Cümlesi Sadece İhbarî Olurken İ'tirâziyye Cümlesi İnşâî de Gelmesi

İnşâî cümleler; emir, dua, kase, tenzih, ve istifham gibi farklı anlamlara gelebilir. Konuyu pekiştirmek için burada sadece emir manasında gelen inşâî cümlelere bir örnek verilecektir. (وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ ۗ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ...)

(يُؤْتِي أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ) “Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın.”

De ki: “Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilen benzeri veriliyor diye mi (böyle davranıyorsunuz)?...”¹⁵⁰. ayetinde (وَلَا تُؤْمِنُوا) cümlesi,

(أَنْ يُؤْتِي أَحَدٌ) cümlesi ile ilişkili olup arada gelen (قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ) cümlesi i'tirâziyye

cümlesidir. Bu görüş İbn Mâlik ve Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) aittir. Ancak Zemahşerî bu cümlelerin i'tirâziyye cümlesi olmasının dışında başka bir ihtimalin daha olduğundan bahsetmektedir. Bu durumda (وَلَا تُؤْمِنُوا) cümlesi, istisnâ cümlesi

olan (أَنْ يُؤْتِي) cümlesi ile bir anlam olarak tamamlanır. (وَلَا تُؤْمِنُوا) cümlesi ile bir anlam

¹⁴⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 89; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 425-426; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 298;.

¹⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/73.

bütünlüğü yoktur. Dolayısıyla bu durumda da (قُلْ إِنَّهُ هُدًى) cümlesi i'tirâziyye cümlesi değildir.¹⁵¹ Bu ihtimali yani i'tirâziyye cümlesi olmamasını İbn Hişâm daha uygun bulmuştur. Şöyleki (أَنْ يُؤْتِي) cümlesi, İbn Kesîr'in kıraatine uygun olarak aslında iki hemze olup (أَنْ يُؤْتِي) şeklindedir. İlk hemze istifhâm hemzesi, ikinci hemze ise asıl olan hemzedir. Bu okuyuşta istifhâm olduğundan dolayı öncesiyle bir anlam bütünlüğü yoktur. Kaldı ki bu durumda i'tirâziyye cümlesinden de söz edilemez.¹⁵²

2.2.2.1.1.2. İtiraziyye Cümlesinin Başında İstikbal Harflerinin Gelmesi

Züheyr'in şiirinden örnek:

(وما أدري - سوف إخال أدري - أفوم آل حصن أم نساء)

“*Hısn b. Ka'ab oğulları erkekler mi, yoksa kadınlar mı? bilmiyorum. Fakat öyle sanıyorum ki yakında bileceğim*”

Bu örneğimizdeki (سوف إخال أدري) cümlesi başında istikbal harfi olan bir i'tirâziyye cümlesidir. Bir başka örnek olan (وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَّهْدِينِ) “İbrâhim, “*Ben rabbime gidiyorum*” dedi, “*O bana yol gösterecektir.*”¹⁵³ ayetinde ise Havfî (ö. 430/1039), (سَيَّهْدِينِ) cümlesinin hâl cümlesi olduğunu ifade etmişse de İbn Hişâm bu görüşü reddetmiştir.¹⁵⁴

¹⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 91-92; Desûkî, *a.g.e.* c. II, s. 427-428; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 299; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. II, s. 518-519; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 177; Ukberî, *et-Tibyân*, c. I, s. 195 196; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, c. III, s. 250 260.

¹⁵² el-Hatîb, *a.g.e.*, c. I, s. 519; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 93; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 427-428; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 299.

¹⁵³ Saffat, 37/99.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 99; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 431-432; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 301.

2.2.2.1.1.3. İ'tirâziyye Cümlesinin Başında Fa Harfinin Gelmesi

(واعلم - فعلم المرئ ينفعه - أن سوف يأتي كل ما قُدر)

“Bilki -Zira kişinin ilmi ona fayda verir- takdir edilen her şey ileride gelecektir.”

Burada i'tirâziyye cümlesi olan (فعلم المرئ ينفعه) cümlesi (ف/fa) ile gelmiştir.

Bir başka örnek ise (فَبَآئِ الْأَءِ رَبِّكُمْ تُكَذِّبَانِ) “Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”¹⁵⁵ ayetidir. Bu ayet de başında (ف /fa) olan bir i'tirâziyye cümlesidir. Burada i'tirâziyye cümlesi; şart olan (فَأَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ)¹⁵⁶ ayeti ile, cevap olan (فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ)¹⁵⁷ ayeti arasında gelmiştir.¹⁵⁸

2.2.2.1.1.4. Müsbet Muzari ile Başlayan İ'tiraziyye Cümlesinin Başında Vav Harfinin Gelmesi

Mütenebbî'nin şu beyti buna örnektir:

(يا حَادِيَّ عَيْرَهَا - وَأَحْسَبِي)
أَوْجَدُ مَيْتًا قُبَيْلَ أَفْقَدُهَا -)

(قفا قليلا بما علي فلا)
أقل من نظرة أزوؤها)

“Ey sevgilimin devesini süren! -zannediyorum ki O sefer etmeden önce ben öleceğim- Sevgilimi benim için biraz durdurun Ondan en azından bir bakış alayım.”

¹⁵⁵ Rahmân, 55/38.

¹⁵⁶ Rahmân, 55/37.

¹⁵⁷ Rahmân, 55/39.

¹⁵⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 101-102; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 432-433; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 301.

Bu örneğimizde (وَأَحْسَبُنِي أُوجِدُ مَيْتًا قُبَيْلَ أَفْقَدُهَا) cümlesi (و/vav) ile başlayan bir müsbet muzaridir ve i'tirâziyye cümlesidir.¹⁵⁹

Belâgat alimleri i'tirâziyye cümlesinin nahvî kavramını kabul etmekle beraber, bu cümlelerin kelamın sonunda veya anlam bakımından farklı iki cümle arasında da gelebileceği görüşündedirler. Bunu Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) şu örneğinde görebilmek mümkündür: (أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنِّي)

“Yoksa (بَعْدِي ٓ قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَاللَّهُ أَبَاتُكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ)”

*Ya'kûb son nefesini verirken siz orada mıydınız? O sırada Ya'kûb oğullarına, “Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?” demiş; onlar da “Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz; biz sadece O'na teslim olduk” demişlerdi.*¹⁶⁰ Zemahşerî, bu ayette (وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ) cümlesinin, öncesinde

gelen (نَعْبُدُ) fiilinin fail veya mef'ûlünden hal olabileceğini ya da (نَعْبُدُ) üzerine ma'tuf veya anlamı güçlendirmek için gelen bir i'tirâziyye cümlesi olmasının caiz olacağını belirtmiştir.¹⁶¹ Ancak Ebû Hayyân gibi i'tirâziyye cümlesini yalnızca nahvî kavramıyla düşünen âlimler Zemahşerî'nin bu görüşünü reddederek (وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ) cümlesini i'tirâziyye cümlesi olarak kabul etmemişlerdir.¹⁶²

2.2.3. Tefsiriyye Cümlesi

Tefsiriyye cümlesi, kendisinden önce gelen kelime veya cümledeki kapalılığı açıklayan cümledir. İbn Hişâm burada (الفضلة/fudla) “fazla olan” kelimesini kullanmıştır. Bu ifade ile kastedilen şey ise tefsiriyye cümlesi olmadığında da cümlelerin anlamının tam olmasıdır. Çünkü bu cümle tamamlayıcı değil açıklayıcı bir

¹⁵⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 103; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 433-434; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 301-302.

¹⁶⁰ Bakara, 2/133.

¹⁶¹ ez-Zemahşerî, *el- Keşşâf*, s. 98.

¹⁶² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 104; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 434; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 302; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 128.

cümledir. İbn Hişâm bu kelime ile sıla cümlesini buradan çıkarmıştır. Çünkü sıla cümlesi anlamı tamamlayan bir cümledir. Fakat tefsiriyye cümlesi ise anlamı açıklayan cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyu şu örneklerle açıklayabiliriz:

لَاهِيَةً فُلُوهُمْ ۖ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ) 1

(تُبْصِرُونَ) “Ne zaman Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zalimler, "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?" diye gizlice fısıldaşmaktalar.”¹⁶³ Bu ayette istifhâm cümlesi olan (هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ) cümlesi tefsiriyye cümlesi olarak gelmiştir. Zîra öncesinde gelen (النَّجْوَى) kelimesini açıklamıştır. Yani gizli olarak konuştukları şey, “Bu da ancak sizin gibi bir insandır” cümlesi ile açıklanmıştır. Netice itibariyle tefsiriyye cümlesinin de i'râbda mahalli yoktur.¹⁶⁴

(إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ ۖ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) 2.

nezdinde İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona “ol” dedi ve oluverdi.”¹⁶⁵ ayetindeki (خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) cümlesi ve devamındaki cümleler öncesinde gelen (كَمَثَلِ آدَمَ) cümlesini açıklamak için gelmiştir. Fakat burada tefsir etmesi lafız değil mana itibariyledir. Yani Hz. İsa (a.s), Hz. Âdem (a.s.)'a, görünüşteki anlam olarak topraktan yaratılması yönünden değil mana bakımından yani ikisinin de olağan dışı yaratılması açısından benzetilmiştir. Nitekim ikisinin de ortak tarafı babasız olarak dünyaya gelmeleridir.¹⁶⁶

¹⁶³ Enbiyâ, 21/3.

¹⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 106; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 435; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 302.

¹⁶⁵ Âl-i İmran, 3/59.

¹⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 107; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 435; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 302; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 129.

3. أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ ۖ مَسْتَهْمُ الْبِئْسَاءِ وَالضَّرَاءِ (3).

“Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” demeye başladılar. Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır.”¹⁶⁷ Bu ayette (مَسْتَهْمُ الْبِئْسَاءِ) cümlesi tefsiriyye cümlesidir.

Ebu’l-Bekâ bu cümlenin hâl cümlesi olabileceğini ifade eder. Hattâ mazi fiilin başında gizli bir (قد /kad) olduğundan söz eder. Ancak İbn Hişâm bu görüşü reddetmiştir. Zîra hâl cümlesi olduğunda hâl sahibi (مَثَلُ الَّذِينَ) dir. Ancak muzaf fiilin ameli gibi amel eder veya muzaf, muzafun ileyhten bir cüz olursa bu takdirde muzafun ileyhten hâl gelebilir. Söz konusu örnekteki durum bu şekilde olmadığından dolayı hâl olması mümkün değildir.¹⁶⁸

4. (ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّتَهُ حَتَّىٰ حِينٍ) “Sonunda -kesin delilleri

görmelerine rağmen- onu bir zamana kadar zindana atmak (yetkililerce) gerekli ve uygun görüldü”¹⁶⁹ Burada Zemahşeri’ye (ö. 538/1144) göre (لَيْسَ جُنَّتَهُ) cümlesi (بَدَا)

fiilinin zamirini açıklamak için gelmiş bir tefsiriyye cümlesidir. Buna göre anlamı (لَيْسَ جُنَّتَهُ) (ظَهَرَ لَهُمْ رَأْيَ لَيْسَ جُنَّتَهُ) şeklindedir.¹⁷⁰ Ebu Hayyân’a (ö. 745/1344) göre ise

cümlesi aslında var olup hazfedilmiş olan bir kasemin cevabıdır. Bu durumda tefsiriyye cümlesi, kasem ve cevabı olan iki cümleyi de içerir. Kasemin ise inşâî cümle olması tefsiriyye cümlesi olmasına engel değildir.¹⁷¹ Demmâmînî (ö. 827/1424), ilk olarak bu görüşe katılsa da daha sonraları bundan vazgeçmiş ve tefsiriyye cümlesinin cevaptan anlaşılabilir cümle olduğunu söylemiştir. Durum böyle

¹⁶⁷ Bakara, 2/214.

¹⁶⁸ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 109; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 436; Demâmînî, *a.g.e.*, c. II, s. 303; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 129.

¹⁶⁹ Yusuf, 12/35.

¹⁷⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 113; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 514.

¹⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 113; Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhîr*, c. V, s. 306-307.

olunca ilk cümle olan kasem cümlesi, tefsiriyye cümlesine dahil değildir.¹⁷² Şemnî ise, Demmâmînî'yi destekler nitelikte kelimada asıl olanın kasemin cevabı olup kasemin te'kid için geldiğini ifade etmiştir. Kasemin cevabı ise inşâî değil ihbârîdir.¹⁷³

Tefsiriyye cümlesinin inşâî cümle olarak gelmesi iki yerde mümkündür:

1. Tefsir edilen cümle inşâî olarak geldiğinde tefsiriyye cümlesinin de inşâî olarak gelmesi mümkündür. Örneğin: (أَحْسِنُ إِلَى زَيْدٍ أَعْطَهُ أَلْفَ دِينَارٍ) “Zeyd'e ikram et ona bin dinar ver” ibaresinde tefsir edilen cümle (أَحْسِنُ) cümlesidir ve emir olduğundan dolayı inşâîdir. Tefsir cümlesi de (أَعْطَهُ) diye inşâî olarak gelmiştir.¹⁷⁴

2. Tefsir edilen kelime cümle anlamında olduğunda yine tefsiriyye cümlesinin inşâî olarak gelmesi mümkündür. (وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) ayetinde tefsir edilen (النَّجْوَى) kelimesi cümle anlamında müfred bir kelimedir ve tefsiriyye cümlesi olan (هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ) istifham cümlesi inşâî olarak gelmiştir. (النَّجْوَى) kelimesinin cümle anlamına gelmesi ise anlam bakımındandır. Zîra (النَّجْوَى) kelimesi iki kişinin aralarında geçen gizli bir konuşmayı ifade eder.¹⁷⁵

Tefsiriyye cümlesi 3 kısma ayrılır:

1. Başında tefsir harflerinden biri olmayan tefsiriyye cümlesidir. Buna örnek olarak yukarıda verdiğimiz ayetler gelebilir.¹⁷⁶ (وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ)

(مِثْلُكُمْ)¹⁷⁷

2. Başında tefsir harflerinden (أَي) olan cümledir.

¹⁷² Demâminî, a.g.e., c. II, s. 303.

¹⁷³ eş-Şemnî, a.g.e., c. II, s. 129.

¹⁷⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 114; Desûkî, a.g.e., c. II, s. 437; Demâminî, a.g.e., c. II, s. 303.

¹⁷⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 114; Desûkî, a.g.e., c. II, s. 437; Demâminî, a.g.e., c. II, s. 303.

¹⁷⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 112.

¹⁷⁷ Enbiya, 21/3.

(وَتَرْمِينِي بِالطَّرْفِ أَي أَنْتَ مَذْنِبٌ وَتَقْلِينِي لَكِنَّ إِيَّاكَ لِأَقْلِي)

“Bana bir bakarsın, yani suçlusun dersin. Ve benden nefret edersin. Fakat ben senden nefret etmem (seni severim).”

Bu şiirde başına (ey/أي) gelen (أي أنت مذنبٌ) cümlesi, (وترميني بالطرف) cümlesini açıklayan bir tefsiriyye cümlesidir.¹⁷⁸

3. Başında tefsir harflerinden (أن) olan cümledir. (فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا) “Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: “Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap.”¹⁷⁹ Bu örneğimizde başına (en/أن) gelen (انِ اصْنَعِ) cümlesi tefsiriyye cümlesidir.

2.2.3.1. Tefsiriyye Cümlesinin İ’râbda Mahalline Dair Tartışmalar

Tefsiriyye cümlesinin i’râbda mahalli olmadığı konusunda Şelebîn (ö. 645/1247) farklı bir görüş ortaya koymuştur. Ona göre tefsiriyye cümlesinin bu konudaki durumu tefsir edilen cümleye göre şekillenir. Yani tefsir edilen cümlenin i’râbda mahalli yoksa tefsiriyye cümlesinin de i’râbda mahalli yoktur. Örneğin (زيداً) “Ben Zeyd’e vurdum” cümlesinin aslı (ضربت زيداً ضربته) şeklindedir. Tefsir edilen cümle mahzûf olan (ضربت) cümlesi olup ibtidâiyye cümlesidir ve i’râbda mahalli yoktur. Dolayısıyla tefsiriyye cümlesi olan (ضربته) cümlesinin de i’râbda mahalli yoktur.

Eğer tefsir edilen cümlenin i’râbda mahalli varsa tefsiriyye cümlesinin de i’râbda mahalli vardır. Örneğin (زيدٌ الخبزَ يأكله) “Zeyd ekmeği yiyiyor” cümlesinin

¹⁷⁸ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 112.

¹⁷⁹ Mü’minûn, 23/27.

aslı (يَأْكُلُهُ الْخَبَزُ) (زيدُ يَأْكُلُهُ الْخَبَزُ) şeklindedir. (الخبزُ) mahzûf olan (يَأْكُلُهُ) fiilinin mef'ûlü olarak mansûbtur. Tefsir edilen (يَأْكُلُهُ الْخَبَزُ) cümlesi haber cümlesi olup, raf mahallindedir. Dolayısıyla tefsiriyye cümlesi olan (يَأْكُلُهُ) cümlesi de raf mahallindedir. Bu durumda sanki cümle atf-1 beyan veya bedel gibi kendisinden öncesine tâbidir. Tefsir edilen cümlenin durumuna göre şekillenir. Burada İbn Hişâm, el-Mürri'nin şu şiirini örnek olarak vermektedir:

(فَمَنْ نَحْنُ نَوْمَنُهُ بَيْتٌ وَهُوَ آمِنٌ وَمَنْ لَا تُحِرُّهُ يُمَسِّسُ مِنَّا مُفَرَّعًا)

“Biz kime güvence verirsek o kişi güvenli bir şekilde geceler. Güvence vermediğimiz kişiye gelince, o, bizden korkar hâlde geceler.”

Burada (فَمَنْ نَحْنُ نَوْمَنُهُ) cümlesinin aslı (فَمَنْ نَوْمَنُهُ نَحْنُ نَوْمَنُهُ) şeklinde gelir. Tefsir edilen fiil mahzûf (نَوْمَنُهُ) fiilidir ve şart edatı ile meczûmdur. Buna bağlı olarak tefsir eden (نَوْمَنُهُ) cümlesi sanki atf-1 beyan veya bedel gibi kendisinden öncesine tabi olarak meczûm okunur.¹⁸⁰

Fakat Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), tefsiriyye cümlesi olan (نَوْمَنُهُ) cümlesinin öncesine tabi olarak değil, başında mahzûf bir şart edatının var olduğu kabul edilerek cezm okunduğunu belirtmektedir. Şelevbîn'e de bu sebeple muhalefet etmiştir.¹⁸¹ Neticede el-Fârisî'ye göre cümle şart cümlesidir.

Şelevbîn'in tefsiriyye cümlesini atf-1 beyan veya bedele benzettiği bu görüşü İbn Hişâm ve Cumhur tarafından da eleştirilmiştir. Zira onlara göre atf-1 beyan ve bedel cümle olarak gelmez. İbn Hişâm'ın diğer bir itirazı da Şelevbîn'in iştilal cümlesini tefsiriyye cümlesi olarak görmesidir. Zîrâ İbn Hişâm iştilal cümlesinin ıstılahda tefsiriyye cümlesi olarak isimlendirilmeyeceğini ifade etmiştir. Bunlara ek olarak Şelevbîn'in görüşünü kabul etmemesindeki diğer bir sebep ise, tefsiriyye

¹⁸⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 123-124; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 441-442; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 305.

¹⁸¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 124-125; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 442; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 305.

cümlesini atf-1 beyan olarak kabul ettiğimizde ma'tûfun aleyhin mahzûf olmasından dolayı bu atf-1 beyan da caiz değildir.¹⁸²

2.2.4. Kasemin Cevabı Olan Cümle

Açık veya aslında var olan kasemin cevabı olarak gelen cümlelerin de i'râbda mahalli yoktur. Açık olarak gelen kasemin cevabına örnek: (وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ)

“*Sonra (içinden şöyle geçirdi): “Allah’a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!”*”¹⁸³ ayetidir. Bu ayette (لَأَكِيدَنَّ) cümlesi (تَاللَّهِ) olarak gelen kasemin cevabıdır ve ‘i’râbda mahalli yoktur.¹⁸⁴

Görünürde olmayıp aslında var olduğu kabul edilen kasemin cevabı olarak gelen cümleye örnek (كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ) “*Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır.*”¹⁸⁵ ayetidir. Bu ayetteki (لَيُنْبَذَنَّ) cümlesi gizli olan kasemin cevabıdır. Burada kasem olduğunu anladığımız yer ise cevabın başındaki kaseme işaret eden (lam) harfi ve sonundaki (tekid nunu)’dur.¹⁸⁶

Bazen cümlede açıkça kasem olmasa bile, kasem anlamına gelen kelimelerden orada bir kasem cümlesi olduğunu anlarız. Örneğin; (أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَقَّةِ إِلَى يَوْمِ) “*Yoksa, “Neye hüküm verirsiniz o mutlaka sizindir” diye tarafımızdan lehinize verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?”*”¹⁸⁷

¹⁸² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 124; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 442.; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 305.

¹⁸³ Enbiya, 21/57

¹⁸⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 128; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 444; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 306; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, 131.

¹⁸⁵ Hümeze, 104/ 4.

¹⁸⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 128; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 444; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 306; el-Halebî, *a.g.e.*, c. XI, s. 107.

¹⁸⁷ Kalem, 68/39.

ayetinde (إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ) cümlesi kasem anlamını içeren (اِيْمَانٌ) lafzının cevabı olarak gelmiştir ve i'râbda mahalli yoktur.¹⁸⁸

Diğer bir örnek ise: (وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ...) “Bir zamanlar biz İsrâiloğulları’ndan, “Yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz, diyerek söz almıştık.”¹⁸⁹ ve (...) (وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ...) “Vaktiyle sizden, birbirinizin kanlarını dökmeyeceğinize dair de söz almıştık.”¹⁹⁰ ayetlerindeki (لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ) ve (لَا) cümleleri kasem anlamı içeren (مِيثَاقٌ) lafzının cevabıdır ve i'râbda mahalli yoktur. Fakat bu örneklerde Ferrâ (ö. 207/822) ve Kisâi (ö. 189/805) (لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ) ve (لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ) cümlelerinin kasemin cevabı olduğunu reddetmişlerdir. Onlara göre bu cümlelerin aslı nehy cümlesidir. Kasemin cevabı ihbârî iken, nehy cümlesi inşâîdir. Bu durumda da söz konusu cümle kasemin cevabı değildir.¹⁹¹

2.2.4.1. Kasemin Cevabı Olması Tartışmalı Olan Cümleler

(وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا) “İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbinin kesinleşmiş bir hükmüdür.” Meryem suresi 71. ayetini ele aldığımızda; bu ayetten önce gelen 68. ayet (فَوَرِّتْكَ لَنَحْشُرَنَّهْمُ وَالشَّيَاطِينَ) “Rabbine andolsun ki onları muhakkak şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız” kasem cümlesi olmaktadır. Kasem cümlesinden sonraki 69. (ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهْمُ)

¹⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 131; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 445; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 306; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1132.

¹⁸⁹ Bakara, 2/83.

¹⁹⁰ Bakara, 2/84.

¹⁹¹ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, c. I, Beyrut, Âlemu'l-Kütüp, 1983, s. 53-54; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 132; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 445; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 306; Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 84; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. I, s. 450-457.

﴿أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا﴾ “Sonra her gruptan, Rahmân’a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.” ayeti ise kasemin cevabıdır. Hemen devamında gelen 70. ﴿ثُمَّ لَنَحْنُ﴾
﴿أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا﴾ “Sonra ateşi boylamayı hak edenleri elbette en iyi biz biliriz.” ayeti ise bir önceki ayete atfedilmek suretiyle kasemin cevap cümlelerinden olur. Fakat sonrasında gelen ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾ ayetine dair iki farklı görüş vardır:

Bunlardan ilki yine atıf yoluyla kasemin cevap cümlesi olmasıdır. İkincisi ise anlam bakımından isti’nâf cümlesi olduğudur. Bazı nahivciler bunu daha uygun bulmuşlardır.¹⁹² Neticede her iki ihtimalde de ister kasem cümlesi olsun ister isti’nâf cümlesi olsun i’râbda mahalli yoktur.

Diğer bir örneğimiz Ferezdak’ın şu şiiridir:

(تعشّ فإن عاهدتني لا تخونني نكن مثل من يا ذئب يصطحبان)

“Akşam yemeğini ye! Eğer bana ihanet etmeyeceğine dair bana söz verirsen, -
Ey kurt - iki arkadaş/dost gibi oluruz.”

Bu şiirde (لا تخونني) cümlesi kasem anlamı içeren (عاهدتني) cümlesinin cevabıdır ve i’râbda mahalli yoktur. Ancak bazı nahivciler bu cümlenin nasb mahallinde bir hal cümlesi olabileceğini iddia etmişlerdir.¹⁹³

İbn Hişâm bu noktada Sa’leb’in (ö. 291/904) görüşünden bahsetmiştir. Fakat bu konuyu *Kavâ’idu’l-İ’rab* kitabında farklı *el-Muğni* kitabında farklı değerlendirmiştir. *Kavâ’idu’l-İ’rab*’da kasemin cevabının tek başına haber cümlesi olamayacağından bahsetmiştir. *el-Muğni*’de ise Sa’leb’in bu konudaki görüşünün; kasem ve cevabının her ikisinin de haber olamayacağı yönünde olduğunu zikretmiştir.¹⁹⁴ İbn Mâlik, bu konuda Sa’leb’e muhalefet ederek bir ayetten delil getirmiştir. ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ﴾ “İman edip dünya ve

¹⁹² İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 129; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 444; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 306; Bkz. el-Halebî, *a.g.e.*, c. VII, s. 620-627.

¹⁹³ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 133; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 446; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 307; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 131.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 136-137; el-Kocavî, *Şerhu Kavâ’idi’l-i’râb*, s. 53-54.

âhirete yararlı işler yapanlara gelince, onları (katımızda) mutlaka iyiler arasına alacağız.”¹⁹⁵ ayetindeki (وَالَّذِينَ آمَنُوا) cümlesi mübteda, (لَنُدْخِلَنَّهُمْ) cümlesi ise haberdir. Haber kasem cümlesi şeklinde gelmiştir. İbn Hişâm da İbn Mâlik’in bu görüşünü beğenmiş ve şu ayeti de konuya dahil ederek îzahta bulunmuştur. (وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır.”¹⁹⁶ Bu ayette (وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا) mübteda olup şart anlamındadır. Haber ise bu şartın cevabı anlamındadır. Burada haber, ism-i mevsulden önce takdir edilen kasemin cevabı ile yetinildiği için hazf olunmuştur. Buna göre aslı (وَاللَّهُ لَيَمَسَّنَّ لِمَنْ لَمْ يَنْتَهُوا يَمَسَّنَّ) şeklindedir.¹⁹⁷

Mekkî (ö. 437/1045), (كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ) “O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır. Sizi, (gerçekleşmesinde asla şüphe olmayan kıyamet gününde) mutlaka toplayacaktır.”¹⁹⁸ ayetinde (لِيَجْمَعَنَّكُمْ) cümlesinin (الرَّحْمَةَ) kelimesinden bedel ya da kasemin cevabı olmasının caiz olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹ Mekkî’nin bu görüşü tutarsızdır. Zira kasem cümlesi olduğunda i’râbda mahalli olmazken, bedel olduğunda i’râbda mahalli olması gerekir. İbn Hişâm’a göre ise doğru olanın (لِيَجْمَعَنَّكُمْ) cümlesindeki (ل/âm) harfinin cevap lâmi olmasıdır.²⁰⁰

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ (لَمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَكَلْتُمْ نَفْسَكُمْ) “Allah peygamberlerden, “Ben size kitap ve hikmet

¹⁹⁵ Ankebut, 29/9.

¹⁹⁶ Mâide, 5/73.

¹⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 141-143; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 450-451; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 308-309.

¹⁹⁸ En’âm, 6/12.

¹⁹⁹ Mekkî b. Ebû Tâlib, *a.g.e.*, s. 246; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 144-145; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 452; Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhîr*, c. IV, s. 81-86.

²⁰⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 145.

verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz” diyerek söz almıştı”²⁰¹ ayetinde (ما/مَا) için iki durumdan bahsetmektedir. Birincisi, ism-i mevsul olup (الذي) anlamındadır ve mübtedâdır. (lâm/ل) ise kase m anlamını pekiştirmek için gelmiştir. Haber ise ya (من) kelimesidir ve buna göre aslı (للذي آتيتكموه من الكتاب) şeklindedir ya da haber (لَتُؤْمِنَنَّ) cümlesidir. (lâm/ل) ayetin başında gelen kase min yani (مِيثَاق) kelimesinin cevabıdır. İkincisi ise, (ما/مَا) şarttır. (lâm/ل) harfinin ise *muvattâ lam*’ı olduğunu söylemektedir. İbn Hişâm ise cevap olarak haberin (لَتُؤْمِنَنَّ) olarak görülmesi ve kase min cevabı denmesi çelişki oluşturacağını ve caiz olmayacağını belirtmektedir. Zîrâ kase min cevabı olan cümle nin i’râbda mahalli yoktur. Fakat haber cümlesinin i’râbda mahalli vardır. Buna göre doğru olan (لَتُؤْمِنَنَّ) cümlesi mahzûf bir kase min cevabıdır. Bu takdirde kase m ve cevabı birlikte haber olarak kabul edilir.²⁰²

Ahfeş (ö. 215/830) ise (وَلَتَصْنَعِيَ إِلَيْهِ أَقْدَةَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلَيَرْضَوْنَهُ وَيَقْتِرِفُوا مَا هُمْ) “Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin, onlardan hoşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fısıldamayı yaparlar).”²⁰³ ayetindeki (وَلَتَصْنَعِيَ) kelimesinin aslının (وَلَتَصْنَعِينَ) şeklinde olduğunu söylemektedir. Fakat İbn Hişâm bunu doğru bulmamıştır.²⁰⁴ Esasında Ahfeş bunun kase m olduğunu söylememiştir. Fakat İbn Hişâm (وَلَتَصْنَعِيَ) kelimesiyle

²⁰¹ Âli İmran, 3/81.

²⁰² İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 146-147. * Muvattâ lam’ı: Şart edatının öncesinde gelen veya kase m ifadesiyle beraber kullanılan *lam* dır.

²⁰³ En’âm, 6/113.

²⁰⁴ Ahfeş el-Evsat, Ebü’l-Hasen Saîd b. Mes’ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, (thk. Hüdâ Mahmut Karâa), Kahire, Mektebetü’l-Hancı, 1990, s. 310; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 151.

ilgili onun ifadesini, aslında bulunan (﴿te'kid nûnu﴾'nun kasemin cevabı olacağı şeklinde anlamıştır. Fakat burada kasem yoktur. Yine de buradaki (﴿وَلَتَصْنَعِي﴾ cümlesinin başındaki (vav/و) harfini kasem harfi olarak takdir ettiğimizde (﴿وَلَتَصْنَعِي﴾ mahzup bir kasemin cevabı olur.

2.2.5. Cezm Etmeyen Şarta Cevap Olan Cümle

Cevabında ister (ف/fa) veya (إِذَا/izâ) gelsin ya da gelmesin cezmeyen şartın cevabı veya başında (ف/fa) veya (إِذَا/izâ) bulunmayan ve cezmeden şartın cevabı olarak gelen cümlenin i'râbda mahalli yoktur.²⁰⁵ (إِذَا/izâ) ise (إِذَا/izâ-i fücâiyye)'dir.

Birincisi (كَيْفَ/keif, لَمَّا/lamma, لَوْلَا/lawla, لَوْ/law) gibi cezmeyen şart edatlarından sonra cevap olan cümledir. Örneğin (كَيْفَ تَصْنَعُ أَصْنَعُ) “Nasıl yaparsan öyle yaparım” ibaresinde (أَصْنَعُ) cümlesi cezmeyen şartın cevabında gelen cümledir ve i'râbda mahalli yoktur.²⁰⁶ Bu edatlardan (لَمَّا) çoğu nahiv alimlerine göre şart için olsa da, bazı alimler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin İbn Malik (إِذَا/izâ) manasında zarf olduğunu ve şart anlamını da içerdiğini ifade etmiştir. Ebu Ali el-Fârîsi (ö. 377/987), İbn Serrâc (ö. 316/929) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise onun (حِينَ/hıyne) manasında zarf olup, şart anlamı içermediğini söylemişlerdir.²⁰⁷ Aynı şekilde (كَيْفَ/keyfe) edatı için de farklı görüşler vardır. (كَيْفَ/keyfe) cezmeyen şart edatı için lafzı ve

²⁰⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 153; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 455.

²⁰⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. III, s. 133.

²⁰⁷ İbn Mâlik et-Tâî, *a.g.e.*, s. 1643; Süyûtî, *a.g.e.*, c. II, s. 162-163; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 132.

anlamı bir olan iki fiil gerekir. Yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi (كيف تصنع) denilmesi caiz iken (كيف تجلس أذهب) denilmesi caiz değildir. Basralılar (كيف /keyfe) edatının cezmetmediğini söylemişlerse de, Basralılardan Kutrub (ö. 210/825 civarı) ve Kûfe ehli cezmettiğini ifade etmişlerdir. Sîbeveyhî (ö. 180/796) ise onlardan farklı bir görüş ortaya koyarak amel değil anlam olarak cezmettiğini söylemiştir. (ای حال تكن أكن) cümlesinin anlamı (كيف تصنع أصنع) cümlesi şeklindedir.

İkincisi başında (إذا /izâ) veya (ف /fa) bulunmayan ve cezmeden şartın cevabı olarak gelen cümleye örnek: (إن قُنت قُنت) “Eğer kalkarsan kalkarım” burada cezmeden şartın cevabı olarak gelen, başında (إذا /izâ) veya (ف /fa) bulunmayan (قُنت) cümlesinin i’râbda mahalli yoktur.²⁰⁸

2.2.6. Sıla Olarak Gelen Cümle

İbn Hişâm’ın belirttiğine göre ismî veya harfî sıla cümlelerinin de i’râbda mahalli yoktur.

1. İsmî sıla cümlesine örnek: (جاء الذي قام أبوه) “Babası ayakta olan geldi” ibaresinde ism-i mevsul olan (الذي) fâil olduğu için raf konumundadır. Sıla cümlesi olan (قام أبوه) cümlesinin ise i’râbda mahalli yoktur. Ancak bazı alimler ism-i mevsul ve sıla cümlesinin birlikte i’râbda mahallinin olmayacağını iddia etmişlerdir. İbn Hişâm ise i’râb, ism-i mevsulde görüldüğünden dolayı ism-i mevsullerin i’râbda mahallinin olup sıla cümlesinin ise i’râbda mahalli olmadığını savunmuştur. Bu görüşüne delil olarak ise şu örnekleri vermektedir: (ليقم أيُّهم في الدار) “Evde olanlar

²⁰⁸ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 153-154.

وَأْمُرْ بِالَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ ضَلَّانَا مِنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنْسِ) “Yanıdakilere elbette ikram ederim”, (لَأَكْرَمَنَّ أَيُّهُمْ عِنْدَكَ) “yapsın”, (أفضل) “En iyilerle git”.²⁰⁹

Kur’ân-ı Kerim’den delili ise وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ ضَلَّانَا مِنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنْسِ) “İnkâra sapsmış olanlar şöyle diyecekler: “Rabbimiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım ki herkesten daha çok aşağılanmış olsunlar!”²¹⁰ ayetidir.

Gassân b. Ve’le b. Mürre’nin şiirinden örnek;

(إِذَا مَا آتَيْتَ بَنِي مَالِكٍ فَسَلِّمْ عَلَيَّ أَيُّهُمْ أَفْضَلُ)

“Mâlik oğullarıyla karşılaştığın zaman, benden onların en iyisine selam söyle.”²¹¹

2. Harfî sıla cümlesine örnek: (أَعْجَبَنِي أَنْ قُمْتُ) “Yaptığın hoşuma gitti” veya (مَا) gibidir. Burada sıla cümlesi olan (قُمْتُ) ile beraber mevsul olan (أَنْ) ve (مَا) harflerinin de i’râbda mahalli yoktur. Zira mevsul harf olup harfin de lafzan veya mahallen i’râbda yeri olmadığı gibi sıla cümlesinin de i’râbda mahalli yoktur.²¹²

2.2.7. İrâbda Mahalli Olmayan Cümleye Tabi Olan Cümle

Örneğin (وَلَمْ يَقُمْ عَمْرُو) “Zeyd kalktı Amr kalkmadı” örneğinde (وَلَمْ يَقُمْ) cümlesinin başındaki (و/vav) harfini atıf olarak değerlendirdiğimizde ma’tûfun

²⁰⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 155.

²¹⁰ Fussilet, 41/29.

²¹¹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 156.

²¹² İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 158; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 456-458; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 311-312; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 132.

aleyh olan (قام زيد) cümlesi ibtidâiyye cümlesi olduğundan î'râbda mahalli yoktur.

Dolayısıyla ma'tûf olan (لم يقيم عمرو) cümlesinin de î'râbda mahalli olmaz.²¹³

2.3. İ'RÂBDA MAHALLİ OLAN CÜMLELER

2.3.1. Haber Olan Cümle

Haber cümlesi, mübteda ve (إن) gibi fiile benzeyen harflerin haberi durumunda iken mahallen merfu', (كان) ve (كاد) gibi nakıs fiilerin haberi durumunda iken mahallen mansubtur. (زيدٌ إضرِبُهُ) bu örnekte (إضرِبُهُ) cümlesi haber cümlesidir ve mahallen merfu'dur. Ancak bu örnekte ihtilaf vardır. Şöyle ki burada haber cümlesi olan (إضرِبُهُ) emir cümlesi olarak inşâî bir cümledir. İbn Hişâm ve cumhura göre inşâî bir cümlenin haber olmasında bir sakınca yoktur. Ebu'l-Abbas Müberred el-Ezdî (ö. 286/900), şu ayeti örnek göstererek aynı görüşü savunmuştur. (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا)
Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.

Yukarıdaki Mâide suresi 38. ayetinde (فَاقْطَعُوا) cümlesi haber cümlesi olup, inşâî talebîdir. İbn Enbârî (ö. 328/940), İbn Serrâc (ö. 316/929) ve bazı Kûfeliler inşâî bir cümlenin haber olmasının caiz olmadığını söylemişlerdir. (زيدٌ إضرِبُهُ) örneğinde (زيدٌ) mübteda, haber ise mahzuf (أقول فيه) cümlesidir ve mahallen

²¹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 160; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 459; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 312; el-Kocavî, *a.g.e.*, s. 56; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 133.

merfûdur. (إِضْرِبُهُ) cümlesi ise mahzuf (أَقُولُ فِيهِ) cümlesinin ma'mûlûdür ve mahallen mansûbtur.²¹⁴

2.3.2. Hal Olan Cümle

Hâl cümlesi mahallen mansûb olan cümledir. Hâl cümlesinin isim veya fiil cümlesi olması fark etmez. İsim cümlesi olarak gelmesine örnek: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ...)
لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى (Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın..” Nisa Suresi 43. ayetinde (وَأَنْتُمْ سُكَارَى) cümlesi hâl olarak gelen bir isim cümlesidir ve mahallen mansûbtur. Hâl sahibi ise (تَقْرُبُوا) cümlesindeki zamir olan cemi vavı'dır.²¹⁵

Fiil cümlesi olarak gelmesine örnek: (وَلَا تَمُنُّنَ تَسْتَكْبِرِينَ) “Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma” Müddessir Suresi 6. ayetinde (تَسْتَكْبِرِينَ) cümlesi hâl olarak gelen bir fiil cümlesidir ve mahallen mansûbtur. Takdiri (وَلَا تَمُنُّنَ مُسْتَكْبِرَاتٍ) şeklindedir.²¹⁶

Başka bir örnek ise مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ * لَاهِيَةً (قُلُوبُهُمْ) “Rab'lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler.” Enbiya Suresi 2. ayetidir. Bu örnekte (اسْتَمَعُوهُ) cümlesi (يَأْتِيهِمْ) cümlesindeki mef'ul zamirinden veya fâili olan (مِنْ ذِكْرٍ) kelimesinden hâldir. (وَهُمْ يَلْعَبُونَ) cümlesi (اسْتَمَعُوهُ) cümlesinin

²¹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 161; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 460; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. VI, s. 393; bkz. İyad, *a.g.t.*, s. 164-165; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, c. VIII, s. 379; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 133.

²¹⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 162; el-Halebî, *a.g.e.* c. III, s. 688; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 133.

²¹⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 162; el-Halebî, *a.g.e.* c. X, s. 535.

failinden hâldir. Ayetin devamındaki (لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ) ise (يَلْعَبُونَ) cümlesinin fâilinden hâldir. Bu durumu İbn Hişâm *mütedâhil* kavramıyla ifade etmiştir. Yani bir cümle (وَهُمْ يَلْعَبُونَ) hem hâl hemde başka bir cümle için zilhâl (hal sahibi) olmuştur. (قُلُوبُهُمْ) ise (لَاهِيَةً) cümlesinin fâilinden de hâl olabilir. Bu durumu da *müteaddid* veya *müterâdif* kavramlarıyla ifade etmiştir. Zîra (لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ) ve (وَهُمْ يَلْعَبُونَ) bu iki hâl (اسْتَمَعُوهُ) cümlesinin fâilinden hâldir. Yani hâl iki, hâl sahibi ise tektir.²¹⁷ Sonuç olarak hâl cümlesinin îrâbda mahalli vardır ve mahallen mansûbtur.

2.3.3. Mef'ul Olan Cümle

Mef'ul olarak gelen cümlenin de i'râbda mahalli vardır ve nasb mahallindedir. Cümle üç yerde mef'ul olarak gelir.

1. *Kavl* veya *kavlin eş anlamlısı* bir kelime ile hikaye edilen mef'uldür. Kavl ile hikaye edilen mef'ulün bir örneği de: (قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ) “*Ben Allah'ın kuluyum dedi*” cümlesidir. Burada *kavl* ile hikaye edilen (إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ) cümlesi mef'uldür ve mahallen mansûbtur. Burada mef'ul, mef'ülü bih mi yoksa (قعد القرفصاء) “*çömelerek oturdu*” örneğindeki (قرفصاء) gibi mef'ülü mutlak mı olduğu hakkında iki görüş vardır. Bunlardan ilki mef'ülü mutlak olmasıdır. Bu İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) görüşüdür. Zira (إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ) cümlesi söylenen sözün kendisidir ve aslı (قَالَ قَوْلًا إِنِّي) (عبد الله) şeklindedir. İkincisi ise, mef'ülü bih olmasıdır. Bu görüş ise cumhurun görüşüdür. İbn Hişâm ise burada cumhurun görüşünü doğru bulmuştur. Kavl cümlesi söylenen bir söz olduğu için bu cümle haber veren bir cümledir. Mesela (ضربتُ زيداً)

²¹⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 162-163; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 461; el-Halebî, *a.g.e.* c. III, s. 131-132; 164; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 133.

cümlesi haber veren bir cümledir. Zira (زيدٌ مَضْرُوبٌ) diye söylenebilir. Fakat mef'ûlü mutlak haber veren bir cümle değildir. Mesela (قَعَدَ الْفُرُصَاءَ) örneğinde (فُرُصَاءٌ مَقْعُودَةٌ) şeklinde söylemek doğru değildir. Zira (قَرُفُصَاءٌ /çömelmek) oturuşun zaten kendisidir. Nahivcilerin *kavl* cümlesi diye adlandırması ise sadece lafzi bir adlandırmadır. Gerçekte ise o söylenmiş olan sözdür.²¹⁸

Kavlin eş anlamlısı ile hikaye edilen mef'ûlun iki çeşidi vardır. Bunlardan ilki tefsir harfiyle gelendir. Fakat bu durumda cümle tefsir cümlesi olur ve i'râbda mahalli yoktur. Örneğin:

(وَتَرْمِينِي بِالطَّرْفِ أَي أَنْتَ مَذْنَبٌ وَتَقْلِينِي لَكِنَّ إِيَّاكَ لَا أَقْلِي)

“*Bana bir bakarsın, günahkârsın dersin. Ve benden nefret edersin. Fakat ben senden nefret etmem (seni severim).*”

Burada mef'ûl olan (أَنْتَ مَذْنَبٌ) tefsir harfiyle gelmiştir ve (وَتَرْمِينِي) fiilini açıklar. Mef'ûl, tefsir cümlesi olduğundan dolayı i'râbda mahalli yoktur.²¹⁹

Kavlin eş anlamlısı ile hikaye edilen mef'ûlun ikincisi ise başında tefsir harfi olmayan mef'ûldür. Örneğin; (وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ ۗ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ) (الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ) “*İbrâhim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya 'kûb da. “Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!” (dediler).*” Bakara suresi 132. ayetinde kavlin eş anlamlısı olan (وَوَصَّىٰ) fiilinin mef'ûlü (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ) cümlesidir ve i'râbda mahalli olup mahallen mansûbtur. Bu görüş Kûfelilerin görüşüdür. Basralılara göre ise cümle *kavl'in* eş anlamlısı olan bir fiile mef'ul olarak geldiğinde, *kavl'in* eş anlamlısı olan kelimenin değil *mahzûf kavl* kelimesinin mef'ûlüdür.²²⁰

²¹⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 169-170; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 464; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 314; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 134.

²¹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 171; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 464; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 314.

²²⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 171; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 465; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 314; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. I, s. 570; *el-İrtişâf*, s. 2109; el-Halebî, *a.g.e.* c. II, s. 125.

2. (ظَنَّ) ve (أَعْلَمَ) babının mef'ûlü olarak gelen cümledir. (ظَنَّ) babının ikinci, (أَعْلَمَ) babının üçüncü mef'ûlü olarak gelen cümlenin i'râbda mahalli vardır. (ظَنَّ) babının birinci, (أَعْلَمَ) babının ikinci mef'ûlü ise aslında mübtedadır ve her ikisi de cümle olarak gelmezler.²²¹

(ظَنَّ) babına örnek Ebî Züeyb'in şu şiiridir:

(فَإِنِ تَزْعَمِينِي كُنْتُ أَجْهَلُ فِيكُمْ فَإِنِّي شَرِيفُ الْحِلْمِ بَعْدَكَ بِالْجَهْلِ)

“Eğer benim sizin en cahiliniz olduğuma inanıyorsan,
Muhakkak ben senden sonra cehâlet karşılığında hilmi (yumuşak huyluluğu)
aldım.”

Bu şiirde (زَعَمَ) fiili (ظَنَّ) fiilinin kardeşidir ve ikinci mef'ul olan (كُنْتُ أَجْهَلُ) cümle olarak gelmiştir. İ'râbda mahalli olup mahallen mansûbtur.²²²

(أَبُوهُ) babına örnek ise (أَعْلَمْتُ زَيْدًا عَمْرًا أَبُوهُ قَائِمٌ) cümlesidir. Bu örnekte (أَبُوهُ) cümlesi (أَعْلَمَ) fiilinin üçüncü mef'ûlüdür ve i'râbda mahalli olup mahallen mansûbtur.²²³

3. Ta'lik babıdır. Ta'lik kalıbı fiillerin kendilerinden sonra gelen mübtedâ ve haberde bir engelden dolayı görünürde amel edememeleridir. Fakat mahallen amel ederler.²²⁴ Bunu üç kısımda inceleyebiliriz:

Bunlardan ilki mef'ûlün harfî cerli bir cümle olmasıdır. Örneğin (أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا)

(بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جَنَّةٍ إِنَّ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ) “Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur; o ancak kesin bir uyarıcıdır.” Araf suresi 184.

²²¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 184.

²²² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 185; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 471.

²²³ el-Kocavî, *a.g.e.*, s. 26.

²²⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 185; Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, s. 2114.

ayetinde mef'ûl olan (مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جَنَّةٍ) cümlesi takdiran (فِي) harf-i ceri ile gelir.

Cümle lafzan olmasa da mahallen (يَتَفَكَّرُوا) fiilinin mef'ûlü olmakla mansûbtur.

Burada ta'lik'a sebep olan unsur ise (مَا) nefy harfidir. Ayrıca İbn Hişâm ile beraber (مَا) için istifham diyenler de olmuştur.²²⁵

İkincisi, mef'ûl konumunda olup car, mecrur veya her hangi bir şey olmayan cümledir. Örneğin: (عَرَفْتُ مَنْ أَبُوكَ) “Babanın kim olduğunu bildim” cümlesi aslında (عَرَفْتُ زَيْدًا) “Zeyd'i bildim” demektir. Mef'ûl olan (مَنْ أَبُوكَ) cümlesinde herhangi bir car mecrur yoktur. Fiil olan (عَرَفْتُ) lafzan bu isim cümlesinde amel edemese de mahallen amel etmiştir. (مَنْ أَبُوكَ) cümlesi mef'ûl olup mahallen mansûbtur. Burada da ta'lik'a sebep olan istifhamdır.²²⁶

Üçüncüsü ise, iki mef'ul konumunda olan cümledir. Örneğin; (وَتَعْلَمَنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ) “Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız.”²²⁷ Bu ayette (أَيُّنَا) ve (أَشَدُّ) mübteda ve haber olup mef'ûl konumunda bir cümledir. Fiil olan (وَتَعْلَمَنَّ) kendisinde lafzan amel edememiştir. Fakat (أَيُّنَا أَشَدُّ) isim cümlesi mef'ûl olarak mahallen mansûbtur. Lafzan amel edememesinin sebebi ise istifham edatıdır.²²⁸

Mef'ûlün mahallen mansub olduğunu bazen de devamında gelen tabiden anlarız. Örneğin Kuseyyir'in şiirinde olduğu gibi:

²²⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 186; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 472; Ukberî, *et-Tıbyan*, s. 396; el-Kocavî, *a.g.e.*, s. 27.

²²⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 188; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 473; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 317.

²²⁷ Ta-Ha, 20/71.

²²⁸ Sibeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 236; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 190; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 474; Ukberî, *et-Tıbyan*, s. 533.

(وما كُنتُ أدري قبل عزّة ما البُكا ولا مُوجعاتِ القلبِ حتّى تولّتِ)

“Azze’den (sevgilisi) önce ne ağlamanın ne de kalp acılarının ne olduğunu bilmiyordum. Ta ki benden yüz çevirinceye kadar”

Bu örnekte (ولا مُوجعاتِ) lafzan nasb okunmuştur. Mübteda ve haberden oluşan (ما البُكا) cümlesi (أدري) fiilinin mef’ûlü olup mahallen mansûbtur. Bunu ise (ما البُكا) üzerine atfedilen (ولا مُوجعاتِ) kelimesinin i’râbından anlıyoruz. Zirâ (ولا مُوجعاتِ) kelimesi cemi’ müennestir ve nasb hali kesre ile gelmiştir.²²⁹

2.3.4. Muzafun İleyh Olan Cümle

Muzafun ileyh olan cümlenin i’râbda mahalli vardır ve cer mahallindedir. İbn Hişâm cümleye muzâf olanları sekiz kısımda ele almıştır:

1. İster zarf veya isim olsun zaman isimleridir. Aşağıdaki örneklerde (يوم) kelimesi ele alınacaktır. (وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا) “Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır.” Meryem Suresi 33. ayetinde birinci (يَوْمَ) kelimesi zarf olarak gelip (وُلِدْتُ) cümlesine muzâf olmuştur. Bu izâfetten dolayı cümle cer mahallindedir.²³⁰

(وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ...) “Kendilerine azabın geleceği, güne karşı insanları uyar...” İbrahim Suresi 44. ayetinde (أَنْذِرِ) fiilinin iki mef’ûlü vardır. Birincisi (النَّاسِ) kelimesidir. İkincisi ise (يَوْمَ) kelimesidir. Bu kelime de (يَوْمَ يَأْتِيهِمُ) cümlesinin muzafıdır. Ancak o günde yani kıyamet gününde uyarı

²²⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 196; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 477-478; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 319.

²³⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 198; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 479.

olmayacağı manasından dolayı (يَوْمَ) kelimesi zarf değil isimdir. (يَأْتِيهِمْ) cümlesi ise muzafun ileyh olup cer mahallindedir ve mahallen mecrurdur.²³¹

(يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ) “O gün onlar, (kabirlerinden) çıkarlar.” Gâfir Suresi 16. ayetindeki (يَوْمَ) kelimesi, bir önceki (لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ) “Buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için” Gâfir Suresi 15. ayetinde bulunan (يَوْمَ) kelimesinden bedeldir.²³² Ukberî (ö. 616/1219), (أَذْكَرَ يَوْمَ) takdirinde olup mahzûf bir fiilin mef’ûlü veya (التَّلَاقِ) için zarf olmasını caiz görmüştür.²³³ (يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ) cümlesi bu izafet sebebiyle cer mahallindedir.

(هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ) “Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar.” Mürselat Suresi 35. ayetinde (يَوْمَ) kelimesi haber olarak gelmiştir. Mübteda (هَذَا) dir.²³⁴ (لَا يَنْطِقُونَ) cümlesinin ise îrâbda mahalli olup mahallen mecrurdur.

Zaman isimlerinden (إِذَا), (إِذْ), (لَمَّا)’nın cümleye izafeti vaciptir. Sibeveyh’in (ö. 180/796) iddiasına göre mübhem olan zaman ismi “izâ” gibi istikbâl anlamında olursa fiil cümlesine, (إِذْ) gibi mâzi anlamında olursa hem isim hemde fiil cümlesine izâfe olunur. Bu durumda (أَتَيْكَ زَمَنٌ يَقْدُمُ الْحَاجَّ) söylenebilir. Fakat (زَمَنُ الْحَاجِّ قَادِمٌ) şeklinde söylemek uygun olmaz. Yine mazi anlamında (زَمَنٌ), (أَتَيْتُكَ زَمَنٌ قَدِمَ الْحَاجَّ) şeklinde isim ve fiil cümlesine muzaf olması caizdir. Sibeveyh’in, bu

²³¹ Ukberî, *et-Tıbyan*, s. 494.

²³² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 199.

²³³ Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 479; Ukberî, *et-Tıbyan*, s. 690; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 137.

²³⁴ Ukberî, *et-Tıbyan*, s. 770.

görüşüne itiraz edenler de olmuştur.²³⁵ (لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ * يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ) “...Buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için. O gün onlar ortaya çıkarlar...”²³⁶ bu ayette (يَوْمَ) istikbâl anlamındadır. Fakat Sîbeveyh’in söylediğinin aksine isim cümlesine muzâf olmuştur.

Şiirden örneğimiz ise Sevâd b. Kârib’in şu şiiridir:

(وَكُنْ لِي شَفِيعاً يَوْمَ لَا ذُو شَفَاعَةٍ
مُعْنٍ فِتْيَالاً مِنْ سَوَادِ بْنِ قَارِبِ)

(Şefaât sahibinin Sevâd b. Kârib’e hiçbir fayda sağlamayacağı bir günde bana şefaâtçi ol (ya Resulallah)).

Burada (يوم) her ne kadar istikbal anlamı taşısa da isim cümlesine muzâf olmuştur.

İbn Üsfür (ö. 669/1270) ise, Sîbeveyh’i destekler nitelikte, Sîbeveyh’in “(إِذَا) zarf olduğu zaman gelecek anlamında olup fiil cümlesine muzâf olur” dediğini ifade etmiştir. Yukarıdaki ayette ise (يَوْمَ) zarf değil, mef’ûl olan (يَوْمَ التَّلَاقِ) cümlesinden bedeldir. İbn Hişâm, bu ikisine cevap olarak ayette konu olan kıyamet gününün, meydana gelmesi kesin olduğundan dolayı (لِيُنذِرَ)’nın mazi fiil gibi değerlendirileceğini dolayısıyla (إِذَا) değil (إِذ) anlamında olduğunu söylemektedir.²³⁷

2. Mekan isimlerinden sadece (حيث) ’nün cümleye izâfeti vaciptir. Bunun için de zarf olması şart değildir. Fakat burada Mehdevî (ö. 440/1048-49 [?]) tarafından İbn Hişâm’ın bu görüşüne bir itiraz vardır. Ona göre (حيث) ’nün zarf olması şarttır. Çünkü kendisine harf-i cer izâfe edildiğinde zarf olmaktan çıkar ve sonrasında gelen

²³⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 201.

²³⁶ Mü’min, 40/15-16.

²³⁷ Ebû Hayyân, *el-İrîşâf*, s. 1828; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 198-202; *Evdahu’l-Mesâlik*, c. II, s 236-237; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 480; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 137.

cümlenin muzâfı olamaz. Bu durumda cümle (حيث) için bir sıfattır. Örneğin İbn Dureyd'in şiirinde olduğu gibi:

(ثُمَّ رَاحَ فِي الْمَلْبِينِ إِلَى حَيْثُ تَحَجَّى الْمَازِمَانَ وَمِثِّي)

“Daha sonra -adam- telbiye yapan hacılarla beraber me'zimân yerine ve minâ'ya gitti.”

Burada (حيث) kelimesine harf-i cer izafe olduğundan (حيث) izafetten kesilmiştir. Sonrasında gelen cümle ise kendisi için sıfat olmuştur.²³⁸

3. Cümleye muzaf olan kelimelerden biri de işaret manasında (آية) kelimesidir.

Fiil ister müsbet veya (ما) ile menfî olsun fiili mutasarrıf olan fiil cümlesine izâfeti caizdir. Müsbet (olumlu) fiil olduğuna örnek A'sâ'nın şu şiiridir:

(بَأَيَّةِ يَقْدُمُونَ الْحَيْلَ شُعْتًا كَأَنَّ عَلَى سَنَابِكِهَا مُدَامَا)

“Düşmana karşı beni, toz toprak içinde kalan saçları ve kanları sanki bir şarap gibi toynakları ucuna dökülmüş atların ayaklarının işaretiyle anlat.”

Menfî (olumsuz) fiil olduğuna örnek Amr b. Şe's'in şiiridir:

(أَلَكْنِي إِلَى قَوْمِي السَّلَامَ رِسَالَةً بَأَيَّةِ مَا كَانُوا ضِعَافًا وَلَا عَزْلًا)

“Benim kavmime mesaj olarak; onların zayıf ve silahsız olmadıklarına dair bir işaret ile selamımı ilet”²³⁹

Bu örneklerde (آية) kelimesi fiile muzâf olmuştur. Fakat bu izâfet zorunlu değildir. İbn Cinnî (ö. 392/1002) burada (آية) kelimesinin cümleye değil müfrede izâfe edileceğini iddia etmiştir. Örneğin: (إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ) “Onun

²³⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 203-204; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 480-481; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 320.

²³⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 205.

*hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir”*²⁴⁰ bu ayette (آية) müfrede muzâf olmuştur.²⁴¹

4. Bir diğeri de (ذُو) kelimesidir. Örneğin: (إِذْهَبْ بِذِي تَسْلَمَ) “İyi bir zamanda git” cümlesindeki (ذِي) mahzûf zaman için sıfattır. Aslı ise (إِذْهَبْ فِي وَقْتِ سَلَامَةٍ) şeklindedir. Cumhura göre (ذِي) sahib manasındadır. Mevsûf ise nekre olarak gelir. Aslı (إِذْهَبْ فِي وَقْتِ صَاحِبِ سَلَامَةٍ) şeklindedir. Burada bir görüş daha vardır ki o da (الذِي) anlamında olmasıdır. Mevsûf ise ma’rifedir. Cümlenin aslı (إِذْهَبْ فِي الْوَقْتِ الَّذِي) şeklindedir. Bu durumda cümle, sıla cümlesi olduğundan î’râbda mahalli yoktur. Fakat bu görüş zayıf bir görüştür.²⁴²

5. (لُدُنْ) kelimesinin fiil-i mutasarrıf olan fiil cümlesine izâfeti caizdir. Ancak bunda (آية) kelimesinin aksine fiilin müsbet olması şarttır. Örneğin:

(لِرِمْنَا لُدُنْ سَالَمْتُمُونَا وَفَاقَكُمُ فَلَإِ يَكُ مِنْكُمْ لِلْخِلَافِ جُنُوحُ)

“Bizimle barış yaptığınızdan itibaren, anlaşmanıza bağlı kaldık.

Sizden de barışı bozmaya yönelik herhangi bir meyil olmasın.”²⁴³

6. (رَاثِ) fiilinin masdarı (رَيْثِ) dir. Cümleye izâfette zaman isimleri gibi olur.

Örneğin:

(خَلِيلِي رِفْقًا رَيْثَ أَفْضِي لُبَانَةَ مِنْ الْعَرَصَاتِ الْمَذْكُورَاتِ عُهُودَا)

²⁴⁰ Bakara, 2/248.

²⁴¹ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, s. 1833; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 206; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 481-482; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 321; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 137.

²⁴² Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, s. 1835-1836; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 208; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 483-484; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 321.

²⁴³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 210-211; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 484; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 322.

“Ey dostlarım! (yürürken) biraz yavaş olun (oyalanın) ki sevgilimin yıllardır hatıraları olan yerde biraz özlem gidereyim”²⁴⁴

7. Diğer bir muzâf olan kelime (قَوْلُ) kelimesidir. Örneğin:

(قَوْلُ يَا لِلرَّجَالِ يُنْهَضُ مِنَّا مُسْرِعِينَ الْكُهُولَ وَالشُّبَّانَا)

““Ey adamlar” sözü; bizden hem ihtiyarları hem de gençleri hızlı bir şekilde canlandırıyor.”²⁴⁵

8. Bir diğeri ise (قَائِلٌ) kelimesidir. Örneğin:

(وَأَجِبْتُ قَائِلَ كَيْفَ أَنْتَ بِصَالِحٍ حَتَّى مَلَلْتُ وَمَلَّنِي عُوَادِي)

“Bana nasılsın diye sorana: iyi sözüyle cevap verdim ta ki ben -sorularından-bıktım ve beni ziyaret edenler de bıktılar”²⁴⁶

2.3.5. Cezm Eden Şarta Cevap Olup “Fâ” veya “İzâ” dan Sonra Gelen Cümle

Cezmeden şarta cevap olup (ف /fâ) veya (اِذَا /izâ)’dan sonra gelen cümlelerin de îrâbda mahalli vardır ve mahallen meczûmdur. Burada (ف /fâ) dan sonra gelen cümle demiştir fakat cevap cümlesine (ف /fâ) da dahildir. (اِذَا /izâ) ise (اِذَا فَجَائِيَّة)’dir. Eğer cevap cümlesinde *cezmi*’i kabul eden bir fiil olursa lafzan meczûm olur. (اِنْ تَقُمْ أَقُمْ) “Eğer kalkarsan kalkarım” burada cevap cümlesi olan (اِقْمُ) lafzan cezmi kabul eden bir fiildir ve lafzan meczûmdur. Eğer *cezmi*’i lafzan değil de mahallen kabul eden bir fiil olursa mahallen meczûmdur. (اِنْ جِئْتَنِي أَكْرَمْتُكَ) “Bana

²⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, c. V, s. 211.

²⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, c. V, s. 213.

²⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, c. V, s. 214.

gelirsen sana ikram ederim” bu örnekte (أَكْرَم) fiili, mahallen meczûmdur. Lafzan meczûm görünmesinin sebebi ise mazi fiil olup sükun üzerine mebni oluşundandır.²⁴⁷

Cevabın (ف/فَا) ile gelmesine örnek (وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ ۗ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ)
(يَعْمَهُونَ) “Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidayete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Allah böylelerini azgınlıkları içinde yollarını şaşırmuş olarak bırakır.”²⁴⁸
Burada cevap cümlesi olan (فَلَا هَادِيَ لَهُ) cümlesi mahallen meczûmdur. Devamındaki (وَيَذَرُهُمْ) cümlesini (فَلَا هَادِيَ لَهُ) cümlesine atıf ile (وَيَذَرُهُمْ) şeklinde cezm olarak okuyanlar da olmuştur.²⁴⁹

Başında (ف/فَا) veya (إِذَا/izâ) olmayıp lafzı da cezmedilmeyen bir cevap cümlesinde cümle bütün olarak değil, sadece fiil mahallen meczûmdur. (إِنْ قَامَ زَيْدٌ قَامَ) örneğinde cevap cümlesindeki (قَامَ) fiili mazi fiil olup fetha üzerine mebnidir ve cümle değil sadece fiil mahallen meczûmdur.²⁵⁰

Cevap cümlesinden (ف/فَا) bazen hazfolunabilir. Örneğin (إِنْ قُتِمَتْ أَقْوَمٌ) ceza cümlesi olan (أَقْوَمٌ) fiilinden (ف/فَا) hazfolunmuştur. Ancak bu konu hakkında ihtilaf vardır. Müberred (ö. 286/900) ve Kûfelilere göre, cezmeden şartın cevabında merfû bir fiil gelirse o fiil mahzûf bir mübtedanın haberidir. İsim cümlesi birlikte şartın cevabıdır ve irapda mahalli vardır. Buna göre cevap cümlesinin aslı (فَأَنَا أَقْوَمٌ) şeklindedir. Sibeveyh (ö. 180/796) ise bu görüşe katılmakla beraber farklı bir görüş

²⁴⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 215; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 486; el-Kocavî, *a.g.e.*, s. 31.

²⁴⁸ A'râf, 7/186.

²⁴⁹ Hamza, Kisai, Asım'dan Hafs ondan da Hubeyre, Ebu Amr ondan da Ebu Hatim nakletmiştir. Talha b. Musarrif, İsa Hemedani, İbn İdris, Halef, İbrahim en-Nah'i, Yahya b. Vessab, Şeyban, Mesleme b. Muhrab, Hüseyin el-Cüfi, Ebu Ubeyde, el-Hazzaz, Ayyaş ve A'meş bu şekilde okumuşlardır. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 215; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 487. Ayrıca bkz: el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâat*, c. III, s. 227.

²⁵⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 218.

daha ortaya koymuştur. Ona göre bu durumda takdim ve te'hir konusu vardır. Şöyle ki (*إن أتيتني*) cümlesinin aslı (*إن أتيتني*) şeklindedir. (*أتيتك*) cümlesi öne geçtiğinde orada mahzûf bir cevap cümlesi olduğuna işaret eder. Dolayısıyla cezm mahallinde olmayıp, îrâbda da yeri yoktur.²⁵¹ Züheyr'in şiirinde olduğu gibi:

(*وإن أتاه خليلٌ يوم مسغبةٍ* *يقولُ لا غائبٌ مالي ولا حرمٌ*)

“Eğer ona kıtlık zamanında bir fakir gelirse, ona malım yok der ve fakire bunu sormak yasak değildir”

Müberred, burada cevap cümlesi olan (*يقولُ*) cümlesinin aslının (*فهو يقولُ*) şeklinde olduğunu belirtmektedir. Sibeveyhi'ye göre ise bunun aslı (*يقول إن أتاه خليلٌ*) şeklindedir.²⁵²

2.3.6. Müfrede Tabi Olan Cümle

Müfrede tâbî olan cümle 3 şekilde gelir.

1. Cümle sıfat olarak gelir. Sıfat olarak gelen cümlenin raf mahallinde geldiğine örnek şu şekildedir: (*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ*) “Ey iman edenler! Alım satım olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın.”²⁵³ Burada (*لَا بَيْعٌ فِيهِ*) cümlesi sıfat olup müfred olan (*يَوْمٌ*) kelimesine tâbîdir. (*يَوْمٌ*) kelimesi fail olduğu için merfûdur. Dolayısıyla (*لَا بَيْعٌ فِيهِ*) cümlemizde raf mahallinde olup mahallen merfûdur.

²⁵¹ Sibeveyh, *a.g.e.*, c. III, s. 83; el-Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, (thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme), c. II, Kahire, y.y.,1994,.s. 66-67; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 216-217; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 488.

²⁵² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 217.

²⁵³ Bakara, 2/254.

Nasb mahallinde geldiğine örnek ise; (وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) “*Bir günden sakının ki, onda Allah’a döndürüleceksiniz*”²⁵⁴. Burada müfred olan (يَوْمًا) kelimesi mef’ûl olup nasb mahallindedir. (تُرْجَعُونَ) cümlesi ise sıfat olup (يَوْمًا) kelimesine tâbi olduğundan dolayı yine nasb mahallinde olup mahallen mansûbtur.

Cer mahallinde geldiğine örnek (رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَبِّبَ فِيهِ) “*Rabbimiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın.*”²⁵⁵ Burada da yine müfred olan (لِيَوْمٍ) kelimesi harf-i cer sebebiyle mecrûr okunmuştur. Ona tâbi olan (لَّا رَبِّبَ فِيهِ) cümlesi de aynı şekilde cer mahallindedir.²⁵⁶

(رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ) “*Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun.*”²⁵⁷ Burada (تَكُونُ لَنَا عِيدًا) cümlesi için iki ihtimalden söz edilebilir. Bunlardan ilki (مَائِدَةً) için sıfat olabilir. Bu durumda nasb mahallindedir. İkincisi ise car ve mecrurun muteallak olduğu mahzûf (كَائِنٌ) ism-i failinin gizli zamirinden hal cümlesi de olabilir. Bu durumda aslı (مائدة كائنة من) şeklinde (مِنَ السَّمَاءِ) şeklindedir. Zira (مائدة) nekre olsa bile (مِنَ السَّمَاءِ) ile vasıflandığı için cümle, hal olarak gelmiştir denilebilir.²⁵⁸

²⁵⁴ Bakara, 2/281.

²⁵⁵ Âl-i İmran, 3/9.

²⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 224; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 490; el-Kocavî, *a.g.e.*, s. 34-35.

²⁵⁷ Mâide, 5/114.

²⁵⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 224-225; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 491.

(حُذِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ...) “Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al!”²⁵⁹ Bu ayette Enbârî (ö. 577/1181) iki fiil cümlesinin de nasb mahallinde olduğunu ve bunun iki şekilde olabileceğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki, bu cümleler (حُذِّ) fiilindeki zamirden hal olmakla mahallen mansûbtur. Diğeri ise, (تُطَهِّرُهُمْ) cümlesi (صَدَقَةً) için sıfat, (وَتُزَكِّيهِمْ) cümlesi ise (حُذِّ) fiilinin zamirinden hâldir. Bu durumda (تُطَهِّرُهُمْ) cümlesindeki (ت/te), (صَدَقَةً) kelimesine tabi olmakla müenneslik (ت/te)’si olur. İkinci cümle olan (وَتُزَكِّيهِمْ) cümlesindeki (ت/te) ise muhâtab (ت/te) sidir.²⁶⁰

2. Cümle ma’tûf olarak gelir. Örneğin: (زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ وَأَبُوهُ ذَاهِبٌ) “Zeyd ve babası gidiyor” eğer burada (و/vav) atıf harfini haber olan (منطلقٌ) üzerine atfedersek (وَأَبُوهُ ذَاهِبٌ) cümlesi müfrede tâbî olan cümledir. İ’râbda mahalli vardır ve mahallen merfûdur. Eğer bütün olarak (زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) cümlesi üzerine atfedersek birinci cümle ibtidâiye cümlesi olduğundan î’râbda mahalli yoktur. Eğer (و/vav) harfini hal olarak kabul edersek herhangi bir tâbî olma söz konusu değildir. Nasb konumunda olduğundan dolayı cümle mahallen mansûb olur.²⁶¹

3. Cümle bedel olarak gelir. Örneğin (مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ) “Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir. Gerçekten Rabbin hem mağfiret sahibidir hem de

²⁵⁹ Tevbe, 9/103.

²⁶⁰ el-Enbârî, *el-Beyân fî Garîbi İ’râbi l-Kur’ân*, c. I, s. 405; Mekkî b. Ebû Tâlib, *a.g.e.*, c. I, s. 335; İbn Hişâm, *Muğni l-lebîb*, c. V, s. 225; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 491; Ukberî, *et-Tibyân fî i’râbi l-Kur’ân*, s. 428.

²⁶¹ İbn Hişâm, *Muğni l-lebîb*, c. V, s. 227; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 493; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 325.

O'nun çok yakıcı bir azabı vardır.”²⁶² Bu ayette (إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ) cümlesi (يُقَالُ) fiilinin nâib-i fâili olan (ما) ismi mevsûlünden bedeldir. Î'râbda mahalli olup mahallen merfûdur. Ayrıca bu cümlenin istînâfiyye cümlesi olma ihtimali de vardır. Bu durumda ise î'râbda mahalli olmaz.²⁶³ Başka bir görüşe göre ise, (إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ) cümlesinin önceki cümle için tefsir niteliğinde olduğunu söyleyenler olsa da bu görüş uzak bir ihtimaldir. Zîra Hz. Peygamber'e vahyedilen sadece hem Rabbin mağfîret sahibi hem de bir azabı olmasından ibaret değildir.²⁶⁴

(لَاهِيَةً فُلُوهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ...) “Kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler. O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: ‘Bu da ancak sizin gibi bir insan...’” Enbiya suresi 3. ayetinde (هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ) cümlesi için iki ihtimal vardır. Bunlardan ilki; Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) belirttiğine göre, bu cümlenin mef'ûlü olan (النَّجْوَى) kelimesinden bedel olmasıdır. Bu durumda mahallen mansûbtur ya da orada gizli bir (قالوا) fiili bulunmaktadır ve bunun mef'ûlüdür.²⁶⁵ Diğer bir ihtimal ise (هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ) cümlesi tefsir cümlesi olup î'râbda mahalli yoktur.²⁶⁶

Ferezdak'ın şiirinden örnek:

(إِلَى اللَّهِ أَشْكُو بِالْمَدِينَةِ حَاجَةً وبالشامِ أُخْرَى كَيْفَ يَلْتَقِيَانِ)

“İhtiyaçlarımı Allah'a (bazen) Medine'de, bazen de Şam'da iken arzederim.

Bunlar nasıl bir araya gelir?”

²⁶² Fussilet, 41/43.

²⁶³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 231; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 493-494; Demâminî, *a.g.e.*, c. II, s. 325.

²⁶⁴ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. VII, s. 479.

²⁶⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 232; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 672.

²⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 232; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 494.

Burada istifham cümlesi olan (كيف يلتقيان) nasb mahallinde olup (حاجة)'den bedel olarak gelmiştir. (إلى الله أشكو حاجتين تعذّر التقائهما / Aynı anda bulunması imkansız olan ihtiyaçlarımı Allah'a arz ederim) demek gibidir.²⁶⁷

2.3.7. İ'râbda Mahalli Olan Cümleye Tabi Olan Cümle

İ'râbda mahalli olan cümleye tâbî olan cümle ancak atf-1 nesak ve bedel ile olur. Atf-1 nesâk ile oluşunun örneği (زيد قام أبوه وقعد أخوه)'dir. Bu örnekte (و/vav) atıf harfi, (قام أبوه) ma'tûftur ve küçük cümle olan (قعد أخوه) üzerine atfedilmiştir ve ma'tuf olan (قعد أخوه) cümlesi haber üzerine atfedildiği için mahallen merfûdur. Ancak burada (و/vav) harfi, hâl veya büyük cümle olan (زيد قام أبوه) cümlesine atfedilemez. Çünkü büyük cümleye atfedildiğinde ibtidâiyye cümlesine atfedildiği için î'râbda mahalli olmaz. Ayrıca (و/vav) harfini hal olarak kabul ettiğimizde ise bu cümle tâbî bir cümle olmaktan çıkar. Hal olduğundan dolayı da mahallen mansûb olur.²⁶⁸

Bedel ile olduğuna dair örneğimiz:

(وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْمَلُونَ * أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ * وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ) “Artık Allah'tan

korkun ve bana itaat edin. Bildiğiniz şeyleri size veren, size sürüler, oğullar, bağlar, pınarlar ihsan eden Allah'a karşı gelmekten sakının.”²⁶⁹ ayetidir. Burada önemli olan nokta, ikinci cümlenin yani bedelin, birinci cümleye yani mübdelün minhe nisbetle manayı daha açık bir şekilde ifade etmesidir. Bu ayette. (أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ * وَجَنَّاتٍ)

²⁶⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh'anhâ*, (thk. Ali en-Necdî Nâsîf), c. II, bsy., Dâru Sezkin, 1986, s. 165-166; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 232-233; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 494.

²⁶⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 234; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 494; el-Kocavî, *a.g.e.*, s. 35; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 141.

²⁶⁹ Şu'arâ, 26/132-134.

(وَعِيُونَ) cümlesi (أَمَدُّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ) cümlesinden bedeldir. Ayrıca ikinci cümle yani bedel olan (أَمَدُّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ * وَجَنَاتٍ وَعُيُونَ) cümlesi anlamı açıkça ifade etmiştir. İlk cümle olan mübdelün minh cümlesi mef'ûl olduğundan cümle mahallen mansûbtur. İkinci cümle olan bedel cümlesi de ilk cümleye tâbî olduğundan dolayı aynı şekilde mahallen mansûbtur.²⁷⁰

(أَقُولُ لَهُ أَرْحَلْ لِأَتَقِيمَنَّ عِنْدَنَا وَإِلَّا فَكُنْ فِي السِّرِّ وَالْجَهْرِ مُسْلِمًا)

“Ona şöyle diyorum: git ve bizim yanımızda durma, eğer bunu yapmayacaksan gizli ve açıkça Müslüman ol.”

Bu örnekte (لِأَتَقِيمَنَّ عِنْدَنَا) cümlesi (أَرْحَلْ) cümlesinden bedeldir. Bedel olan cümle, mübdelün minh olan cümlelerin anlamını açıkça ifade etmiştir. Aynı zamanda î'râbda mahalli olan cümleye tâbî olduğundan dolayı bedel cümlesinin de î'râbda mahalli vardır. mahallen mansûbtur. Mübdelün minh olan cümle mef'ûl olduğundan bedel cümlesi de mahallen mansûbtur.²⁷¹

İbn Hişâm birçok nahivcinin aksine î'râbda mahalli olan cümlelere 2 cümle daha eklemiştir.²⁷² Böylece bu cümleleri 9 kısımda ele almaktadır. Eklediği iki cümle ise şöyledir:

2.3.8. Müstesnâ Olan Cümle

İbn Hişâm'a göre müstesna olan cümlelerin î'râbda mahalli vardır ve nasb mahallindedir.

(لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ * إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ * فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ *) “Onların üstünde egemen bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse, Allah onu en büyük azapla cezalandırır”²⁷³ ayetinde İbn Hişâm, İbn Harûf'un (ö. 609/1212), (مَنْ) mübtedâ, (تَوَلَّى) sıla cümlesi, (فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ) ise fiil cümlesi ve haber, (إِلَّا مَنْ تَوَلَّى)

²⁷⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 234; *Desûkî, a.g.e.*, c. II, s. 495; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 142.

²⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 235; *Desûkî, a.g.e.*, c. II, s. 495; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 142.

²⁷² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, c. V, s. 239.

²⁷³ Gâşiye, 88/22-24.

cümlesinin ise müstesnâ-i munkatî olup nasb mahallinde olduğunu belirttiğini nakletmektedir. Zemahşerî de (ö. 538/1144) İbn Harûf ile aynı görüştedir.²⁷⁴

(... فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ...) “İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler.”²⁷⁵

ayetinde (قَلِيلًا) kelimesini raf’ okuyanlar da olmuştur. Ferrâ’ya (ö. 207/822) göre

(قَلِيلًا) mübtedâ, haber ise mahzûftur. Mübtedâ ve haberden oluşan bu isim cümlesi

istisna’i munkatıdır ve mahallen mansûbtur.²⁷⁶

2.3.9. Müsnedün İleyh Olan Cümle

Yine İbn Hişâm’a göre müsnedün ileyh olan cümlelerin de îrâbda mahalli vardır.

Örneğin: (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) “İnkâr edenleri

uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.”²⁷⁷ ayetinde (سَوَاءٌ)

mukaddem haber, (ءَأَنذَرْتَهُمْ) ise mübtedâ olup müsnedün ileyhtir. Îrâbda mahalli

vardır ve mahallen merfûdur.²⁷⁸

İbn Hişâm’ın belirttiğine göre müsnedün ileyh olan fâil ve nâib-i fâilin cümle

olup olmaması konusunda ihtilaf vardır. Bu konuda meşhûr olan Basralıların

görüşüdür. Bu görüşe göre fâil ve nâib-i fâil cümle değildir. Fakat Kûfelilerden Ferrâ

(ö. 207/822) ve bir grup ise Sîbeveyhi’ye (ö. 180/796) nisbet ederek, failin veya

naib-i failin fiilinin (علم, ظنّ, نظر) gibi kalbî bir fiil olup, lafzan amel etmesine bir

engel bulunursa cümle olabileceğini belirtmişlerdir. İbn Hişâm ve Sa’leb’e göre ise

²⁷⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 239; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 497; ez-Zemahşerî, *el- Keşşâf*, s. 1198-1199; eş-Şemni, *a.g.e.*, c. II, s. 142.

²⁷⁵ Bakara, 2/249.

²⁷⁶ el-Ferrâ, *a.g.e.*, c. I, s. 166; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 240; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 497; el-Hatîb, *Mu’cemu’l-Kirâat*, c. I, s. 354.

²⁷⁷ Bakara, 2/6.

²⁷⁸ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 242; Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhîr*; c. I, s. 171; el-Halebî, *a.g.e.*, c. I, s. 105.

fâil ve nâib-i fâilin cümle olması caizdir. Örneğin: (قام زيد) burada (قام زيد) cümlesi fail mahallinde olup mahallen merfûdur.²⁷⁹

2.4. NEKRE VE MARİFEDEN SONRA CÜMLENİN HÜKMÜ

Genel olarak nekreden sonra gelen cümle sıfat, ma'rifeden sonra gelen cümle ise hâldir. Ancak bu kuralın istisnaları vardır. Bazen nekreden sonra hal veya marifeden sonra nekre olabilir. İbn Hişâm marife ve nekreden sonra gelen cümleyi dört kısımda ele almıştır.

1. Herhangi bir şey ile vasıflanmamış (mahzâ/sırf) olan nekreden sonra sıfat olarak gelen cümledir. Vasıflanmamış nekreden sonra gelen cümleye örneğimiz:(وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا ۗ قَالُوا مَعذِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَسْتَفْتُونَ) “İçlerinden bir topluluk, “Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!” deyince onlar, “Rabbiniz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle” şeklinde cevap verdiler.”²⁸⁰ Bu ayette (قَوْمًا) nekre bir kelime olup sonrasında gelen (اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ) cümlesi ise sıfattır. Cümle mef’ûl olan (قَوْمًا) kelimesine tâbî olduğundan dolayı nasb mahallinde olup mahallen mansûbtur.²⁸¹

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا حُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ ۗ) (وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ) “Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah’ın size verdiklerinden O’nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.”²⁸² ayetinde (يَوْمٌ) kelimesinden sonra gelen (لَا بَيْعَ)

²⁷⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 243; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 498; eş-Şemnî, *a.g.e.*, c. II, s. 143.

²⁸⁰ A’râf, 7/164.

²⁸¹ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. V, s. 246-247; Desûkî, *a.g.e.*, c. II, s. 501.

²⁸² Bakara, 2/254.

*benzer*²⁸⁸ ayetinde (الْحِمَارِ) kelimesi (ال/elif lam) takısıyla gelmiş ve ma'rifedir. Fakat başındaki (ل/lam), cins için olup genel manada merkep (eşek) cinsini ifade eder. Ancak hangi merkep olduğu belli değildir. Bu bakımdan nekreye yakındır. Sonrasında gelen (يَحْمِلُ أَسْفَارًا) cümlesinin hem sıfat hem de hâl olma ihtimali vardır. Sıfat olduğu takdirde (الْحِمَارِ) kelimesi muzafun ileyh olduğundan dolayı, cümle de ona tâbî olarak cer mahallindedir. Hâl olduğu takdirde ise mahallen mansûbtur. Ebu'l-Bekâ ise sadece hâl olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁹

²⁸⁸ Cuma, 62/5.

²⁸⁹ el-Ferrâ, *a.g.e.*, c I, s 155; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, c. V, s 251; Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, s 747; el-Halebî, *a.g.e.*, c X, s 326.

SONUÇ

Dil, insanlık tarihinin başlangıcından beri varlığını sürdürmüş, her çağda her coğrafyada toplumların değişmesiyle değişmiş ve hala dinamik yapısını koruyan en önemli unsurlardan biridir. Arap dili ile ilgili çalışmalar İslamiyet'in gelişiyle hız kazanmış, Arapların şiir ve edebiyata olan düşkünlükleri de bu alanda derin ve titizlikle çalışılmasının önünü ciddi manada açmıştır. Zamanla birçok dil ekolü ortaya çıkmış ve önemli dil alimleri yetişmiştir. Mısır dil ekolüne mensup olan İbn Hişâm, Arap dili dahil birçok alanda çalışmalar yapmış kısacık ömrüne elliye yakın eser sığdırmıştır. Eserlerin bir kısmı günümüze ulaşırken, günümüze ulaşamayan eserleri de mevcuttur.

Çalışmamızda İbn Hişâm'ın günümüze ulaşan ve konumuzu içeren eserleri ele alındı. Özellikle cümle konusuna uzunca değindiği ve ayrı bir başlık altında detaylandığı *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb* kitabı öncelendi. Sonuçta İbn Hişâm'ın üslûbunun sade ve anlaşılır olduğu, konuları temellendirmede bolca ayet ve şiirlerden faydalandığı görüldü. İbn Hişâm'ın istişhad yönteminde kullandığı ayetler, hadisler ve Arap şiirleri olsa da cümle konusunda hadis örneklerine pek yer vermediği gözlemlendi.

Onun, ele aldığı konulardaki tartışmalar hakkında bazı alimlerin görüşlerini onaylarken bazılarını reddedip buna açıklık getirmek için örneklerle iddiasını desteklediği görüldü. Daima cümlelerin aslına ve anlamına göre bir yargıda bulunup, verdiği örneklerin oldukça anlaşılır düzeyde olduğu tesbit edildi.

Çalışmamız esnasında gördük ki klasik kaynaklarda, çoğu nahiv alimi cümle ve kelamı eş anlamlı görmekte ve cümle yerine kelime ve kelimadan bahsetmekteydi. Ancak İbn Hişâm'ın cümle ve kelamı birbirinden ayırdığı tesbit edildi. Cümlenin daha iyi anlaşılması açısından modern Arap dili gramer konuları göz önünde bulundurularak, birinci bölümde konumuzun temelini oluşturan dil ve cümleye, cümlenin öğelerine, çeşitlerine ve söz dizimine değinildi. Cümleyi sınıflandırırken

İbn Hişâm'ın cümlelerin başındaki edatlara veya cümledeki takdim te'hire itibar etmeyip cümleyi aslına göre isimlendirdiği anlaşıldı. İbn Hişâm'ın cümleyi isim cümlesi, fiil cümlesi, zarf cümlesi ve cümle-i kübrâ, cümle-i suğrâ şeklinde iki farklı şekilde çeşitlendirdiği görüldü. Tartışmalı olan cümleler, örnekleriyle ele alınıp açıklığa kavuşturuldu.

İkinci bölümde İbn Hişâm'ın klasik i'râb çeşitlerine değindikten sonra i'râb'ın söylemine dikkat çektiği görüldü. İbn Hişâm'ın "*Cümlede asıl olan i'râbda mahallinin olmamasıdır.*" görüşünden dolayı, öncelikle i'râbda mahalli olmayan cümleler ele alındı.

İbn Hişâm'ın, ibtidâiyye cümlesinin, isti'nâfiyye şeklinde isimlendirilmesinin daha doğru olduğunu savunduğu ve ibtidâiyye ile isti'nâfiyye cümlesi arasında ayırım yaptığı görüldü. İ'tirâziyye cümlesinin hal cümlesiyle olan benzer ve farklı yönlerine dikkat çekildi. Tefsiriyye cümlesinde *fudla* kelimesini getirmekle onu diğer benzer cümlelerden ayırdığı görüldü. Cezmetmeyen şart edatlarına *izâ* edatını dahil etmediği tesbit edildi.

Tüm bu konulardan sonra da i'râbda mahalli olan cümleler ele alındı. Hal cümlesinde İbn Hişâm'ın bir cümle için aynı anda hem hâl hem de zilhâl (hal sahibi) veya iki hal cümlesi olup hal sahibinin tek bir cümle olabileceğini *mütedâhil*, *müteaddid* ve *müterâdif* kavramlarıyla ele aldığı tesbit edildi. Ayrıca onun, Nahivcilerin aksine i'râbda mahalli olan cümlelere iki cümle daha ekleyip dokuz başlık altında ele aldığı görüldü. Çalışmamızın sonunda ise ma'rife ve nekreden sonra gelen cümlelerin konumu itibarıyla hâl mi yoksa sıfat mı olduğu maddeler halinde sunuldu.

Gerek İbn Hişâm gerekse ilk dönem dil alimlerinin cümle ve i'râb hakkında görüşlerinin ayetler bağlamında değerlendirilmesine dair geniş çaplı, karşılaştırmalı bir çalışma, ilk dönem dil anlayışlarının tesbit edilmesine ve i'râbın anlam üzerinde etkisine katkı sunabilir.

Neticede çalışmamız, hem İbn Hişâm'ın cümle ve i'râb konusuna dair görüşlerinin çerçevesini çizerken hem de söz konusu konuya dair bir gramer çalışması işlevine haiz duruma geldi.

KAYNAKÇA

Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, (thk. Hüdâ Mahmut Karâa), Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1990.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, c. III, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.

Akşit, Eyüp, "Arap Dilinde İsm-i Fâilin Tamlanan Olarak Yer Aldığı Lafzî İsim Tamlamaları ve Türkçeye Çevirisi", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, (2017), s. 65-85.

Atik, Abdulaziz, *İlmu'l-Meani*, Beyrut, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 2009.

el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb* (nşr. Abdülazîz Rebâh, Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), c. I, Dimaşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1988.

Barthes, Roland, *Gösterge Bilim İlkeleri*, (çev. Berke Vardar, Mehmet Rıfat), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Çörtü, M. Meral, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 1998.

Dayf, Şevki, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, Kahire, Dâru'l-meârif, 1119.

ed-Demâminî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Şerhu'd-Demâminî Alâ Muğni'l-Lebîb*, c. II, Beyrut, Müessesetü Tarihu'l-Arabi, 2007.

ed-Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb*, c. II, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Ebu Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-Darab Min lisâni'l-'Arab*, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1998.

_____, *Bahru'l-Muhît*, (thk. Şeyh Adil Ahmet Abdu'l-Mevcut vd.), c. VII, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

el-Efgânî, Said, *Fî usûli'n-Nahv*, Beyrut, Mektebü'l-İslâmiyye, 1987.

el-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, *Esrârü'l-Arabiyye*, Leiden-Hollanda, Brill Matbaası, 1886.

_____, *el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, (thk. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ), bsy, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1980.

_____, *el-İnsâf fî Mesâ'ili'l-Hilâf*, (tlf. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamit), c. I, bsy, Dâru'l-Fikr, t.y.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım, 2008.

Ezher, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd, *et-Tasrihbi-mazmûni't-Tavdih*, (thk. Abdu'l-Fettah Bihayri İbrahim), c I, bsy, t.y.

el-Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. I, Beyrut, Âlemu'l-Kütüp, 1983.

Galâyînî, Mustafa, *Câmi'û'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, c. I, Beyrut, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2005.

Geylânî Mahfuz Geylânî, "Arap Dili Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, c. VI, (Bahar-2020), s. 204-235.

el-Halebî, Ahmet b. Yusuf el-Ma'rûf bi's-Semîni'l-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (thk. Ahmet Muhammed el-Harrât), c. X, Dımeşk, Dâru'l-Kâa, t.y.

Hasan, Abbas, *en-Nahvu'l-Vâfi*, c. I, bsy, Dâru'l-Meârif, t.y.,

el-Hâşimî, Seyyit Ahmet, *Cevâhiru'l-Belâğa*, Beyrut, Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.

el-Hatib, Abdu'l-Latif, *Mu'cemu'l-Kirâat*, c. VIII, Dımeşk, Dâr'sa'dettin, 2000.

Iyad, Muhammed Rıza, (الجملة النحوية عند ابن هشام من خلال كتابه مغني اللبيب عن كذب الاعراب), (İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'arîb* kitabı kapsamında nahvî cümle), Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Üniversitesi, Cezayir, 2004.

İbn Âkil, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn 'Akîl'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, (Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), c. I, Dımeşk, Müessesetü'r-Risalete Naşirun, 2015.

İbn Atıyye, el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammet), c. III, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2001.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'Anhâ*, (thk. Ali en-Necdî Nâsıf), c. II, bsy., Dâru Sezkin, 1986.

_____, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, (thk. Muhammet Hasan Muhammed Hasan İsmail vd.), c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

_____, *el-Hasâis*, (Muhammet Ali en-Neccâr), c. I, bsy., Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, t.y.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâ'ilihâ ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *el-Câmi'u's-Sağîr fî'n-Nahv*, (thk. Ahmed Mahmûd el-Hermîl), Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1980.

_____, *Muğni'l-Lebîb'an Kütübi'l-E'ârib*, (thk., Abdu'l-Latif Muhammet el-Hatip), c. V, Kuveyt, Silsiletü't-Türâsiyye, 2000.

_____, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

_____, *Şerhu Şüzûri'z-Zehab*, (tlf. Berekât Yusuf Hebbûr), Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2013.

_____, *Evdahu'l-Mesâlik*, (tlf. Muhammet Muhittin Abdu'l-Hamit), Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiyye*, (nşr. Abdülmün'im Ahmed Herîdî), Mekke, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1982.

_____, *Şerhu't-Teshîl*, (nşr. Abdurrahman es-Seyyid, Muhammed el-Mahtûn), c. I, bsy, t.y.

İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-Nahv*, (thk. Abdülhüseyn el-Fetlî), c. I, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1996.

İbn Üsfür, , Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî, *Şerhu Cümelu'z-Zeccâcî*, c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Kabâva, Fahrettin, *I'râbu'l-Cümel ve Eşbâhu'l-Cümel*, Halep, Dâru'l-Kalemi'l-Arabiyye, 1989.

Kahraman, Leyla, *Türkçe'de Söz Dizimi*, Ankara, Akçağ Yay., 2010.

Kerimoğlu, Caner, *Genel Dil Bilime Giriş*, bsy., Pegem Akademi, ty.

Kılıç, Veysel, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, İstanbul, Papatya Yayıncılık, 2002.

Kıran, Zeynel, *Dil Bilim Akımları*, Ankara, Onur Yay., 1996.

el-Kocavî, Muhammed b. Mustafa, *Şerhu Kavâ'id-i'râb*, (nşr. İsmâil İsmâil Merve), Dımaşk, Dâru'l-Fikr, t.y.

Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Müşkilu I'râbi'l-Kur'ân*, (thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984.

Meydanoğlu, Ayşe, "İbn Hişâm el-Ensâri'nin Dilsel İstişadlarında Kiraatlerin Yeri", (*Doktora Tezi*), Dan: Yrd. Dç. Dr. Muzaffer Özli, Elazığ, 2018.

el-Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, (thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme), c. II, Kahire, y.y.,1994.

en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısrî, *Kitâbü't-Tüffâha fi'n-Nahv*, (nşr. KorkîsAvvâd), Bağdat, Matbaatu'l-Ânî, 1965.

Özbalıkçı, Muhammed Reşid, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, c. XX, İstanbul, 1999, s. 74-77.

_____, İbn Dürüsteveyh, *DİA*, c. XIX, 1999, s. 420.

er-Râcihî, Abduh Alî İbrâhîm, *et-Tatbiku'n-Nahvi*, bsy., Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, t.y.

es-Sâmirrâi, Fâdıl Sâlih, *el-Cümletü'l-Arabiyye Te'lîfuhê ve aksâmühê*, bsy, Dâru'l-Fikr, 2007.

_____, *Meâni'n-Nahv*, c. I, Kahire, Şirketü'l-Âtik, t.y.

Sibeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, (thk., Abdu's-Selam Muhammed Harun), c. I, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1988.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *Buğyetü'l-Vuât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), c. II, Daru'l-Fikr, 1979.

_____, *Hem'u'l-Hevâmî fi Şerhi Cem'u'l-Cevâmî*, c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

eş-Şemnî, Takyuddin Ahmet b. Muhammet, *el-Musannef Mine'l-Kelâm 'alâ Mugni İbn Hişâm Hâşiyetü's-Şemnî*, c. II, Mısır, el-Matba'atu'l-Behiyye, t.y.

Şimşek, Şahin, *Arap Gramerinde İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2014.

Ukberî, Ebü'l-Bekâ' Abdullâh b. el-Huseyn, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'an*, (thk. Sa'd Küreyyim el-Fakî), Kahire, Dâru'l-Yakîn, 2001.

Ülker, Şehmus, "İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 26, (Haziran 2021), s. 364-380.

el-Üşmûnî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Yasdıman, Necla, *Kur'an Ufku*, c. I, İzmir, DDY Yay., 2018.

ez-Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Şerhu'l-Mufassal*, c. I, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

_____, *Mufassal fi İlmi'l-Arabiyye*, (thk, Fahr Salih Kadâra), Umman, Dâru'l-İmâra, 2004.

_____, *Tefsiru'l- Keşşâf*, Beyrut, Daru'l-Marife, 2009.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/C%C3%BCmle>, [17.05.2022].